

О.КАРИМОВА, Н. ИСМАТОВА, Ш. САРИҚОВ, О. АМАНОВА

АСОСҲОИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚИ ЎЗБЕКИСТОН

Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон барои
донишомӯзони синфи 8-уми мактабҳои миёнаи таълими умумӣ ба
сифати китоби дарсӣ тавсия кардааст

Нашриёти "Huquq va Jamiyat"
Тошканд—2019

Чамоан муаллифон:

О. Каримова

Н. Исмадова

Ш. Сариков

О. Аманова

Зери таҳрири услубии Э. Сариков.

Мухаррири масъул:

Х.Одилқориев—доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

Тақризчиён:

А.А.Дадашева—мудири кафедраи ДИЧД, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

Н.З.Ҳакимов—методисти Маркази таълими республика.

О.И.Орзиев—омӯзгори фанни ҳуқуқи мактаби 265-уми ноҳияи Юнусободи шаҳри Тошканд.

Қ.И.Эҳсонов—омӯзгори фанни ҳуқуқшиносии мактаби 231-уми ноҳияи Яшнободи шаҳри Тошканд.

НИШОНДОДҲОИ УМУМӢ ОИД БА ИСТИФОДА АЗ КИТОБИ ДАРСӢ

Материалҳои оид ба ҳар як мавзӯ ба бандҳои зерин тақсим карда, дар асоси тартиби муайян дар саҳифаҳои китоби дарсӣ ҷойгир карда шудаанд.

1. Рақами тартибии дарс ва номи мавзӯ.
2. Матни асосӣ оид ба мавзӯ, матне, ки асосан барои мутолиа дар ҳона пешбинӣ шудааст.
- 3. Материалҳои намоишӣ, саволу супоришҳои, ки донишомӯзонро фаъол мекунад ва ба музокира ҷалб менамоянд.
- 4. Таърифи истилоҳҳои тақияҳои оид ба матн.
- 5. Барои мустаҳкам намудан, такрор кардани дониши андӯхташуда ва ҳудро санҷидан савол ва супоришҳо.
- 6. Дар ҳолати тақия намудани фикрҳои мантиқӣ оид ба мавзӯ ба гурӯҳҳо ҷудо шуда, барои машғул шудан бо фаъолияти эҷодӣ.
- 7. Маълумоти таърихӣ оид ба мавзӯ.
- 8. Супоришҳо оид ба амалиёт.
- 9. Матнҳо барои шарҳ додан, иқтибосҳо, моддаҳои иборат аз ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ.
- 10. Маълумоти иловагӣ ва иқтибосҳо оид ба мавзӯ.

Моддаҳои, ки аз
Конституцияи Республикаи
Ўзбекистон оварда
шудаанд.

Моддаҳои, ки аз
Кодекси меҳнати
Республикаи Ўзбекистон
оварда шудаанд.

Моддаҳои, ки аз
Кодекси ҷиноии
Республикаи Ўзбекистон
оварда шудаанд.

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. *Аз расмҳои боло истифода бурда, фикри зеринро эзоҳ диҳед: “солҳои охир ислоҳотҳои оламшумул, ки дар мамлакатамон татбиқ шуда истодаанд, бо назардошти манфиатҳои инсон, халқ ба амал бароварда мешаванд”.*
2. *Агар мамлакатамон давлати мустақил нашуда, ба давлати дигар тобеъ мебуд, манфиатҳои халқамон, ҳар як инсон, мову шумо, ҳуқуқу озодиҳоямон, арзишҳои миллиамон оё ин қадар*

эъзоз мешуд? Мустақилӣ ба халқамон чиҳо дод?

3. *Сабаби дар ҳамаи ҳудудҳои диёрамон кушода шудани якчанд Қабулхонаҳои халқ чист? Оид ба фаъолияти онҳо чиҳо методонед? Онҳо ба киҳо хизмат мерасонанд? Ба он ҷо кӣ, чаро мууроҷиат мекунад?*
4. *Зери ибораи «Бесаводиҳои ҳуқуқӣ» чиҳо мефаҳмед?*
5. *Аз надонистани қонунҳо боре ё ягон вақт афсӯс хӯрдаед?*
6. *Вазъиятҳоро ба ёд оваред, ки донистани ҳуқуқатон нафъ овардааст.*

Дар диёрамон солҳои охир чунин тағйирот, навсозиҳо ба амал омаданд, ки аз шиддат ва микёс, оламшумулии ин дигаргунсозиҳо дар ҳайрат мемонед. Дар муддати кӯтоҳ қад рост кардани бино ва иншоотҳо, заводу фабрикаҳои ба кор даромада, муассисаҳои таълим ва ҳифзи саломатӣ, осоишгоҳҳо, масканҳои варзиш, санъат, маданият ҳама барои халқ, барои мову шумо бунё карда мешаванд.

Солҳои охир, дар замони баъди эълон истиқлол бори аввал ғояи моҳияти куллии мустақилиро дарккунанда—ғояи бар маркази фаъолияти давлатамон қарор додани манфиатҳои инсон ба миёна гузошта шуд.

Аз қадимулайём башарият орзу кардааст дар ҷое умр ба сар барад, ки дар он ҳар як шахс озод, ҳаёти мустақилона гузаронида, барои пурра намоён кардани имконият ва қобилияташ ҳамаи шароит муҳайё бошад. Барои ҷомаи амал пӯшидани ин орзуи инсон дар кишваре, ки вай иқомат дорад, дар роҳи расидан ба таъмини зиндагии ҳақиқатан озод ва саодатманд пеш аз ҳама шароити муайяни иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ ҳуқуқӣ бояд бошад. Дар ин ҷой эътибор ба ҳуқуқу озодиҳо ба дараҷаи олитарин буданаш лозим. Зеро барои он, ки инсон худро мустақилу хушбахт ҳис намояд, пеш аз ҳама ҳуқуқу озодиҳои вай ҳатман бояд таъмин шуда бошад. Дар садсолаи охири пешрафти ҷамъияти инсонӣ эътибор ба ҳуқуқу озодиҳои инсон вусъат ёфт.

Ҳуқуқҳои инсон, ки меъёри асосии ҳар як ҷамъият ба ҳисоб меравад, ҳамчун объекти ҳуқуқи байналмилалӣ баробари қабули «Баёнияи умумичаҳонии ҳуқуқҳои инсон» дар соли 1948 расман шинохта шуд. Аҳамияти таърихӣ ин ҳуҷҷати таърихӣ, ки Ассамблеяи генералии СММ қабул кардааст, аз он иборат аст, ки он бори нахуст ҷамъияти ҷаҳонӣ ҳимояи инсон ва ҳуқуқҳои онро ҳамчун муаммои байналмилалӣ эътироф кард. Дар қатори давлатҳои мустақил Республикаи Ўзбекистон низ ҳуқуқу

вазифаҳои муайянро дорад. Аз байни онҳо дар ҳудуди мамлакатамон таъмин кардани ҳуқуқи озодиҳои инсон, ба маънои том ба шахси озод ва мустақил табдил додани шахрванд вазифаи муҳим ва волотарин ба шумор мераванд.

Қабулхонаҳои халқ, ки дар ҳамаи ҳудудҳои диёрамон фаъолият мебаранд, оиди муаммо ва аризаҳои халқ дар маҳалҳо кор бурдани идораҳои давлатӣ, ба оилаҳои камтаъмин расонда шудани ғамхорӣ алоҳида, эътибор ба таълиму тарбияи ҷавонон, бо кор таъмин намудани онҳо, ин ҳама далели равшани дар ватанамон устувор будани манфиатҳои халқ аст. Муҳимтар аз ҳама, таъмин кардани ҳуқуқи озодиҳои инсон ҳамчун сарғоя, мақсади ислоҳоти оламшумул дар мамлакатамон муқаррар карда шуд.

Байни таъмини манфиатҳои инсон, ҳуқуқи озодиҳои он ва мустақилии мамлакат вобастагии бевосита ва узвӣ мавҷуд аст.

Республикаи Ўзбекистон дар натиҷаи қомеъ шудан ба мустақилии ба ҳуқуқҳои зерин ноил шуд:

- даҳлатнопазирӣ, ҳуқуқи соҳиби ҳудуд ва сарҳадоти худ шудан;
- ҳуқуқи қабул кардани шахсон ба шахрвандӣ ва аз шахрвандӣ маҳрум кардан;
- ҳуқуқи қабул кардани Қонуни асосӣ — Конституция, кодексҳо ва қонунҳои худ шудан;
- ҳуқуқи муяссар шудан ба ҳокимиятҳои қонунбарор, иҷроия ва суд;
- ҳуқуқи ташкил кардани қувваҳои мусаллаҳи худӣ;
- ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқи мустақилона ба роҳ мондани робитаҳо ба кишварҳои хориҷӣ;
- ҳуқуқи соҳибӣ намудан ба мулк, ҳуқуқи ташкили бучет ва сохтори молияи худ;
- ҳуқуқи доштани ҳазина ва қорӣ кардани воҳиди пул—валютаи миллӣ;
- ҳуқуқи ташкил намудани низоми судӣ ва мустақил ба роҳ мондани қори суд;
- ҳуқуқи соҳиб шудан ба герб, байрақ, гимн ва пойтахти худ;
- ҳуқуқи доштани забони давлатӣ;
- ҳуқуқи муқаррар кардани роҳи пешрафт, номи худ, низоми маъмурии худ;
- ҳуқуқи гузаронидани ҳамапурсӣ (референдум) ва тартиби органҳои ҳокимият ва идоракунӣ.

Тавре ки аён шуд, мустақилии ба Республикаи Ўзбекистон чандин ҳуқуқҳои ҷудонопазир дод. Онҳо ҳуқуқҳои мебошанд, ки дар миқёси кишвар эътибор доранд.

Истиклол ба муносибатҳои Республикаи Ўзбекистон ва ҳар як шахрванди он низ таъсири худро расонд. Ҳис ва идрок намудани ин ҳол барои шумо осон нест. Зеро шумо дар шароити мустақили ба дунё омадед ва камол ёфтед. Аммо агар шумо аз падару бобоёнотон, ки дар шароити мустабиди то замони истиклол зиндагӣ кардаанд, пурсон шавед, баъд мефаҳмед, ки он замон давлат ба шахрвандони худ чӣ гуна муносибат мекард, моҳияти асли ҳукуку озодиҳои инсон бошад танҳо дар шароити мустақили имконпазир аст.

Зери мафҳуми инсон мустақил мо шахсеро мефаҳмед, ки дар ватани худ барои ҳаёти озоди хушбахтона ҳукук дошта, аз онҳо бемалол баҳраманд шуда метавонад. Аммо ҳеҷ касе ҷудо аз одамони атроф, чамъият зиндагӣ карда наметавонад. Аз ин боис вай дар аснои эҳтироми мустақили ва истифода аз ҳукукхояш дар бораи таъминкунии ҳукуку озодиҳои атрофиёнаш низ фикр бояд намояд. Ҳукуку озодиҳои баробарро ба ҳамаи инсонҳо, ҳамаи шахрвандон давлат таъмин мекунад. Лекин барои он, ки ҳукуку озодиҳои шахрвандон таъмин шаванд, онҳо ба маънои том мустақил бошанд, пеш аз ҳама худи давлат мустақил бояд бошад. Зеро фақат давлати мустақил аз манфиатҳои шахрвандони худ бар омада, барои зиндагии ошошта ва саодатманди онҳо шароити иҷтимоию ҳукукиро барпо карда метавонад. Маҳз давлати ҳақиқатан мустақил қонунҳое меофарад, ки ҳукуку озодиҳои инсонро устувор медонад. Танҳо давлати ҳақиқатан мустақил зиндагии шахрвандони худро бар асоси ин қонунҳо дар роҳи ояндаи нек таъмин карда метавонад.

Бо ташаббуси Президентамон Шавкат Мирзиёев қабул шудани Стратегияи ҳаракатҳо оиди 5 самти устувори тараққи додани Ўзбекистон дар солҳои 2017—2021 барои татбиқи амалии ислоҳоти кулӣ дар бобати таъмини зиндагии беҳин, ҳукуку озодиҳо барои мову шумо, ҳар як шахрванд, тамоми мардуми Ўзбекистон омил гардид. Дар самти 2-юми Стратегияи ҳаракатҳо, ки “Таъмин намудани устувори қонун ва боз ҳам ислоҳ кардани низоми суду ҳукук” ном дорад, мустаҳкам намудани кафолатҳои ҳимояи бовариноки ҳукук ва озодиҳои шахрвандон” алоҳида қайд шудааст, ки ин ҳам исботи эътибори баланди давлатамон ба манфиатҳои инсон ва ҳукуку озодиҳон он аст.

Давлати мустақиламон ба дигар давлатҳо мутеъ нашуда агар ба ҳукуки сиёсати худро пеш бурдан, тақдири худро хуш ҳал кардан соҳиб бошад, мо, ҳар як шахрванд аз ҳукукхое, ки ба туфайли ин истиклол дастрас шуд, истифода бурда, ба имконияти зиндагии озоду фаровон ноил мегардем.

Ба шарофати истиклол барои шумо имконияти таълим гирифтани, истироҳат кардан, ба фаъолияти эҷодӣ машғул шудан, бо варзиш шуғл

варзидан, аз хизмати тиббии бомалака баҳраманд гаштан офарида шуд. Яъне шумо дорои имконияти дар ватани мустақил фаровон зистан ва аз ҳуқуқҳои худ истифода бурдан ҳастед. Давлат бошад ин имкониятҳоро фароҳам оварда, кафолат медиҳад.

Шарҳ диҳед!

Шаҳрвандон зимни ба амал баровардани ҳуқуқу озодиҳои худ ба манфиатҳои қонунӣ, ҳуқуқҳо ва озодиҳои дигар шахсон, давлат ва ҷамъият набояд футур расонанд.

Моддаи 20-ум.

Фаъолияти эҷодӣ

1. *Рӯйхати ҳуқуқҳоятонро тартиб диҳед.*
2. *Рӯйхати ӯҳдадорихоятонро тартиб диҳед.*
3. *Таърифи калимаи «Мустақилӣ»-ро дар дафтар нависед ва онро эзоҳ диҳед.*
4. *Оё аз дараҷаи саводи ҳуқуқии худатон қаноатманд ҳастед?*
5. *Чаро таъмин намудани ҳуқуқҳои инсон барои давлат вазифаи асосӣ ба ҳисоб меравад? Барои иҷрои ин вазифа давлатамон кадом тадбирҳоро дар амал татбиқ менамояд?*

Саволу супоришҳо барои мустақам ва такрор кардани мавзӯ

1. Гоя, мақсади асосии ислохотҳое, ки дар диёрамон солҳои охир дар амал татбиқ мешаванд, чиҳоянд?
2. Ба корҳое, ки аз тарафи давлат оид ба манфиатҳои инсон амалӣ карда мешаванд, аз ҳудуде, ки дар он зиндагӣ мекунед, мисолҳо оред.
3. Аз чӣ сабаб ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон эътибор зиёд шуда истодааст?
4. Ба «Баёнияти умумичаҳонии ҳуқуқҳои инсон» ҳамроҳ шудани мамлакатамон ба қонунгузори миллии мо чӣ гуна таъсир расонд?
5. Мустақилӣ ба Республикаи Ўзбекистон кадом ҳуқуқҳоро дод?
6. Вакте ки «Инсони мустақил мегӯем» шумо чӣ гуна инсонро мефаҳмед?
7. Мустақилии кишвар барои ҳар як шаҳрванди он чӣ аҳамият дорад?
8. Дар бораи кафолати ҳуқуқу озодиҳои инсон дар Конститутсияамон чӣҳо зикр шудааст?

*Фаъолияти мо ба гояи муҳимтарини конституциявӣ –
ба таъмини принсипи адолати иҷтимоӣ бояд равона карда шавад.
Адолати иҷтимоӣ сарфи назар аз назари сиёсӣ, ҷинс, миллат,
забон ва этниқоди динӣ таъмин кардани баробарии ҳамаи
шаҳрвандон дар назди қонун аст.*

Шавкат Мирзиёев

БОБИ I

ШАХС, ҶАМЪИЯТ ВА ДАВЛАТ

*Шахс
Ҷамъият
Давлат*

Вазифаҳои давлат

Шаклҳои идоракунии давлат

Низоми сиёсӣ

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Ба фикри шумо, одамони дар расмҳо тасвируда аз ҷиҳати ҷисмонӣ, моддӣ, ақлӣ, маънавӣ аз якдигар чӣ қадар фарқ мекунанд?
2. Ба фикри шумо одамони дар расм тасвируда чӣ гуна ҷиҳатҳои умумӣ доранд?

3. *Чаро инсонҳо вақти таваллуд шудан як хел имконияту сифатҳо доранд, лекин баробари калон шудан аз якдигар фарқ карда мераванд?*
4. *Барои дар оилаи худ, мактаб, мактаби олиё корхона пайдо кардани обрӯю эътибор, нуфуз ба чиҳо вобаста аст?*
5. *Барои инсон кадом чизҳо аз ҳам арзишманданд, номбар кунед.*
6. *Ба он чизҳое, ки ба инсонҳои тоифаи алоҳида қадрманд, лекин барои дигарон чандон аҳамиятнок набуда мисол оред.*
7. *Оид ба арзишҳои миллӣ ва умумиинсонӣ мисолҳо оред. Баланд будани ин арзишҳо барои инсон дар бораи ҳамон инсон чӣ гуна тасаввурот ҳосил мекунад?*

Инсон як аъзо, як унсури (элементи) табиати зинда аст. Лекин инсон аз дигар мавҷудоти табиат бо бисёр ҷиҳатҳояш фарқ мекунад. Вай мисли дигар ҷонзотҳо соҳиби танаи зиндааст. Дар он низ ҷуноне, ки дар ҳайвонҳо ҳаст, барои қонеъ намудани эҳтиёҷ кӯшиш ҳаст, ин кӯшиш инстинкт ҳаст. Лекин ҷиҳатҳои умумии инсон бо ҳайвонҳо дар ҳамин ҷо тамом мешавад. Яъне одам мавҷудоти бошуур, боақл будан барин ҷиҳатҳояшро намоён мекунад, ки ин ҷиҳатҳо танҳо ба намояндаи як қисми табиат, ки онро одамизот мегӯянд, ба инсон хос аст.

Ҳар як одами алоҳида индивид аст. Вай зан ё мард, ҷавон ё пир, қадбаланд ё пастқомат, лоғар ё фарбеҳ барин хусусиятҳои умумӣ, ба хӯрок, об, сарпаноҳ, либос барин эҳтиёҷи умумӣ, вобастагӣ ба падару модар, ба хонаи худ, пазмон шудан, муҳаббат барин эҳсосот дорад. Ин ҷиҳатҳои инсон ба ҳамаи одамон як хел барин хосанд. Яъне ба инсон баъди таваллуд дар давоми камолёбӣ ин ҷиҳатҳо худ аз худ, бисёр ё кам ташаккул меёбад. Ба ҳамин индивид, ба ҳамин одам, инсон ҳамчун шахс табдилёбии вай, чараёни ҳамчун шахс ташаккул ёфтани инсон аз қадим таваҷҷӯҳи инсониятро ҷалб карда меояд.

Хӯш, инсон чӣ гуна ба шахс табдил меёбад? Чӣ гуна инсонро мо шахс гуфта намон мумкин?

Шахс ҳам, албатта, одам, инсон, индивид. Аммо дар он ғайр аз хусусиятҳои табиӣ, эҳтиётот, ҳиссу ҳаяҷон, эҳсосот боз якчанд ҷиҳатҳои пураҳамият мавҷуд. Масалан, барои шахс як қатор арзишҳо (қадриятҳо) муҳиманд. Ба ин арзишҳо мисол карда, оила, ҳонаи вай, мамлакаташ—Ватанаш, маҳаллааш, ҳамсоҳояш, даргоҳи таълим—ҳамсинфонаш ё ҳамкурсонаш, корхонааш—ҳамкасбонаш баринҳоро овардан мумкин. Расидан ба ин арзишҳо, онҳоро ҳифз ва эъзоз намудан мақсад ва мазмуни ҳаёти вай шуда хизмат мекунад. Принсипҳои зиндагии шахс, қонун ва қоидаҳои муносибат бо атрофиён, ноил шудан ба обрӯву эътибор дар муҳити зист, фаъолият ба хоҳиши ӯ хос аст.

Шахс ҳиссу ҳаяҷон ва эҳтиётоти худро ҷилавгирӣ карда метавонад. Дар он шуур ва ирода пурзӯр аст. Шахс дунёи доҳилиашро медонад, мефаҳмад ва ба низоми муайян дароварда метавонад.

Шахс худашро ва ҳаёти худашро месозад. Барои ин ӯ худашро ва шароити атрофашро дигар мекунад, ташаккул медиҳад. Шахс фақат бо худ овора нест. Вай дар бораи атрофиёнаш, ҳаёт, маҳалла, мамлакат, ватан ҳамеша фикр мекунад, ғам меҳӯрад, ғамхорӣ менамояд. Ҳамчун андоза, меъёри ба дараҷаи шахс шаклбандии инсон бо шахсияти худ чӣ гуна таъсиррасонии вайро ба атрофиён, дигар одамон, ба ватанаш ва ба ҳаёт овардан мумкин.

Мо ҳангоме, ки номи Амир Темур, Ҷалодиддин Мангубердӣ, Алишери Навоӣ, Заҳириддин Муҳаммад Бобур барин аҷдодонамонро ба забон мегирем, онҳоро шахсони бузург гуфта, мафҳуми шахс ин қадар салобатнок буданаҳро ифода менамоем.

Барои ҳамчун шахс ташаккул ёфтани инсон таъсири оила, мактаб, ҳамсоҳо, маҳалла ва дӯстон калон аст. Агар оила ба бача аввалин асосҳоро офарад, кӯдакистон, мактаб ё дигар муассисаҳо таълим дониши зарурӣ, маҳорату малакаҳоро медиҳад. Ҳамсоҳгон ва маҳалла ба ӯ урфу одатҳоро мешиносонад, муносибат бо атрофиёнро ёд медиҳад. Ба чӣ гуна шахс табдил ёфтани инсон аз бисёр ҷиҳат ба сиёсати давлат ба насли ҷавон ва таълиму тарбияи он вобаста аст. Солҳои охир дар Ўзбекистон яке аз самтҳои муҳимтарини ислоҳот, ки бо ташаббуси Президентамон Шавкат

Мирзиёев амалӣ мегардад, айнан ба таълиму тарбияи насли ҷавон, ба воя расонидани шахсони бунёдгари зиндагии хушу фаровон ва мамлакати мутараққӣ равона карда шудааст. Дар маркази ислоҳот айнан шахс, озода, манфиатҳо, орзуву хоҳиш, кӯшишҳои вай истодаанд.

Вақте шахс мегӯем, инсоне дар назар дошта мешавад, ки хусусиятҳои ба худ хос, хоҳишу ирода, орзуву ниятҳо, дониш, маҳорат ва малакаҳо буда, олами маънавиаш бой аст.

Инсоне, ки ба сифати шахс ташаккул ёфтааст, ба дараҷаи кофӣ ақлу идрок, дониш, заковат, қувват, таҷриба, маҳорати касбӣ, салоҳияти илмӣ, саломатии ҷисмонӣ ва маънавӣ дорад, яъне соҳиби сарватест, ки онро капитали инсонӣ мегӯянд.

Сарвати маънавии инсон ҷаҳонбинӣ, хулқу одоб, маданият барин фазилатҳои вобаста бо дунёи руҳӣ аст, ки асоси капитали инсониро ташкил медиҳанд.

Беҳуда нест, ки мақсади асосии ислоҳотҳо дар кишварамон айнан инкишофи капитали инсонӣ муқаррар шудааст. Зеро капитали инсонӣ омилест, ки мамлакати моро дар миқёси байналмилалӣ қобили рақобат таъмин менамояд.

Шумо ҳам камол ёфта, ҳамчун шахс ташаккул ёфта истодаед, бояд муҳаббататонро нисбат ба ватан тарбия намоед. Рӯҳи ватанпарварии шумо ва ғамхӯрии давлат барои камолоти шахсии шумо аз муштарак будани мақсаду ниятҳои шумо ва ватан дарак медиҳанд. Ҳамин муштаракот кафолати равнақи шахсияти шумо, камол ёфтани шумо барин насли ҷавон, инҳо дар навбати худ тараққиёти ояндаи ватан аст. Чунки ояндаи Ватан дар дасти шумо—насли ҷавон аст.

Фаъолияти эҷодӣ

Роҳи тайнамудаи умратонро таҳлил кунед. Зимнан:

1. *Умри гузарондаатонро ба даврҳо ҷудо кунед: а) даври кӯдакӣ; б) даври томактабӣ; в) даври синфи ибтидоӣ; г) даври синфи болоистон.*

2. *Имкониятатонро дар ҳар як давр баҳо дода навишта бароед. Дар ҳар як давр шумо ба дараҷаи шахс расидан чӣ қадар лоиқ шудед?*
3. *Барои он, ки шуморо шахси баркамол гӯянд, чиҳо намерасад?*
4. *Ҳаёти ояндатонро ба даврҳо тақсим намоед: а) даври мактабӣ; б) даври таълими баъд аз мактаб (коллеч, мактаби олий ва ҳоказо); в) даври меҳнат; г) даври пирӣ.*
5. *Оид ба ин даврҳо низ мисли дар боло таҳлил ва баҳоятонро хаттӣ навишта монед.*
6. *Шумо худатонро кай шахси баркамол ҳисоб мекунед?*
7. *Барои расидан ба камолот шумо дар кадом давр чиҳоро бояд амалӣ кунед?*
8. *Натиҷаҳои фаъолиятро бо фаъолияти ҳамсинфатон муқоиса кунед.*

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. *Чиҳатҳоеро номбар кунед, ки инсонро аз дигар мавҷудоти зинда фарқ мекунонад?*
2. *Ҳиссу ҳаяҷон ва эҳтиёҷот дар ҳаёти инсон чӣ гуна нақш дорад?*
3. *Барон он, ки инсон чун шахс ташаккул ёбад, кадом омилҳо таъсир мекунанд?*
4. *Барои шахс арзишҳо чӣ аҳамият доранд?*
5. *Аз арзишҳое, ки барои шахс боэътиборанд, мисолҳо оред.*
6. *Дар роҳи ташаккулёбии шахс аҳамияти давлат чӣ гуна аст?*
7. *Давлатамон барои шахси баркамол шудани насли ҷавон чӣ гуна имкониятҳо фароҳам овардааст? Аз ин имкониятҳо мисолҳо оред.*
8. *Дар маркази ислоҳотҳои оламшумуле, ки бо ташаббуси Президенти Ўзбекистон дар амал татбиқ мешаванд, қарор гирифтани инсон, манфиатҳои он, ҳамчун шахсони баркамол ба воя расонидани насли наврас шумо, ҳамсинфони шуморо ба чӣ роҳнамун менамояд?*
9. *Аҳамияти капитали инсониро барои ба шахс табдилёбии инсон фаҳмонед.*
10. *Қадам шахсони таърихро “шахсони бузург” номидан мумкин? Шумо аз ин гуна шахсон кихоро номбар карда метавонед?*

Мавзӯи 3

Чамъият

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Шумо зери калимаи «чамъият» чиро мефаҳмед?
2. Оё худатонро аъзои чамъият меҳисобед?
3. Фарқи байни калимаҳои «чамъият» ва «ҷамоа»-ро чӣ гуна эзоҳ медиҳед?
4. Одамоне, ки дар расмҳо инъикос ёфтаанд, ҳамаашонро оё аъзои чамъият гуфтан мумкин аст? Зимнан баъзе аз онҳо шахрванди кишварҳои хориҷӣ буданашонро ба инобат гиред.
5. Ба расмҳо нигоҳ карда, кӯшиши кунед ҳар як шахсро тавсиф намоед. Зимнан умумият ва тафовути байни онҳоро алоҳида қайд кунед.
6. Агар кӯдаке таваллуд шавад, мо одатан «аъзои нави чамъият ба дунё омад» мегӯем. Ин эътироф то чӣ андоза дуруст аст? Фикратонро асоснок намоед.
7. Оё медонед: истилоҳҳои «Чамъият» ва «аҳолӣ»-ро дар ка-

дом ҳолат истифода мебаранд? Агар донед, оид ба ин ҳолат мисолҳо оваред.

8. *Инсонҳои гуногуноифа, ки дар расм мебинед, онҳоро чӣ ва кадом восита муттаҳид кардааст?*

Шумо калимаи «чамъият»-ро дар ҳаёт борҳо шунидаед. Масалан, дар паҳлӯи номи аксар фирмаҳо «чамъияти масъулиятш маҳдудшуда» навишта мешаванд. Ин гуна фирмаҳо барои дар як ҷо фаъолият бурдани чандин нафар тадбиркорон ташкил карда мешаванд. Яъне онҳо барои бурдани фаъолияти якҷоя чамъият ташкил мекунанд. Эҳтимол «Чамъияти истеъмолчиён», «Чамъияти нобиноён», «Чамъияти файласуфон» барин ибораҳоро шунидаед. Ба ин чамъиятҳо дар навбати худ бо мақсади якҷоя ҳимоя кардани ҳуқуқи истеъмолчиён, бо мақсади якҷоя фаъолияти истеҳсолӣ ё эҷодӣ бурдани нобиноён, олимони файласуф барои ёфтани ҷавобҳо ба саволҳои мураккаби соҳаи фалсафа бурдани тадқиқоти илмӣ муттаҳид шудаанд.

Агар ҳар кадоме аз ин чамъиятҳоро мисол оваред, мебинед, ки ҷамоаи одамони муайян барои амалӣ кардани мақсади аниқ муттаҳид шудаанд. Аммо ҳар яки онҳо чамъиятҳое мебошанд, ки барои чамъиятҳои доираи танг мисол шуда метавонанд.

Барои пурра фаҳмидани истилоҳи «чамъият» боз аз ҳаёти шумо мисол меорем. Шумо борҳо гувоҳ шудаед, ки калонсолон ба шумоён «Чун аъзои муносиби чамъияти осоиштаю фаровоне, ки дар он калон шудаед, ба камол расед» мегӯянд. Хӯш, дар ин ҳолат дар бораи кадом чамъият сухан меравад? Мову шумо айнан бо чамъияте, ки ба маънои васеъ ҳама, хурду калон аъзои он ҳастем, шинос мешавем.

Дар замонҳои қадимтарин- даври сохти ҷамоаи ибтидоӣ дар байни одамон қоидаҳои ба худ хос мавҷуд буд. Одамон даставвал ба гурӯҳ, ҷамоаҳои авлодӣ ва қабилавӣ муттаҳид шуда, барои худ раҳнамо, сарвари авлод ва қабиларо таъин кардаанд. Ҷараёни такмилёбии олооти меҳнат ба тақсимооти меҳнат оварда расонд ва одамон ба табақаҳо ҷудо шуданд. Аз ин сабаб онҳое, ки мақсад ва машғулооти

асосиашон ҳимояи муносибатҳои хусусии мулкӣ ва мулкдорон буд, гурӯҳҳои махсус ташкил карданд.

Айнан ин гурӯҳҳои бавучудодада ё ҷамоаи одамон шакли аввалин ва аз ҳама соддаи ҷамъият буданд.

Ҷамъият сохтори муайян ва мураккаби одамон аст, ки дар ҷараёни фаъолияти якҷояи ҳаёти муттаҳид шудаанд. Ин сохтор гурӯҳи оддии иборат аз аъзоён нест, балки ҷамоаест, ки бар асоси қоидаҳои муайян муттаҳид гаштаанд. Одамон ашӯхоро барои истеъмом заруриро тайёр карда, истеҳсол мекунад ва барои зистани худ шароити зарурии иҷтимоӣ фароҳам меоваранд. Инсон аъзои ҷамъият шуда, дар оғӯши ҳамин шарту шароити иҷтимоӣ зиндагӣ мекунад.

Ҷамъият – ҷамоаест, ки аз одамони дар ҳудуди муайян зиста, аз рӯйи эҳтиёҷ ва манфиатҳо муттаҳид гаштаанд, иборат аст.

Ҷамъият гурӯҳи одамони гуногун ё ҷамоае нест. Ҷамъият сохтори мураккаби иҷтимоӣ аст. Вай маҳсули муносибатҳо ва робитаҳои байниҳамдигарии одамон аст. Ҳаёти одамон, истеҳсолот, фаровонии зиндагиро офаридани чизҳои истемолӣ ва байни худ иваз намудани онҳо дар заминаи фаъолияти муайяни муштарак ҷараён мегирад.

Бо таъбири дигар, ҷамъият ҳолати биологӣ набуда, ягонагии олии ташаккулёфтаи одамон аст, ки дар он қонунҳои иҷтимоӣ устувор мебошад.

Ҷамъият – мефаҳмонад аз калимаи арабӣ буда маънояш ҷамоа, ҷамъишуда, яқишударо.

Ҳар кадом ҷамоа ҳам ҷамъият шуда наметавонад. Аммо ҳар як ҷамъият ҷамоа ба ҳисоб меравад. Ҷамъият организми зиндаи мураккаб буда, мутгасил дигар шуда, инкишоф меёбад.

Одамоне, ки ҷамъиятро ташкил медиҳанд, бисёр ё кам, бой ё камбағал, баробархуқуқ ё нобаробархуқуқ набудаанд, сарфи назар аз он, ки монанд ё ҳар хеланд, аъзоёни ҷамъияти муайян ба ҳисоб мераванд. Яъне ҷамъият бе инсон, инсон бошад бе ҷамъият вучуд дошта наметавонад.

1. *Се то таърифе, ки ба ҷамъият дода шудааст, хонед ва:*

1) *фарқи байни онҳоро ёбед;*

2) *чиҳатҳои умумии онҳоро ифода намоед;*

3) *ба фикри шумо, чаро ба ҷамъият се хел таъриф дода шуд?*

А) Ҷамъият — ҷамоаи одамонест, ки дар ҳудуди муайян зиста, бо мақсади ҳимоякунии манфиатҳо ва яққоя таъминкунии эҳтиёҷоти худ муттаҳид шудаанд.

Б) Ҷамъият — ҷамоаи одамонест, ки аз рӯи мавқеъ, баромади иҷтимоӣ ва завқ муттаҳид шудаанд.

В) Ҷамъият — ташкилотест, ки дар роҳи ягон мақсад доимо дар ҳаракат аст.

2. *Аз унсурҳои зерин кадомаш иштирок накунад ҳам ҷамъият ташкил шуданиш мумкин?*

– *Халқ, иқтисодиёт, маданият, давлат, зоя, ҳуқуқ, қонун.*

Ҷавобатонро асоснок кунед. Зимнан ба таърифҳои ҳархелае, ки ба ҷамъият дода шуд, муроҷиат кунед.

Оё гурӯҳи одамонеро, ки дар расм ҳастанд, ҷамъият номидан мумкин аст?

Абуалӣ ибни Сино олими машҳури энциклопедист, табиатшинос, файласуф, забоншинос, математик, мусиқашинос, ҳуқуқшинос, нависанда ва шоир аст.

Ибни Сино дар ҷаҳон бо номи «Шайх-урраис» («Раҳбари олимон») низ машҳур аст.

Абуалӣ ибни Сино (980-1037) *Ибни Сино муаллифи чандин зояҳо ва фикрҳои оид ба ҳуқуқшиносӣ аст. Ҷояҳои ӯ оид ба идоракунии ҷамъият, шахрвандӣ, давлат хеле ғурағуришанд.*

Мероси илмию адабии Ибни Сино беш аз 450 асарро ташкил мекунад. Аз онҳо қариб 160 тояш то мо расидааст.

Шарҳ диҳед!

Оила ҳалкаи асосии чамъият аст ва ҳукуки дар муҳофизати чамъият ва давлат буданро дорад.

Никоҳ ба розигии ихтиёрии тарафҳо ва баробарҳуқуқӣ асос меёбад.

Моддаи 63-юм.

Фаъолияти эҷодӣ

Ба гурӯҳҳои иборат аз 5-6 нафарӣ тақсим шавед.

1. Шаклро ҳар як гурӯҳ алоҳида таҳлил намояд.
2. Яқдигарро буридани ду доира чиро мефаҳмонад?
3. Буридани се доира чӣ?
4. Ҳар кадоме аз гурӯҳҳо аз нақша истифода бурда ба таъриф додани истилоҳи «чамъият» ҳаракат намояд.

Саволу супоришҳо барои мустақкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Одамон дар замони сохти ҷамоаи ибтидоӣ чӣ гуна зистаанд?
2. Фикри «Ҳар кадом чамъият ҷамоа аст»-ро асоснок намоед.
3. Фикри «Ҳар кадом ҷамоа чамъият шуда наметавонад»-ро асоснок намоед.
4. Барои чамъият муносибатҳои иқтисодӣ чӣ гуна аҳамият дорад?
5. Барои пурзӯр кардани роли худатон дар чамъият оянда ба чӣ муяссар шуданро мехостед?
6. Шумо ба мулоҳизаи «Чамъиятро бе идоракунӣ тасаввур наметавон кард» чӣ муносибат баён мекунед. Фикратонро асоснок кунед.
7. Зери ҳулосаи «Чамъият маҷмӯаи муносибатҳои иҷтимоӣ, чамъи он аст» чӣ фикрҳо ҳаст?

1

2

3

4

5

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Дар расмҳо ҷавононе, ки Гимни давлатии Республикаи Ўзбекистонро иҷро мекунанд, Байрақ ва Герби давлатии Республикаи Ўзбекистон тасвир ёфтаанд. Аз чӣ сабаб баъди калимаҳои гимн (мадҳия), байрақ, герб сухани давлат истифода мешавад. Фикратонро аз ин хусус бо ҳамсинфонатон гӯед.
2. Дар он ҷое, ки шумо иқомат доред, муаммоҳои хоҳиқтисодӣ бошад, хоҳиҷтимоӣ дар ҳоқимияти он ҷо ҳал мешаванд. Ба фикри шумо, чаро? Дар аснои ҷавоб ҳоқимият органи идоракунии маҳаллӣ буданаширо ба инобат гиред.
3. Қонунҳое, ки дар мамлакатамон амал мекунанд, аз ҷониби кӣ эҷод карда мешаванд? Мавҷуд будани ин қонунҳо ва итлоат кардан ба онҳо то чӣ андоза зарур аст? Бе ин қонунҳо оё зистан мумкин аст? Ҷавобатонро асоснок кунед.
4. Пулро кӣ ба муомила мебарорад ва ин муомилаи пулро кӣ назорат мекунанд? Ин назорат то чӣ андоза зарур аст, гуфта

- фикр мекунед?*
5. *Шумо дар ҳаёти ҳаррӯза таъсири давлатро чӣ гуна ҳис кардаед?*
  6. *Бе давлат зиндагӣ карданро тасаввур карда бинед. Дар он ҳолат шумо аз кадом вазифа ва масъулият соқит мегардед ва ба кадом муаммоҳо дуч меоед?*
  7. *Оё калимаи «давлат» ва «ҷамъият» маънои яхела доранд ё гуногун? Аз ин мафҳумҳо кадоме васеътар аст?*
  8. *Чаро иборати «давлати мо»-ро истифода мебарем?*

Дар фанни «Ҳуқуқшиносӣ» мафҳумҳои «давлат» ва «ҷамъият» мавҷуд аст. Аммо мафҳумҳои давлат ва ҷамъият як хел нест. Давлат институти сиёсии ташаккулёфтаи ҷамъият аст. Дар даври муайяни камолёфтаи тараққиёти ҷамъият ба вучуд омадааст. Пас, ҷамъият чӣ гуна бошад, давлат ҳам чунон мешавад ё баръакс. Ҷамъият дар роҳи ривочи худ аз кадом марҳилаҳо гузарад, давлат ҳам мутаносибан дигар шуда, такмил меёбад. Ин қонуният аст.

Ташкил ёфтани давлат ин дар роҳи аз ҷамъияти ибтидоӣ ба сӯи тамаддун (сивилизатсия) гузаштани инсон гардиши калон аст. Дар дунё пайдоиши аввалин давлатҳои мутамаддин дар Шарқи Қадим, ба ҳазорсолаҳои IV–III-юми пеш аз милод рост меояд. Дар худуди Осиёи Марказӣ дар ибтидои ҳазорсолаи I-уми пеш аз милод нахустин иттиҳодияҳои давлатӣ ба пайдошавӣ сар кардаанд.

Ҷамъият аввал ҳокимияти иҷтимоиро, яъне онро ба сӯи ҳокимияти ҳамаи одамон идора кардааст. Одамон ба қабилаҳои гуногун як шуда,

Дар нимаи якуми ҳазорсолаи I-уми пеш аз милод, дар асрҳои VII–VI дар худуди Ўзбекистон аввалин давлатҳои Хоразми Қадим, Бохтари Қадим пайдо шудаанд. Аз он давр сар карда дар кишварамон асосҳои давлатдорӣ комилан ташкил ёфтанд.

Дар худуди иттифоқ — иттиҳодияҳои давлатҳои Хоразм ва Бохтари Қадим заминҳои аз Сирдарё то Афғонистони миёна дохил мешуданд. Пойтахти давлати Хоразм шаҳри Кӯзалиқир (Хоразм) будааст.

масъалаҳои муҳимеро, ки дар он қabila пайдо мешуданд, якҷоя ҳал менамуданд. Дар идоракунии қорҳои қabila ҳама иштирок мекард. Ин шакли аввалин ва оддии демократия, ҳокимияти халқ буд. Дар оқибати болоравии истеҳсолот, тараққиёт оҳиста-оҳиста дар ҷамъият муносибатҳои сиёсӣ пайдо шуданд.

Ба ҷои ҳокимияти ҷамоа(демократияи ибтидоӣ) ҳокимияти одамони алоҳида пайдо шуд. Ҷамъият ба бойҳо ва камбағалон, баъдтар идоракунандагон ва идорашавандагон тақсим шуданд.

Ҳамин тавр, давлат ҳамчун ҳокимияти сиёсии идоракунандагон пайдо шуд. То он инсоният даври дуру дарози тарихиро аз сар гузаронд. Баробари пайдоиши давлат ҳаёти одамон тамоман дигар шуда рафт.

Давлат дар зинаи муайяни инкишофи ҷамъият ба вучуд омада, он дар ташаккул ва ривочи худ роҳи дароз ва мураккабро тай кард. Идоракунии давлат дар марҳилаи аввал ба усули маҷбуркунӣ асос ёфта буд.

Бо мурури замон иттифоқи одамони барои манфиати умумӣ муттаҳидшуда барои расидан ба он мақсадҳо, якҷоя фаъолият нишон додан ба қоида ва талабҳои муайян зарурат пайдо шуд. Айнан ин зарурат сабабгори пайдошавии қоидаҳои ҳуқуқ тартибот — қонунҳои барои ҳамаи аъзоёни иттифоқ маҷбурӣ гардид. Ин дар навбати худ барои ҳукмронии одилона бар одамони дар як ҳудуд муттаҳидгашта имконият фароҳам овард. Такмили ин ҳуқуқ тартибот ба такмилёбии ҳокимият оварда расонд. Дар натиҷа шакли давлати намудаш замонавӣ ташаккул ёфт. Ин давлатро бо тарзи зерин, содда баён кардан мумкин: давлат иттифоқи одамонест, ки дар асоси ҳуқуқ тартиботи муайян ва дар ҳудуди ягона ҷоришуда ва ба ҳокимияти ягона итоат мекунад.

Лекин ин таъриф ҳамаи нишонаҳои давлати имрӯзаро дар бар намегирад. Барои додани таърифи пурра ба давлат нишонаҳои алоҳидаи онро омӯхтан зарур аст.

Нишонаҳои давлат, ки онро аз ҷамъияти ибтидоӣ, авлодӣ фарқ мекунонад, чунин аст:

1. Дар ҷамъияте, ки давлат пайдо шудааст, шахрвандон дар як ҳудуди муайян муттаҳид мешаванд.

2. Давлат барои амалӣ кардани фаъолият ба аппарати идоракунии иборат аз сохтори мураккаб соҳиб мешавад ва бо ёрии ҳамон сохтори

идоракунӣ ҳокимияти давлатии барои ҳамаи шаҳрвандон маҷбуриро татбиқ менамояд.

3. Барои пурра татбиқ кардани ҳокимияти давлатӣ қонунҳо ва ҳуҷҷатҳои гуногуни нормативӣ қабул мешавад. Яъне, он ҷое, ки давлат мавҷуд аст, ҳуқуқ ҳам вучуд дорад.

4. Барои баровардани хароҷоти зарурии ба фаъолиятҳо муҳим ба манбаъҳои молиявӣ соҳиб мешавад. Андоз ва дигар пардохтҳо ҷорӣ мекунад ва ҷамъ менамояд. Яъне вай соҳиби буҷет мешавад.

5. Давлат барои он, ки фаъолияти худро пурра татбиқ намояд, ба соҳибхитӣ (суверенитети) худ муваффақ шуданаш лозим.

Яъне, давлат ба нишонаҳои ба худ хос соҳиб аст. Агар яке аз онҳо набошад, мо он ташкилотро давлат гуфта наметавонем.

Давлат – ташкилоти мустақили сиёсӣ, ки қувваи маҷбурикунда, яъне дорои ҳокимият буда, шаҳрвандони худ, инчунин, манфиати тамоми онҳое, ки дар ҳудудаи истиқомат доранд, ҳимоя карда метавонад, бо дигар давлатҳо алоқаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, маданияро ба амал мебарорад.

Амир Темур
(1336-1405)

Он давлате, ки дар асрҳои миёна бобоқалонмон Амир Темур барпо карда буд, нишонаҳои аз ҷамъияти оддӣ фарқкунандаро дар худ дошт.

Амир Темур Қўрағонибн Амир Тарагай Баҳодур – арбоби бузурги давлатӣ, сарлашқари мағлубнопазир, бунёдкори яке аз давлатҳои бузург дар асрҳои миёна, раҳбаре, ки дар муносибатҳои хориҷӣ роҳҳои оқилтаринро ёфта тавонистааст, сарлашқари машҳуре, ки санъат ва қонунҳои ҷангро фикр карда баромадааст.

Аз хазинаи ҳикматҳо!

Давлату салтанат аз се чиз: мулк, хазина ва бо лашқар зинда аст. Доноӣ вазир ҳар сеи онро ба тадбирҷӯӣ хуб ва саранҷом нигоҳ медорад

(Амир Темур)

Халқ на ба идораҳои давлатӣ, идораҳои давлатӣ бояд ба халқ хизмат кунанд.

Шавкат Мирзиёев

Дар фикри мухтасар ва лўндаи мазкури Президентамон моҳияти давлат, шарти мавҷудияти он, мақом ва вазифаҳои идораҳои давлатӣ таҷассум ёфтаанд. Бо назардошти ин:

1. Аз калонсолони оилаатон пурсида бидонед, ки то чанд соли охир ба идораҳои давлат муроҷиат карда, чӣ қадар ба мушкилиҳо дучор омада буданд.

2. Оид ба вазифаҳои “Қабулхонаҳои халқ”, ки дар ҳамаи ҳудудҳои диёрамон фаъолият оғоз намудаанд, маълумот ҷамъ кунед.

3. Фаъолияти Марказҳои хизматҳои давлатӣ исботи амалии суҳанони болоии Президентамон буданаширо асоснок кунед.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Давлати шартӣ таъкил кунед. Ба он ном гузоред.
2. Давлататонро аз рӯи 5 нишонае, ки дар боло гуфта шуд, тавсиф намоед.
3. Агар аз он нишонаҳо як ё дутояш набошад, имконияти чӣ гуна вазъият ба вуҷуд омаданаширо моделӣ карда бинед ва барои дарки оқибатҳои он кӯшиши намоед.

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Тарафҳои умумӣ ва фарқкунандаи мафҳумҳои давлат ва ҷамъиятро номбар кунед.
2. Оё ҷамъият бе давлат буда метавонад? Ва баръакс, давлат бе ҷамъият вучуд дошта метавонад?
3. Таъкилҳои давлат ба инсоният чӣ дод?
4. Дар ҳудуди давлатамон иттиҳодияҳои аввалини давлат кай ба пайдошавӣ сар карданд?
5. Аввалин давлатҳоро тавсиф намоед.
6. Ба инкишофи давлатдорӣ чӣҳо таъсир мерасонад?
7. Давлатҳо дар марҳилаи аввал фаъолияти худро бар асоси чӣ пеш бурдаанд?
8. Нишонаҳои асосии давлатро номбар кунед. Ин нишонаҳоро аз рӯи дараҷаи муҳимӣ оё чудо кардан мумкин аст?

Мавзӯи 5

Вазифаҳои давлат

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Дар оилаи шумо ононе, ки аз нафақаи тиронсолӣ, стипендияҳо ва кўмакпулии давлатӣ мегиранд, ҳастанд? Ин пардохтҳоро кӣ амалӣ менамояд?
2. Ҳоло дар маҳалҳо Марказҳои хизматҳои давлатӣ фаъолият мебаранд. Оё медонед, ин марказҳо кадом хизматҳоро нишон медиҳанд? Аз хусуси ба воситаи ин марказҳо аз тарафи давлат ба аҳоли расонидани хизматҳо мисолҳо оред.
3. Сабаби як қисми хароҷотҳои шифохона аз тарафи давлат дода шуданаширо гуфта диҳед.
4. Ҳангоме, ки дар кўчаҳои шаҳратон (деҳаатон) гапту гузур мекунад, оё фикр кардаед, ки сохтан ва таъмири ин роҳҳоро кӣ ба сомон мерасонад? Ин корҳо аз чӣ сабаб ба амал бароварда мешаванд?
5. Агар органҳои (мақомоти) корҳои дохила, суд, прокуратура набошанд, кадом муаммоҳо сар заданашон мумкин? Шумо дар чунин вазъият зистанро хоста будед?
6. Аз ҳолат ва вазъиятҳое, ки дар зиндагии ҳаррӯзаатон вобаста бо давлат аст, мисолҳо оваред.
7. Аз муаммоҳое ҳарф занед, ки ҳалли онҳо бе давлат амалӣ шудааст.

Ҳар як давлат тамоилҳои асосии фаъолияти худро муқаррар мекунад. Ин тамоилҳо аз вазифаҳои асосии он бармеоянд.

Мавҷудияти давлат, зарурии он дар вазифаҳои давлат инъикос мегарданд. Давлат дар фаъолияти худ чандин функсияҳоро (тамоилҳои фаъолиятро) амалӣ менамояд.

Функсияҳои давлат *тамоилҳои асосии фаъолияти давлат буда, бар онҳо ҷиҳатҳои иҷтимоии давлат ба рӯи об мебароянд*

Барои омӯхтани функсияҳои (вазифаҳои) давлат онҳоро ба гурӯҳҳо (тасниф) кардан ба мақсад мувофиқ аст. Таснифро бар асоси ин нишонаҳо ба амал баровардан беҳтар аст:

1. Аз рӯи маҳалли нишон додани фаъолият:
  - дохилӣ;
  - берунӣ.
2. Аз рӯи муддати фаъолият нишон додан:
  - доимӣ;
  - муваққатӣ.
3. Аз рӯи муҳимияти иҷтимоӣ:
  - асосӣ;
  - ғайриасосӣ.
4. Аз рӯи шакли ҳуқуқи ба амал баровардан:
  - эҷоди қонун;
  - иҷрои ҳуқуқ;
  - суд.

Мо ҳоло фаъолият нишон доданро аз рӯи ҷои фаъолият муфассал меомӯзем. Зеро дар фанни ҳуқуқшиносӣ айнан маҳз ба ҳамин таснифкунӣ хеле муҳим гуфта баҳо додаанд.

Ба функсияҳои дохилии давлат вазифаҳои вобаста ба амалӣ шудани онҳо дар дохили мамлакат мебароянд. Он функсияҳое, ки дар хориҷи кишвар амалӣ мешаванд, функсияҳои берунии давлатро ташкил медиҳанд.

Давлат дар аснои иҷрои функсияҳояш чандин вазифаҳоро иҷро менамояд. Иҷрои ин вазифаҳо дар навбати худ ба иҷрои функсияҳо оварда мерасонад. Вазифаҳои иҷрокунандаи давлатро аз рӯи соҳаҳо ба

намудҳо ҷудо кардан мумкин. Дар бобати амалӣ кардани функцияҳои дохилӣ вазифаҳои иҷрошавандаро ба намудҳо ҷудо карда муфассал меомӯзем. Вазифаҳои оид ба функцияҳои дохилии давлат зерин ҳастанд:

Вазифаҳои иқтисодӣ:

- ◆ Таҳияи сиёсати иқтисодӣ ва таъсиррасонӣ ба иқтисодиёт;
- ◆ Идоракунии сектори давлатии иқтисодиёт (заводу фабрикаҳо, киштзорон, конҳо);
- ◆ Ба роҳ мондани асосҳои ҳукуки муносибатҳои бозор ва сиёсати нарх.

Вазифаҳои иҷтимоӣ:

- ◆ Ҳимоякунии қисми ба ёрӣ мӯҳтоҷи аҳоли;
- ◆ Ҳифзи саломатӣ ва дастгирии системаи таълим;
- ◆ Таъминкунии аҳоли бо неъматҳои иҷтимоӣ.

Вазифаҳои сиёсӣ ҳукукӣ:

- ◆ Ҳимоякунии ҳукуку озодиҳои шахрвандон;
- ◆ Таъминкунии қонуният ва тартиб;
- ◆ Ҳифзи оромӣ ва тифоқи байнимиллӣ.

Вазифаҳои маданият маърифӣ:

- ◆ Инкишоф додани илму фан, таълим;
- ◆ Инкишоф додани маданияти миллӣ.

Вазифаҳои молиявӣ:

- ◆ Назорати низоми андоз ва гумрук (боч);
- ◆ Назорат аз болои муомилаи пул;
- ◆ Дигар фаъолияти соҳаи молия.

Вазифаҳои амният ва ҳимоякунии:

- ◆ Таъмини ҳукуку озодиҳои аҳоли;
- ◆ Муҳофизати табиат;
- ◆ Таъминкунии дахлатнопазирии мулк;
- ◆ Барқароркунии тартиботи ҳукук.

Бурдани муносибатҳои тарафайн бо дигар давлатҳо функсияҳои берунии давлатро муайян мекунад.

Ҳар кадом давлат маҷбур аст, ки бо дигар давлатҳо алоқаҳои гуногунро ба роҳ монад. Дар он сурат онро ҷамъияти ҷаҳонӣ эътироф мекунад. Ба ин алоқаҳо дохил шуданашон мумкин:

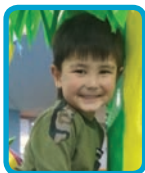
1. Алоқаҳои дипломатӣ;
2. Алоқаҳои тиҷоратӣ;
3. Алоқаҳои маданӣ;
4. Алоқаҳои ҳарбӣ ва ҳоказо.

Давлат инчунин бояд бо ташкилотҳои байналмилалӣ низ алоқаояшро ба роҳ монад. Ба зумраи ташкилотҳои байналмилалӣ Созмони Милали Муттаҳид, Ташкилоти умумиҷаҳонии савдо ва дигаронро дохил кардан мумкин.

Республикаи Ўзбекистон аъзои комилҳуқуқи бонуфузтарин ташкилотҳои байналмилалӣ шудааст.

Шарҳ диҳед!

Мавҷудияти давлат, зарур будани он дар функсияҳои вай инъикос мешавад.

1. Ҳаракат карда, ба кадом табақа мансуб будани одамони дар расм тасвиришударо аниқ кунед.

2. Айнан нисбати ҳамин табақаи одамон давлат кадом функцияҳоро амалӣ кардааст?

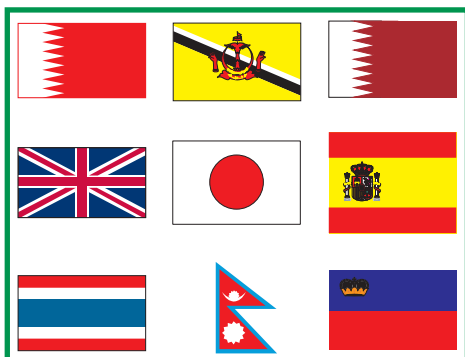
3. Дар ин бобат давлат кадом вазифаҳоро иҷро мекунад?

Фаъолияти эҷодӣ

1. Ба давлате, ки худатон шартан ташкил кардед, барои шаҳр-вандон кадом шароитҳоро фароҳам меовардед?
2. Барои фароҳам овардани ин гуна шароит давлати шумо кадом вазифаҳоро бояд анҷом диҳад?
3. Иҷро кардани ин вазифаҳо барои давлататон дар иҷрои кадом функцияҳо имкон медиҳад?
4. Давлататонро ба кадом ташкилотҳои байналмилалӣ аъзо мекардед? Чаро?

Саволу супоришҳо барои мустақкам ва тақрор кардани мавзӯ

1. Моҳияти ибораи «функцияи давлат»-ро маънидод кунед.
2. Намудҳои функцияҳои давлатро ҷудо карда нишон диҳед.
3. Вазифаҳои асосии давлатро номбар кунед.
4. Вазифаҳои давлатро «муҳим» ва «на он қадар муҳим» гуфта ҷудо кардан мумкин аст?
5. Шумо аз ҳаёти худ аз иҷрои вазифаҳои давлат мисол оваред.
6. Барои он, ки давлат функцияҳояшро иҷро намояд, шумо чӣ гуна ёрдам расондатон мумкин аст?

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Байрақҳои дар расм буда аз они кадом давлатҳоянд?
2. Раҳбарони давлат дар ин давлатҳо чӣ гуна ном доранд?
3. Ба сохти идоракунии давлатҳои мамлакатҳое, ки байрақашон аз чап ҷой гирифтаанд, кадом умумият хос аст? Дар мамлакатҳои тарафи рост чӣ?
4. Бо истилоҳҳои монархия ва республика шинос ҳастед? Ин истилоҳҳо чӣ маъно доранд?
5. Ин истилоҳҳо бо номи кадом мамлакатҳое, ки шумо медонед, илова карда истифода мешаванд?
6. Давлатҳои монархия ва республикаро, ки аз ҷанми таърих ба шумо маълум аст, ба ёд оварда, барои номбар намудани онҳо ҳаракат кунед.
7. Нисбати идоракунии давлати Ўзбекистон кадоме аз истилоҳҳои дар боло зикришуда истифода бурдан мумкин? Чаро ин гуна аст? Аз ин хусус ҳеҷ фикр кардаед? Агар фикр карда бошед, хулоса бароред.

Давлат аз рӯи асосҳои зерин ба **намудҳо** чудо мешаванд: шакли идоракунии; сохти ҳудудӣ, тартиби (режими) сиёсӣ.

Давлатҳо аз рӯи **шакли идоракунии** ба намудҳои **монархия** ва **республика** чудо мешаванд.

***Шаклҳои давлат** гуфта, аз ҷиҳати идоракунии давлат, сохти ҳудудӣ ва низоми сиёсӣ ба кадом шаклҳо ҷудо шудан фаҳмида мешавад.*

***Шакли идоракунии** гуфта, муносибатҳои ҳокимияти давлатӣ, идораҳои он бо аҳоли, дараҷаи иштироки аҳолиро дар ташаккули ин идораҳои мефаҳманд.*

Монархия – шакли идоракунии давлате, ки дар он ҳокимияти олии давлати ҳокими якка, сарвари давлат аст. Дар он ҳолат ҳокимият аксар вақт ба фарзандони ҳокими якка (монарх), баъзан бо қарори ҳокими якка ба дигар шахс мерос шуда мегузарад.

***Монархия** аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, маънояш **ҳокимияти як кас** аст.*

Аз таърих дар ҳудуди Ўзбекистон чун давлати идоракуниаш монархӣ давлатдорӣ даври Темуриҳоро мисол овардан мумкин.

Даври Соҳибқирони бузург Амир Темур ва Темуриҳо дар бобати инкишофи идоракунии давлат ва ҳуқуқ даври нав гардидааст. Амир Темур дар соҳаи идоракунии давлат аз таҷрибаи идоракунии сиёсии то давраш мавҷудбуда васеъ истифода бурдааст. Хизмати таърихӣ ӯ иборат аз он аст, ки вай дар шароити нави таърихӣ сохти идоракунии давлат, тартибу қоидаҳои сиёсати дохилию хориҷӣ, асосҳои ҳуқуқиашро такмил дод. Сохти идоракунии давлат ба қонун қоидаҳои ислом асос ёфта буд. Қозихо шахсан ба ҳуди Амир Темур ҳисобот медоданд. Темур тартиботи қатъӣ ва қонунҳояшро дар тузукоти худ ифода кардааст.

Аломатҳои асосии монархия чунинанд:

- 1) монарх давлатро шахси менамояд, дар сиёсати дохилию хориҷӣ ҳамчун сарвари давлат ба майдон менамояд;
- 2) монарх давлатро танҳо худаш идора мекунад;
- 3) ҳокимияти монарх муқаддас ва илоҳӣ эълон карда мешавад;
- 4) монарх дар фаъолияти худ мустақил аст;
- 5) тартиби алоҳидаи қорӣ қардани ҳокимият ва қабули он мавҷуд аст;

- б) идоракунии якумра;
7) монарх барои натиҷаи идоракуниаш аз нигоҳи юридикӣ ҷавобгар нест.

Монархия ба шаклҳои **мутлақ** ва **махдуд** (**ё парламентӣ**) ҷудо мешавад.

Агар монарх дар давлати худ идоракуниаш бо дигар идора махдуд нашуда бошад, он **монархияи мутлақ** номида мешавад.

Агар ҳукмронии монарх бо ягон идораи конститутсиявӣ махдуд карда шуда бошад, он монархия **монархияи махдуд, конститутсиявӣ, монархияи шаклаш идоракунии парламентӣ** номида мешавад (масалан, Британияи Кабир, Дания, Норвегия, Шветсия).

Республика чунин шакли идоракунии давлат аст, ки дар он идораҳои олии ҳокимият ба мӯҳлати муайян интиҳоб мешаванд.

Аломатҳои асосии давлатҳои идоракуниашон шакли республика чунин аст:

«Республика» калимаи юнонӣ буда, маънояш «кори умумӣ» аст.

- ◆ интиҳоб шудани идораҳои олии ҳокимият;
- ◆ тақсимшавии ваколати ҳокимият;
- ◆ дар муддати интиҳобшуда қабул шудани қарорҳо аз тарафи идораҳои олии ҳокимият;
- ◆ болоравии нуфузи судҳое, ки адолати судиро дар амал татбиқ мекунанд;
- ◆ иштирок кардани шаҳрвандон дар қорҳои идоракунии давлат.

Республикаҳо ба **республикаҳои президентӣ** ва **республикаи парламентӣ** ҷудо мешаванд.

Дар республикаи президентӣ давлатро Президенте идора мекунад, ки он аз тарафи халқ бевосита интиҳоб шуда, ваколати зиёд дорад. Вай бевосита идоракунандаи ҳокимияти иҷроия ба ҳисоб меравад.

Ба республикаи президентӣ чун мисоли равшан давлатҳои ШМА, Бразилия, Аргентина ва Мексикаро гуфтан мумкин аст.

Дар республикаи парламентӣ сарвари давлат — президент шахси ба лавозим интиҳобшаванда буда, асосан аз тарафи парламент интиҳоб мешавад.

Ба республикаи парламентӣ давлатҳои Италия, Германия, Португалия, Юнон, Ирландия ва Ҳиндустонро мисол овардан мумкин аст.

Давлати фозил бояд ба якдигар ёрирасонии аҳолиаш, ба инсонпарварӣ, меҳру оқибати инсонӣ, ба сарвати олитарин будани онро дарк намудан, ба некӣ асос намояд.

Фаробӣ

Ҷадвали зеринро ба дафтарадон кӯчонед ва пур кунед.

<i>Номҳои давлатҳо</i>	<i>Монархия</i>	<i>Республика</i>
Ўзбекистон		
Россия		
Мексика		
Франсия		
Қувайт		
Полша		
Нигерия		
Эрон		
Афғонистон		
Белгия		
Исландия		
Дания		
Арабистони Саудӣ		
Марокаш		
Чили		
Куба		

Шарҳ диҳед!

Дарк кардам, ки нӯҳ ҳиссаи корҳои давлат маслиҳат, тадбир ва машварат буда, як ҳиссааш бо шамшер ба иҷро расондан будааст.

(Амир Темур)

Аз хазинаи ҳикматҳо!

Агар дар атрофи ҳокимият адолат ҳукм наронад, вай ба инкироз рӯ меоварад.
(Абубақр Хоразмӣ)

Фаъолияти эҷодӣ

Ҷадвали зеринро ба дафтарадон кӯчонед ва дар асоси аломатҳои идоракунии давлат пур кунед.

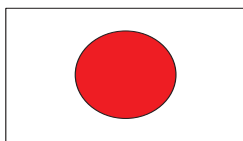
<i>Идоракунии монархӣ</i>	<i>Идоракунии республика</i>
<i>Намуна:</i> – монарх давлатро шахсӣ мекунонад. Дар сиёсати хориҷӣ ва дохилӣ ҳамчун сарвари давлат ба майдон мебарояд.	<i>Намуна:</i> – идораҳои олии давлат интихоб карда мешаванд.
<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Дар чудо кардани давлат ба намудҳо чиҳо асос карда гирифта шуданд?
2. Шакли идоракунии гуфта чиро мефаҳмед? (Ба маънои луғавии ибораҳо эътибор диҳед).
3. Маънои луғавии «монархия» ба моҳияти ин истилоҳ мувофиқ меояд?
4. Аломатҳои асосии монархияро номбар кунед.
5. Тафовут ва умумияти «монархияи мутлақ» ва «монархияи маҳдуд»-ро номбар кунед.
6. Дар давлати Темуриён идоракунии бар чӣ асос ёфта буд?
7. Маънои луғавии «республика» то чӣ андоза ба моҳияти ин истилоҳ мувофиқ аст?
8. Аломатҳои асосии давлатҳои шакли идоракуниашон республикаро номбар кунед.
9. Кадом намудҳои республика ҳаст?
10. Ҷиҳатҳои фарқкунанда ва умумияти онҳоро номбар кунед.

Мавзӯи 7

Шакли сохти давлатӣ

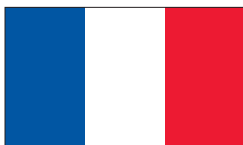
Унитар

Федератив

Конфедератив

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Ба тасвир нигоҳ карда ба эзоҳ додани истилоҳи «унитар», «федератив» ва «конфедератив» ҳаракат намоед.
2. Оё дар бораи Федератсияи Россия ном гирифтани ин давлат фикр кардаед? Нисбат ба ин савол фикратонро баён намоед.
3. Оё ибораи «Иттифоқи Европа»-ро шумидаед? Ба шарҳи маънои ин ибора ҳаракат кунед.
4. Вақте номи Венгрия, Латвия, Полша барин давлатҳо ба забон гирифта мешавад, чаро истилоҳи федератсия ва конфедератсия илова карда намешавад. Сабаби онро аниқ кунед.
5. Республикаи Ўзбекистонро шумо ба сафи кадом давлатҳо мегузоштед? Барои чӣ?

Давлатҳои аз ҷиҳати сохти давлатӣ оддӣ (**унитар**) ва мураккаб (**федеративӣ, конфедеративӣ**) шуданашон мумкин.

Дар давлати **унитар** дар миқёси тамоми мамлакат қонунгузорӣ, идораҳои иҷроия ва суд ягона, умумӣ мешаванд.

Аломатҳои давлати унитар:

- ◆ мавҷуд будани конституцияи ягона, сохти ягонаи қонунгузорӣ;
- ◆ мавҷуд будани армияи ягона;
- ◆ амал кардани воҳиди ягонаи пул;

- ◆ қисмҳои таркибӣ, яъне ба сохтори маъмурию ҳудудӣ тақсим шудан;
- ◆ чорӣ будани сиёсати ягонаи андоз ва кредит дар ҳамаи воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ:
- ◆ мавҷуд будани шаҳрвандии ягона.

***Шакли сохти** давлат ташкили маъмурию ҳудудии онро ташкил кардан аст.*

***Унитар** — калимаи латинӣ буда, маънояш оддӣ, ягона аст.*

Конститутсияи ягона
Қонунҳои ягона
Шаҳрвандии ягона
Пули ягона
Сиёсати ягонаи пулу кредит
Армияи ягона

Дар тафовут аз давлати унитар давлати федеративӣ сохти мураккаби давлат аст. Давлати федеративӣ аз иттифоқи якчанд давлат ҳосил мешавад. Субъектҳои онҳо штат, кишвар, республика, амирӣ шуданаш мумкин. Субъектҳои федератсия ба қисмҳои маъмурию ҳудудии худ соҳибанд.

Ин давлатҳо баъди муттаҳид шудан аъзои федератсия ба ҳисоб мераванд, ваколати асосии ҳокимият ба органҳои марказӣ дода мешавад.

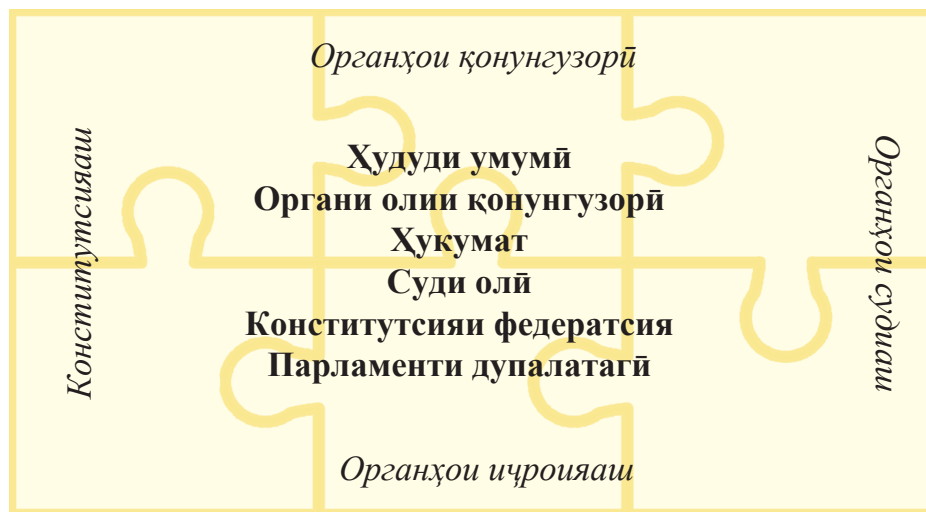

***Давлати федеративӣ** давлати мураккаб, иттифоқи маҳсули муттаҳид шудани якчанд давлатҳо аст.*

Аломатҳои асосии давлати федеративӣ:

- ◆ ҳудуди федератсия аз ҷамъи ҳудуди субъектҳо иборат аст;
- ◆ ҳокимияти олии қонунбарор, иҷроия ва суд ба идораҳои давлати федералӣ мансуб мешавад.
- ◆ конститутсияи умумии федератсия муносибатҳои ҳуқуқии субъектҳо ва ҳуди федератсияро муқаррар мекунад;

- ◆ ҳар кадом субъекти федератсия алоҳида конституцияи худ, органҳои худии олии қонунбарор, иҷроия ва суд доранд;
- ◆ идораи олии қонунгузори федератсия одатан аз ду палата иборат мешавад. Дар ин асно палатаи болоии федератсия манфиатҳои аъзоёнашро ифода мекунад

Ҳоло дар дунё беш аз 20 давлати федеративӣ мавҷуд аст. Муносибатҳои федератсия ва субъектҳои он на ҳам вақт эҷобӣ мешаванд. Инро пароканда шудани Иттифоқи Шӯравӣ, Чехословакия, Югославия барин федератсия.

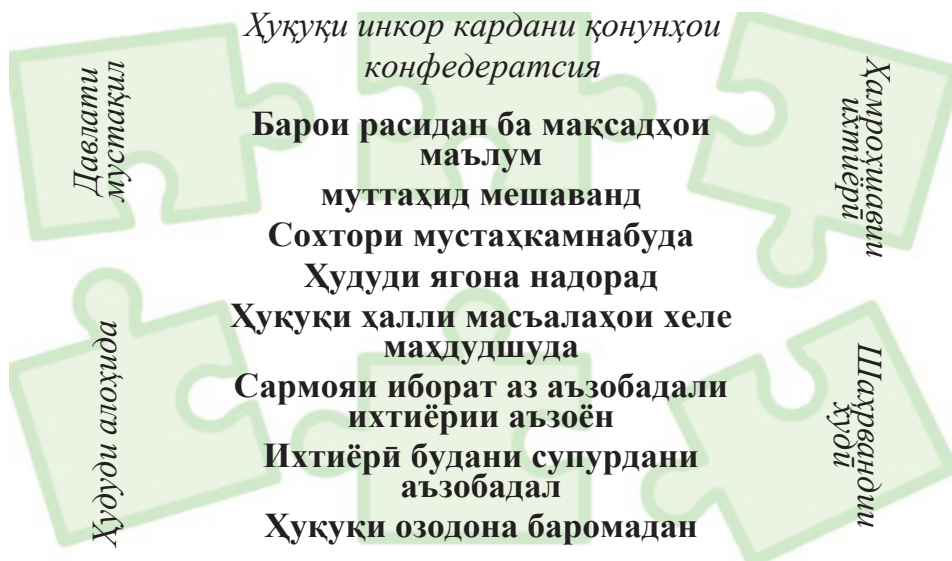

Конфедератсия (лотинӣ—иттифоқ, иттиҳодия) иттифоқи давлатҳост, ки барои расидан ба ягон мақсад дар баробари нигоҳ доштани суверенитети худ муттаҳид шудаанд.

Давлатҳо бо нигоҳ доштани мустақилӣ ва суверенитети худ бо назардошти ин ё он мақсад муттаҳид шуданашон мумкин. Дар он сурат ин иттифоқ **конфедератсия** номида мешавад. Дар конфедератсия ҳудуди ягона, шахрвандии ягона намешавад. Ҳар як давлат субъекти баробарҳуқуқи ҳуқуқи байналмилалӣ мешавад.

Аломатҳои конфедератсия чунинанд:

- ◆ давлатҳои мустақил барои расидан ба мақсадҳои муайян муттаҳид мешаванд;
- ◆ конфедератсия сохтори мустаҳкамнабуда;
- ◆ ҳудуди ягона намешавад (ҳудуди конфедератсияро ҳудуди умумии аъзоёни он ташкил медиҳад);
- ◆ шаҳрвандии умумӣ намешавад;
- ◆ аъзоёни конфедератсия озодона аз он баромада метавонанд;
- ◆ аъзоёни конфедератсия ҳуқуқи эътироф накардан ё умуман истифода накардани (нулификатсия кардани) ҳуҷҷатҳои қонунии ҳокимияти иттифоқро доранд;
  - ◆ ба ваколати конфедератсия ҳал кардани масъалаҳои начандон зиёд дохил мешавад;
  - ◆ сармои конфедератсия аз ҳисоби аъзобадали ихтиёрии аъзоёни он ташкил мешавад

Шарҳ диҳед!

Шакли сохти давлат ташкил ёфтани маъмурию ҳудудии он аст.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Шакли давлати шартан ташикл кардаатонро қайд кунед.
2. Бо ҳамсинфонатон давлатҳои сохташон гуногунро ташикл диҳед.
3. Донишомӯзони соҳиби давлатҳои аз нигоҳи шакли ташикл якхела як шуда, сето гурӯҳ ташикл намоед.
4. Ҳар як гурӯҳ афзалияти шакли ташикли интихобнамудаашро гуфта диҳад.
5. Гурӯҳҳои муқобил, баръакс, камбудихои онҳоро гӯянд.

Фаъолияти эҷодӣ

Чадвали зеринро ба дафтарадон кашед, бо ёрии падару модар ё калонсолон онро пур кунед.

Давлатҳо	Шакли идоракунии	Шакли сохташон
Ўзбекистон	республика	унитар
Россия		
ШМА		
Эрон		
Испания		
Бразилия		
Қазоқистон		
Британияи Кабир		

Саволҳо ва супоришҳо барои мустақам кардан ва такрор

1. Шаклҳои сохти давлатҳоро номбар кунед.
2. Аз чӣ сабаб давлатҳо аз нигоҳи шакли сохташон ҳар хел мешаванд?
3. Чӣ хатҳои умумӣ ва фарқкунандаи ҳар се шакли давлатҳоро гуфта диҳед.
4. Ба давлатҳои унитар мисолҳо оред.
5. Ба давлатҳои федеративӣ мисолҳо оред.
6. Ба давлатҳои конфедеративӣ мисолҳо оред.
7. Аз чӣ сабаб давлатҳои федеративӣ ва конфедеративӣ дар баъзе ҳолатҳо пароканда шуда мераванд?

Шаклҳои давлат

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Эҳтимол калимаи демократияро бисёр шундаед. Дар бораи моҳияти ин калима ҳеҷ фикр кардаед? Фикратонро ба ҳамсинфонатон ҳавола намоед.
2. Мағзи истилоҳи «ғайридемократӣ»-ро кушоед. Ба таркиби ин калима эътибор диҳед.
3. Оид ба фашистҳо бисёр хондаед ва филмҳо дидаед. Аз хулқу атвори фашистҳо баромада, дар бораи фашизм фикратонро баён кунед.
4. Эҳтимол шундаед, ки собиқ иттифоқро «давлати тоталитар» мегуфтанд. Он чӣ маъно дорад? Аз ин хусус фикр кардаед? Фикратонро баён кунед.
5. Ба нақшаи боло нигоҳ карда, барои тавсиф намудани шакли ҳар як давлат ҳаракат кунед.
6. Аз истилоҳҳои дар нақшабуда баромада, барои тавсиф кардани ҳар як шакли давлат ҳаракат кунед.

Сохти усулҳо ва услубҳои амалӣ намудани ҳокимияти давлатиро **тартиботи сиёсӣ** мегӯянд. Вазъи сиёсӣ, яъне дараҷаи озодии сиёсиро айнан тартиботи сиёсӣ муайян мекунад. Вақте сухан дар бораи тартиботи сиёсии ягон давлат меравад, пеш аз ҳама чӣ тавр ташкил шудани ҳокимияти давлатӣ дар ин мамлакат, таъминшавии ҳуқуқи озодиҳои инсон, ҳолати гуногунандешии сиёсӣ, фаъолиии иҷтимоии аҳоли ба эътибор гирифта мешавад.

*Системаи ягонаи усулу услубҳое, ки қувваҳои сиёсии дар сари ҳокимият будагӣ дар идоракунии давлат истифода мебаранд, **тартиботи сиёсӣ** номида мешавад.*

Тартиботи сиёсӣ асосан ду хел мешавад:

1. Демократӣ;
2. Ғайридемократӣ.

Дар шароити тартиботи демократӣ ҳуқуқҳои сиёсию шахрвандии инсон ҳурмат мешавад. Шаҳрвандон барои ташкили идораҳои давлатӣ ва дар фаъолияти он фаъол иштирок мекунанд. Манбаи ягонаи ҳокимияти демократӣ халқ ба ҳисоб меравад.

«Демократия» калимаи юнонӣ буда, маънояш «ҳокимияти халқ» аст.

Агар дар давлат тартиботи демократӣ ҳукмрон бошад, дар ин давлат одамон аз ҳуқуқи озодиҳои умумэътирофӣ пурра истифода мебаранд, давлат онҳоро ҳамаҷониба кафолат медиҳад ва ҳимоя мекунад.

*Тартиботи сиёсие, ки зимни он ҳуқуқҳои сиёсӣ ва шахрвандии инсон эътироф шуда, ҳурмат мешавад, идоракунии давлат бар асоси принципи ба аксарият иттиҳоди кардани аққалият татбиқ мегардад ва манфиатҳои аққалият ҳимоя мегардад, тартиботи сиёсии **демократӣ** номида мешавад.*

Аломатҳои тартиботи демократӣ:

- 1) аз нигоҳи иқтисодӣ озод будани шахс;
- 2) эътироф шудан ва кафолати ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрвандон;
- 3) аз рӯи принципи иттиҳоди аққалият ба аксарият амалӣ гардидани идоракунии давлат;
- 4) тақсим шудани ваколати ҳокимият;
- 5) мавҷудияти гуногунандешӣ (плюрализм) дар ҳаёти иҷтимоӣ, бисёр будани иттиҳодияҳои иҷтимоӣ сиёсӣ;
- 6) устувор будани қонун.

Дар давлати демократӣ гуногунандешии ғоявӣ ва сиёсӣ аз тарафи конститутсия дастгирӣ крада, ба фаъолияти хизбҳои сиёсӣ рухсат дода мешавад. Хизбҳои сиёсӣ ба воситаи иштирок намудан дар интиҳоб кардани депутатҳо ба идораҳои ҳокимияти олий ва маҳаллӣ то имкон доранд ба идораҳои ҳокимият депутатҳои худашонро барои дохил намудан ҳаракат мекунанд. Хизбҳои сиёсии дар интиҳоботи демократӣ интиҳобшуда ғолибшуда ба ҳуқуқи ташкил кардани ҳукумат ва ҷорӣ кардани сиёсати худ соҳиб мешаванд.

Демократияҳои бевосита ва намояндагӣ фарқ мекунанд. Зимни демократияи бевосита қарорҳои асосӣ аз тарафи ҳамаи шаҳрвандон бевосита баъди референдумҳо, интиҳобот ва ҷамъомадҳо қабул карда мешаванд. Зимин демократияи намояндагӣ бошад, қарорҳо ба воситаи органҳои сиёсӣ – органҳои қонунгузор (Сенат, Палатаи қонунгузорӣ), шӯроҳои маҳаллӣ, ки онҳо ба воситаи интиҳобот ташкил намудаанд, қабул карда мешаванд.

Тартиботи зидди демократия **тартиботи ғайридемократӣ** номида мешавад. Зимин ин тартибот идораҳои давлатӣ ба принципҳо ва қоидаҳои демократия риоя намеkunанд. Баръакс, онҳоро доимо ва зуд-зуд вайрон мекунанд. Аён аст, ки дар чунин тартиботи сиёсӣ ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон поймол мешаванд, дағалона вайрон мегарданд, баъзан муҳолифат бо бешафқатии саҳт баргараф карда мешавад. Баъзан парламент барин институти демократӣ нест мегардад.

Тартиботи зидди демократӣ тартиботи ғайридемократӣ номида мешавад.

Аз байни тартиботи ғайридемократӣ тартиботи фашистӣ ва тоталитарро алоҳида қайд кардан мумкин.

Ҳангоми тартиботи **фашистӣ** ҳар гуна муҳолифати ҳукмронӣ карда аз байн нест карда мешавад. Ҳукмронии наҷоди ягона эълон мешавад. Ниҳоят, барои забти худудҳои дигар ҳаракат сар мешавад. Германияи фашистии солҳои 1933–1945 ва Италияи фашистии он солҳо барои давлатҳои тартиботашон фашистӣ мисол шуда метавонанд.

Тартиботе, ки дар он як хизб ҳукмрон шуда, ба он поймолкунии ҳуқуқи озодиҳо барин хусусиятҳо хос аст, **тартиботи тоталитарӣ** номида мешавад. Зимин тартиботи тоталитарӣ ба зидди дигар андешаҳо мубориза бурда мешавад. Интиҳобкунандагон аз ҳуқуқи интиҳоби алтернативӣ маҳрум мешаванд. Собиқ Иттифоқи Шӯравиро ҳамчун давлати тоталитарӣ мисол овардан мумкин аст.

Амалӣ намудани идоракунии давлат аз тарафи идораҳои махсус татбиқ мешавад ва ин идораҳо дар фанни ҳуқуқшиносӣ **органҳои (мақомоти) давлатӣ** номида мешаванд.

Органи давлатӣ идора ё муассисаи давлатиест, ки мувофиқи қонун ба сохти худ, дар бобати идоракунии соҳаи муайяни ҳаёти иҷтимоӣ дорои ваколати аниқ пешбинишуда мебошад.

а) Органҳои намоёндагӣ: органҳои қонунгузор, ҳокимияти маҳаллӣ;

б) Органҳои иҷроия: сарвари давлат (президент, монарх), ҳукумат, вазорат ва кумитаҳои давлатӣ, идораҳои ҳифзи ҳуқуқ (прокуратура, вазорати корҳои дохилӣ ва органҳои он, вазорати адлия ва дигарон);

в) Органҳои маҳаллӣ (ҳокимияти вилоятҳо, ноҳия ва шаҳрҳо);

г) Суд ва идораҳои назорати конституциявӣ: Суди конституциявӣ, Суди олий ва зинаҳои вилоятӣ (шаҳрии) он.

Сохтори ягонаи ҳамаи органҳои давлатиро, ки идоракунии давлатро татбиқ мекунанд, ҳосил менамояд ва ин сохтор **механизми давлатӣ** номида мешавад.

Механизми давлатӣ сохтори ягонаи органҳои давлатие, ки идоракунии ҷамъият ва ҳимоякунии манфиатҳои халқро ба амал мебарорад.

Хуллас, органҳои давлатӣ қисми таркибии механизми давлатӣ буда, онҳо барои идоракунии соҳаи муайяни ҳаёти иҷтимоӣ ба ваколати зарурӣ соҳиббанд. Ҳар қадом органи давлатӣ бо дигар органҳои давлатӣ, яъне бо қисмҳои таркибии механизми давлатӣ узван алоқаманд аст.

Дар Республикаи Ўзбекистон демократия ба принципҳои умуминсонӣ асос меёбад, тибқи онҳо инсон, ҳаёт, озодӣ, шаън, қадру қимати он ва дигар ҳуқуқҳои дахлнопазири он арзиши олий ҳисоб мешавад.

Ҳуқуқҳо ва озодиҳои демократӣ бо Конституция ва қонунҳо ҳимоя мешаванд.

Моддаи 13

1. Мазмуни моддаи Конституциямонро, ки дар боло зикр шуд, барои бо ёрии мисолҳои ҳаёти шарҳ додан ҳаракат кунед.

2. Дар ҳудуде, ки худатон зиндагӣ мекунед, фаъолият бурдани Қабулхонаҳои халқ, ташкил шудани "Қабулҳои сайёр"-ро органҳои давлатии республика ва вилоят намунаи ислохотҳои демократӣ дар кишварамон буданашонро барои асоснок намудан ҳаракат кунед.

Аз хазинаи ҳикматҳо!

Подшоҳон худро бояд бо адолат зеб диҳанд, халқ бояд нисбати ин подшоҳон эҳтиром ба ҷо оранд.

(Абдуллоҳ Муқнӣ)

Фаъолияти эҷодӣ

1. Ба давлати шартан ташкил кардаатон чӣ гуна тартиботи сиёсӣ хос аст, аниқ кунед. Дар ин ҳол ба ҳар хел будани тартиботи сиёсӣ дар давлатҳое, ки ҳамсинфонтан ташкил кардаанд, таъмин карда шаванд.
2. Гурӯҳи давлатҳоеро, ки шартан ташкилшуда, дар онҳо тартиботи сиёсӣ як хел аст, ба тартиботи сиёсии давлатҳои гурӯҳи муқобил тавсиф намоед.
3. Гурӯҳи муқобил камбудихои ин давлатро ёбад. Ба таркиби механизми давлатии давлати шартантон кадом органҳои давлатиро дохил кардед? Нависта, нишон диҳед.
4. Ба таркиби механизми давлатии давлати шартантон кадом органҳои (мақомоти) давлатӣ дохил шуданаширо навишта нишон диҳед.

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Тартиботи сиёсӣ чист?
2. Намудҳои тартиботи сиёсиро гӯед.
3. Маъноии луғавии калимаи «демократия»-ро бо моҳияти истилоҳи «демократия» қиёс намоед.
4. Аломатҳои асосии тартиботи демократиро номбар кунед.
5. Аҳволи шаҳрвандоне, ки дар давлаташон тартиботи демократӣ ҳукмрон аст, тавсиф намоед. Аз хусуси ин давлатҳо мисол оред.
6. Тартиботи ғайридемократӣ чист?
7. Оид ба тартиботи тоталитарӣ чӣҳо медонед?
8. Аҳволи озодиҳои сиёсии шаҳрвандони собиқ Иттифоқи Шӯравӣ дар кадом сатҳ буд? Ҳуқуққояшон...?
9. Шумо вақте ки органи давлатӣ мегӯянд, чиро мефаҳмед?
10. Намудҳои органҳои давлатиро номбар кунед.

Савол ва супоришҳо барои такрор кардани умумӣ оид ба боб

Таърифҳои ба истилоҳҳо муносибро қайд кунед.

1. Тартиботи сиёсӣ

5. Органи давлат

2. Давлат

6. Шаклҳои давлат

3. Ҷамъият

7. Шакли сохти давлатӣ

4. Функсияҳои давлат

8. Механизми давлатӣ

а) – ташкилкунии маъмурию ҳудудии он аст.

б) – сохти усулҳо ва услубҳои амалӣ намудани ҳокимияти давлатӣ.

в) – ҷамоае, ки онро одамони дар ҳудуди муайян зиста, аз рӯи эҳтиёҷ ва манфиатҳо бо тарзи маълум муттаҳид гаштаанд.

г) – ҳокимияти оммавии давлат, идораҳои он, дараҷаи шишироки аҳоли дар ташаккули ин идораҳо.

д) – тамоили асосии фаъолияти давлат буда, дар онҳо ҷиҳатҳои иҷтимоии давлат ба рӯи об бароварда мешаванд.

е) – идора ё муассисаи давлатие, ки мувофиқи қонун оид ба идоракунии соҳаи муайяни ҳаёти иҷтимоӣ ваколати аниқ зикршуда ва сохтори худаширо дорад.

ж) – сохтори яқлухти органҳои давлатӣ, ки идоракунии ҷамъият ва ҳимоя намудани манфиатҳои халқро амалӣ менамояд.

з) – ташкилоти мустақили сиёсие, ки дорои ҳокимият буда, манфиатҳои инсонҳои дар ҳудудаи зиндагикунандаро ҳимоя мекунад, муносибатҳои байналмилалиро амалӣ менамояд.

Тестҳои намунавӣ оид ба боб

- 1. «Баёнияти умумичаҳонии ҳуқуқҳои инсон» кай қабул шудааст?**
  - а) 10-уми декабри соли 1948;
  - б) 10-уми декабри соли 1946;
  - в) 18-уми ноябри соли 1991;
  - г) 18-уми ноябри соли 1945.
- 2. Қисми муқаддимавии Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон чӣ номида мешавад?**
  - а) Принципҳои асосӣ;
  - б) Муқаддима;
  - в) Фасли 1-ум;
  - г) Хотима.
- 3. Истилоҳи юридикӣ, ки низоми усулҳо ва услубҳои амалӣ на-мудани ҳокимияти давлатиро ифода мекунад, нишон диҳед.**
  - а) Шакли демократии давлат
  - б) Шакли сохти давлат;
  - в) Функсияи давлат;
  - г) Тартиботи сиёсӣ.
- 4. Калимаи «суверенитет» чӣ маъно дорад?**
  - а) Мустақилии давлат дар бобати ҳаёти дохилӣ аз дигар давлатҳо;
  - б) Мустақилии давлат дар бобати ҳаёти дохилӣ ва муносибатҳои хориҷӣ аз дигар давлатҳо;
  - в) Мутеъгии давлат дар ҳаёти дохилиаш ва дар муносибатҳои бо дигар давлатҳо;
  - г) Дар таркиби дигар давлат будани давлат.
- 5. Мустақилии Республикаи Ўзбекистон кай эълон шудааст?**
  - а) 20-уми июни соли 1990;
  - б) 31-уми августи соли 1991;
  - в) 10-уми декабри соли 1992;
  - г) 8-уми декабри соли 1992.
- 6. Калимаи «демократия» чӣ маъно дорад?**
  - а) Ҳокимияти халқ;
  - б) Яккаҳокимӣ;
  - в) Идоракунии президентӣ;
  - г) Мустақилӣ.
- 7. Чуноне ки дар Конститутсия мустаҳкам зикр шудааст, Ўзбекистон ин – ...**
  - а) республикаи суверени демократӣ;
  - б) республикаи мустақили демократӣ;
  - в) республикаи халқию демократӣ;
  - г) республикаи суверен, мустақили демократӣ.
- 8. Аз рӯи шакли идоракунии чӣ гуна намудҳои давлат мавҷуд аст?**
  - а) Монархия, Унитар;
  - б) Монархия. Республика;
  - в) Республика, Федератсия;
  - г) Федератсия. Конфедератсия.

Принципи “Халқ на ба органҳои давлатӣ, органҳои давлатӣ бояд ба халқ хизмат кунанд” бояд дар фаъолияти раҳбарони ҳамаи зинаҳо ба қоидаи асосӣ таъдил дода шаванд.

Шавкат Мирзиёев

БОБИ II

ҶАМЪИЯТИ ШАҲРВАНДӢ ВА ДАВЛАТИ ҲУҚУҚӢ

*Давлати ҳуқуқӣ
Ҷамъияти шаҳрвандӣ
Асосҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ дар Республикаи Ўзбекистон
Илоҳоти ҳуқуқӣ дар Республикаи Ўзбекистон
Шуур ва маданияти ҳуқуқии шахс*

Абунаسر Форобӣ дар асараш «Шаҳри одамони фозил» ба асари «Талхис-у навомиси Афлотун» («Моҳияти қонунҳои Афлотун») асос карда, чунин гуфтааст: «Бино ба гуфти Афлотун, қонунро қорӣ кардан кори аз ҳама мушкил аст. Ба қонун бо шубҳа нигоҳ кардан ва аз болои қонун арз намудан ҳам кори аз ҳама осон аст. Халқ бояд ба қонун эҳтиёҷ ҳис карда, онҳоро бояд омӯзад, зеро онҳо баъдтар ба ҳуди халқ нафъ меоварад».

Роҳҳои асосии чамъияти боадолатро Форобӣ ин гуна баён кардааст:

- ♦ Будани раҳбари фозили давлат (12 то ҳислатро дар худ дошта) ва аъзоёни фозили давлат;
- ♦ Мавҷудияти қонуну қоидаҳо ва ба онҳо итоат кардани раҳбарони давлат ва тамоми аҳоли;
- ♦ Тараққӣ кардани илму фан;
- ♦ Ташаққул додани хулқу ахлоқи нек дар инсонҳо;
- ♦ Ба муқобили ҷанг ва истилоҳо истодани давлат ва дар мамлакат барқарор будани сулҳу осоиш.

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Агар аломатҳои асосии чамъиятро, ки дар асари «Шаҳри одамони фозил»-и Абунаسر Форобӣ қайд шудааст, дар чамъияти ҳозиразамон мавҷуд бошад, одамонро, ки дар ин чамъият зиндагӣ мекунанд, шахрвандони хушбахт гуфтан мумкин аст?
2. Истилоҳи «чамъияти шахрвандӣ»-ро бисёр шундаед. Ин истилоҳ чӣ маъно дорад, оё аз ин хусус фикр кардаед? Агар фикр карда бошед, дар бораи мазмуни ин истилоҳ тахминҳои худро баён кунед.
3. «Чамъияти шахрвандӣ орзуи азалии аъзоёни ҳар кадом чамъият аст». Ин фикр борҳо гуфта мешавад. Ҳаққонӣ будани ин фикрро аз порчае, ки аз китоби мазкури Абунаسر Форобӣ оварда шудааст, истифода бурда, исбот кунед.

Аз он замоне, ки дар бораи шахрванд ва шахрвандӣ тасаввурҳо пайдо шудаанд, ҳамчун иттиҳодияи умумии шахрвандон мафҳуми чамъият пайдо шуд. Ин мафҳум, пеш аз ҳама, дар Шарқ, аз ҷумла, дар «Қонунҳои Хаммурапи»-и Бобулистон, дар Тӯрони қадим дар «Авесто», дар оташпарастӣ, яъне дар даври зардуштия, ки бо таълимоти сиёсӣ ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ алоқаманд аст, инчунин минбаъд дар Эллада ва Рими қадим пайдо шуд.

Барои осон кардани тасаввурот оид ба чамъияти шахрвандӣ номбар кардани аломатҳои асосии он ба мақсад мувофиқ аст. Аломатҳои асосии чамъияти шахрвандӣ зайланд:

- мавҷудияти шаклҳои гуногуни мулкдорӣ;
- муносибати яхела ба ҳамаи шаклҳои мулкдорӣ, яъне баробарии шаклҳои мулкдорӣ;
- имконияти озодона меҳнат кардан ва касб интиҳоб намудан;
- фароҳам овардани имкониятҳои васеъ барои тадбиркорӣ;
- мавҷуд будани озодиҳои сиёсӣ;
- мавҷуд будани гуногунфикрӣ ва озодии ахборот;
- кафолатнок будани ҳуқуқи озодиҳои инсон;
- инкишоф ёфтани органҳои худидоракунии;
- мавҷудияти ҳокимияти ҳуқуқии адолатнок;
- таъмин будани устувории қонун.

Чамъияти шахрвандӣ чамъиятест, ки аз шахрвандони комил, яъне аз одамоне, ки бо ҳамдигар алоқаманд буда, маданияти ахлоқӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ доранд, иборат мебошад.

Чамъияти шахрвандӣ чамъиятест, ки аз шахрвандон комил, яъне аз одамоне, ки бо ҳамдигар алоқаманд буда, маданияти ахлоқӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ доранд, иборат мебошад. Чамъияти шахрвандӣ на танҳо бо қудрати давлат, балки бо аъзоёнаш, яъне шахрвандонаш чамъиятро идора карда метавонанд ва он хеле қатъӣ қарор ёфтааст. Ин гуна чамъият бо худро ба дараҷаи баланд ташкил намудан фарқ мекунад. Ба чамъияти шахрвандӣ таъсири пурзӯри давлат зарур нест. Баръакс, давлат бояд зери назорати ин чамъият бошад, чунки давлат «хизматгори кироӣ»-и чамъияти шахрвандӣ аст. Ин гуна чамъият на фақат ҳаёти сиёсӣ маданияшро, балки ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоиашро ҳудуд идора карда меистад.

Ҳамаи чамъиятҳо ҳам чамъияти шахрвандӣ шуда наметавонанд.

Чамъияти шахрвандӣ нишонаи инкишофи иҷтимоии дар дараҷаи баланд гӯем, муболиға намешавад.

Барои пурра тасаввур намудани чамъияти шахрвандӣ донишҷӯи хусусиятҳои онро донишҷӯи муҳим аст. Хусусиятҳои чамъияти шахрвандӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маънавӣ равшан ифода ёфтаанд.

Хусусиятҳои чамъияти шахрвандӣ чунинанд:

Дар соҳаи иқтисодӣ бо мавҷуд будани: ташкилотҳои нодавлатию нотичоратӣ, ширкатҳо, компанияҳои аксиядорӣ (саҳҳомӣ), мавҷуд будани фирмаҳо ва барои фаъолияти бомуваффақияти онҳо фароҳам овардани тамоми шароитҳо.

Дар соҳаи иҷтимоию сиёсӣ: шахрвандон, оилаҳо, ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои чамъиятӣ, ҳаракатҳои иҷтимоӣ, органҳои худидоракунӣ, воситаҳои ахбори оммавии ғайридавлатӣ, имкониётҳои ҳалли муқобилиятҳои иҷтимоӣ дар доираи қонун, омӯхтани афкори аҳоли, мавҷуд будани шароит барои ташаккул додан ва ифода намудан.

Дар соҳаи маънавӣ: озодии сухан ва афкор, озодии вичдон, мустақилии иттиҳодияҳои эҷодӣ, мустақилии иттиҳодияҳои илмӣ, таъмин будани ҳимояшавӣ аз таҳдидҳои маънавӣ.

Дар замони ҳозира ҳаёти дар шароити чамъияти шахрвандӣ буда бояд ҳаёти ба ҳуқуқ асосёфта бошад. Зеро дар чамъияти шахрвандӣ ҳуқуқ ба дараҷаи баланд бояд инкишоф ёфта бошад. Аз ин боис дар шароити чамъияти шахрвандӣ муносибати як шахс бо шахси дигар ё бо давлат бар асоси нормаҳои ҳуқуқӣ сурат гирифта, ин муносибатҳо дар майдони ҳуқуқӣ бояд амалӣ шаванд.

Чамъияти шахрвандӣ гуфта, чамъияти муайяни инсониро, ки дар доираи қонун, бидуни таъйиқи давлат ба вучуд омада, идоракунандаи ихтиёрӣ, худидоракунӣ фаҳмида мешавад. Айнан инкишоф додани чамъияти шахрвандӣ дар республикаамон мақсади асосии ислоҳотҳои амалишаванда мебошад.

Дар Ўзбекистон аломатҳои зерини чамъияти шахрвандӣ мавҷуданд:

1. Ҳизбҳои сиёсӣ (партияҳо) ва ҳаракатҳои иҷтимоию сиёсӣ.
2. Сохторҳои чамъиятӣ.
3. Ташкилотҳои нодавлатию нотичоратӣ.
4. Муассисаҳои таълиму тарбия.
5. Ташкилотҳои динӣ.
6. Марказҳои миллию маданӣ.
7. Ташкилотҳо оиди омӯхтани афкори чамъиятӣ.
8. Оила ва ташкилотҳои махсуси манфиати онро ҳимоякунанда.
9. Органҳои худидоракунии шахрвандон.
10. Воситаҳои ахбори

оммавӣ. 11. Сохтори интихоботи демократӣ.

Ҳоло дар мамлакати мо қабул шудани ҳуччатҳои қонунии оиди пурзӯр намудани рол ва ҷамъияти шаҳрвандӣ, ҳалли муаммоҳои муҳимтарини иҷтимоӣ иқтисодии шаҳрвандон, фаъолият нишон додани ҳазорон ташкилотҳои нодавлатию нотичоратӣ, аз ҷумла, фаъолияти ҳизбҳои (партияҳои) сиёсӣ, иттифокҳои касаба, Кумитаи занони Ўзбекистон, ҳазинаҳои “Соғлом авлод учун”, “Нуронӣ”, фонди “Эҷод”, Иттифоқи ҷавонони Ўзбекистон дар мамлакатамон исботи равшани инкишоф ёфта истодани ҷамъияти шаҳрвандӣ мебошанд. Дар ҳолати 1-уми июли соли 2018 9.478 ташкилотҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ дар Вазорати адлия ба рӯйхат гирифта шудааст.

Дар Ўзбекистон сохторҳои худидоракунии шаҳрвандон мавҷуд буда, дар онҳо **маҳалла** аҳамияти алоҳида дорад. Маҳалла ҳамчун модели ба худ хоси миллии худидоракунии дар маҳалҳо ба анъанаҳои бисёрасрӣ ва урфу одатҳои халқамон таъя намуда, функцияҳои муҳими ташкилию иқтисодӣ ва тарбиявиро иҷро мекунад.

Ташкилотҳои оид ба **ҳуқуқҳои инсон**, ки дар мамлакатамон фаъолият нишон медиҳанд, низ ба институтҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ мисол шуда метавонанд. Онҳо зеринанд: Омбудсман; Маркази миллии оид ба ҳуқуқҳои инсон; Маркази ҷамъиятии “Иҷтимоӣ фикр” ва монанди инҳо.

Дар асоси Фармони Президент Шавкат Мирзиёев “Дар бораи чораву тадбирҳои ба таври кулӣ бардоштани роли институтҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ дар ҷараёни навсозии демократии мамлакат” ташкил карда шудани Шӯрои (кенгаши) маслиҳат оид ба инкишоф додани ҷамъияти шаҳрвандӣ дар бобати дастгирӣ кардани институтҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ, ки “сектори сеюм” ном гирифтаанд ва ба зинаи нав баровардани инкишофи ҷамъияти шаҳрвандии мамлакатамон қадами муҳим шуд.

Солҳои охир оид ба ташаккул ва инкишоф додани ҷамъияти шаҳрвандӣ як қатор ҳуччатҳои қонун қабул карда шуданд. Қабул шудани ин ҳуччатҳои қонун:

- ташкил ва инкишоф додани институтҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ;
- фароҳам овардани шароити қонунгузорӣ барои таъмини мустақилии ва фаъолияти комили онҳо; ба роҳ мондани таъминоти моддию техникаи онҳо;
- пурзӯр намудани фаъолиии иҷтимоии онҳо;
- ба пурзӯр кардани роли онҳо барои татбиқи амалии назорати таъ-

сирнок бар фаъолияти сохторҳои давлатӣ ва ҳокимият хизмат мекунад.

Устувории қонун унсури муҳими инкишоф додани ҷамъияти шаҳрвандӣ дар Ўзбекистон аст.

Таҳаммул ва дар ҳамкорӣ фаъолият бурдан хоси менталитети халқи ўзбек аст. Бо боварӣ гуфтан мумкин, ки дар бобати инкишоф додани ҷамъияти шаҳрвандии Ўзбекистон айнан ин хусусиятҳо ҷои муҳим доранд.

Дар Ўзбекистон дар самтҳои зерин тараққӣ додани ҷамъияти шаҳрвандӣ ба мақсад мувофиқ аст:

- 1) Аз тасарруфи давлат баровардани мулк;
- 2) Инкишоф додани низоми бисёрҳизбият;
- 3) Боло бурдани истехсолот;
- 4) Таҳияи барномаҳои мақбули иҷтимоӣ.

Дар Ўзбекистон ҷавонон маҳаки иҷтимоии ҷамъияти шаҳрвандиро ташкил медиҳанд.

Дар шароити ҷамъияти шаҳрвандӣ давлат ва шахс ҳамчун субъектҳои баробари ҳуқуқ фаъолият мебаранд. Ин дар навбати худ ҳолатест, ки фақат дар давлати демократии ҳуқуқӣ рӯй доданаҷ мумкин.

Аз ин чунин хулоса бармеояд, ки дар ҷамъияти шаҳрвандӣ аз тарафи давлат низоми муайяни кафолатҳо бояд ташкил карда шавад. Ҳоло дар Республикаи Ўзбекистон низоми қабули қонунҳо, фармону фармоишҳо ба он низомҳо мисол шуда метавонанд.

Аз хазинаи ҳикматҳо!

Адолат – дар охират наҷот, дар дунё сари саодат аст.

(Али ибни Абутолиб)

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Ҷамъияти шаҳрвандиро чӣ гуна таъриф додан мумкин?
2. Ҷамъияти шаҳрвандӣ бо кадом аломатҳои фарқ мекунад?
3. Хусусиятҳои ҷамъияти шаҳрвандиро номбар кунед.
4. Дар шароити ҷамъияти шаҳрвандӣ роли давлат чӣ гуна мешавад?
5. Дар Ўзбекистон кадом аломатҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ мавҷуд аст?
6. Дар Ўзбекистон кадом институтҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ мавҷуданд?
7. Дар Ўзбекистон барои инкишоф додани ҷамъияти шаҳрвандӣ кадом корҳо амалӣ карда мешаванд?

Мавзӯи 10**Давлати ҳуқуқӣ**

Дар зер таърифи се хел давлатро хонед ва супоришҳои додашударо иҷро намоед.

Дар давлати 1-ум: Сохти ягонаи сиёсӣю иқтисодӣ мавҷуд аст. Дар ин давлат идоракунии дар асоси фармони қатъӣ, амр ва нақшаҳое, ки аз марказ фиристода мешавад, амалӣ мешавад. Дар ин ҳуҷҷатҳо дар соҳаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ тамоми шаҳрвандон ва ташкилотҳо чӣ гуна бояд машғул шаванд, аниқ нишон дода шудааст. Дар ҳолати риоя накардан ба он нишондодҳо чӣ гуна ҷазо гирифтани онҳо ҳам аниқ қайд шудааст.

Дар давлати 2-юм: Барномаҳои тараққиёт дар парламенте, ки аз тарафи халқ интихоб шудааст, муҳокима мегардад ва тасдиқ мешавад. Дар баробари фармону амрҳо қонунҳое, ки ин парламент қабул намудааст, низ мавҷуданд. Лекин бар изрон ин қонунҳо надаратӣ халқ ба роҳ монда нашудааст.

Дар давлати 3-юм: Ҳокимияти давлатӣ ба се тақсим шудааст:

- 1) Қонунгузор;
- 2) Иҷроия;
- 3) Ҳокимияти суд.

Давлат фаъолиятро ба назардошти фаровонҳолии инсон ва ҷамъият бар асоси принципҳои адолати иҷтимоӣ ва қонуният пеш мебарад

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Шумо ҷиҳатҳои умумии ин се давлатро нишон дода метавонед? Фарқашро чӣ? Онҳоро ҷудо карда нависед.
2. Барои пурсамар ва одилона фаъолият нишон додани ҳокимияти ин давлатҳо, ба назари шумо, кадом асосҳо мавҷуданд?
3. Шумо барои истиқомат кадом давлатро интихоб мекардед? Чаро?
4. Дар бораи маънои истилоҳи «давлати ҳуқуқӣ» чӣ мегӯед?

5. *Ба фикратон, барои он, ки ҳуқуқҳоятон вайрон нашаванд, шумо ба чиҳо соҳиб шуданатон лозим?*
6. *Дар бораи интихобот аз калонсолон шундаед. Чаро ба интихобот эътибори калон медиҳанд ва калонсолон гарчанде касе онҳоро маҷбур намекунанд, ба таври ихтиёрӣ ба интихобот мераванд?*

Давлатҳои дар дунё мавҷудбуда аз якдигар аз бисёр ҷиҳатҳо фарқ мекунанд. Дар баробари фарқият онҳо тарафҳои бисёр монанд ҳам доранд. Айнан бар асоси ҳамин монандиҳо, яъне хусусиятҳои умумӣ давлатҳоро тасниф кардан мумкин.

Давлатҳоро аз рӯи муносибаташон ба ҳуқуқ ба намудҳои зерин ҷудо кардан мумкин:

1. Эстатикӣ;
2. Давлати ҳуқуқӣ.

Дар давлати эстатикӣ:

- 1) Ҷои қонунро аксар вақт амру фармоишҳои қатъӣ мегиранд;
- 2) Давлат озодиҳои иттиҳодия ва ташкилотҳои сиёсии шаҳрвандонашро қатъиян маҳдуд карда менад;
- 3) Давлат барои зери таъсири идоракунии худ гирифтани муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҳатто ҳаёти шахсии шаҳрвандонашро кӯшиш мекунанд;
- 4) Ба органҳои давлатӣ ва шахсони мансабдор ваколати аз ҳад зиёд дода мешавад.

Куба, собиқ Иттифоқи Шӯравиро барои давлати эстатикӣ мисол овардан мумкин аст. Инчунин, ҳамаи давлатҳои сохташон тоталитарӣ ва авторитарӣ барои он мисол шуда метавонанд.

Дар давлати ҳуқуқӣ идоракунии давлат ба устувории ҳуқуқ асос менамояд. Зимнан идоракунии давлатӣ бо назардошти таъмин кардани ҳуқуқҳо, озодиҳо ва манфиатҳои шаҳрвандон ва субъектҳои муносибатҳои иҷтимоӣ сиёсатро пеш мебарад.

Давлати ҳуқуқӣ давлати демократияест, ки устувории ҳуқуқ ва мустақилии судро таъмин намуда, ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсонро кафолат дода, бар асоси тақсим кардани ваколати ҳокимияти давлатӣ фаъолият менамояд.

Аломатҳои асосии давлати ҳуқуқӣ чунинанд:

1. Устувории ҳуқуқ.

Ҳамаи шахсони мамлакат — шаҳрвандон, шаҳрвандони хориҷӣ, шахсони ғайритабаа, мансабдорон ба талабҳои қонун итоат мекунанд. Дар ин асно Конститутсия дар низоми нормаҳои ҳуқуқӣ эътибори олии юридикӣ дорад.

2. Таъмин кардан ва ҳимоя намудани ҳуқуқу озодиҳои инсон.

Инсон, ҳаёти он, шаън, қадру қимат, ҳуқуқу озодиҳояш ва манфиатҳояш арзиши олии мебошанд

3. Масъулияти дучонибаи давлат ва шаҳрвандон дар назди якдигар.

4. Қонуният ҳокимият.

Ҳокимият бо роҳи интихоботи демократӣ ташкил карда мешавад. Ҳокимияти давлатӣ дар дохили мамлакат ва дар миқёси байналмилалӣ эътироф мегардад.

5. Тақсим шудани ваколатҳои ҳокимият.

Ҳокимияти давлатӣ ба ҳокимиятҳои қонунгузор, иҷроия ва суд ҷудо мешавад. Ваколатҳои ҳокимияти давлатӣ байни ин се ҳокимият тақсим мешавад.

6. Мустақилии суд.

Ба фаъолияти суд касе даҳолат карда наметавонад. Судҳо фақат ба талаботи қонун итоат мекунанд.

7. Самаранок қор кардани механизми муҳофизат кардани ҳуқуқ.

Онҳо бояд ҳуқуқу озодиҳои инсонро ба дараҷаи лозим ҳимоя кунанд.

8. Дараҷаи баланди маданияти ҳуқуқӣ.

Маданияти ҳуқуқӣ дар дониستاني қонунҳои дар амалбуда, ҳурмат кардани онҳо ва ба онҳо риоя намудан намоён мешавад.

9. Инкишофи демократия ва такмилёбии он.

Халқ дар идоракунии давлат иштирок мекунад, ҳуқуқҳои сиёсӣ ва озодиҳо қафолат дода мешаванд.

Агар ба таври хулосавӣ бигӯем, дар давлати ҳуқуқӣ:

- ҳамаи субъектҳои ҳуқуқ, аз ҷумла, органҳои давлатӣ, шахсони мансабдор ва шаҳрвандони оддӣ ба қонун бояд қатъӣ риоя кунанд;
- ҷавобгарии шаҳрвандон ва давлат дар доираи қонун дар назди якдигар;
- гуногунфикрии сиёсӣ мафкуравӣ ва иқтисодӣ аз тарафи давлат қонунӣ гардонида, қафолат дода мешавад;
- таъмин шудани ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон афзалияти ин намуди давлат аст

Аз ин сабаб дар мамлакатҳои пешқадамтарини дунё барпо кардани давлати ҳуқуқӣ ҳамчун вазифаи устувор гузошта мешавад.

Намуди сеюми (мобайнии) давлат ҳам мавҷуд аст, ки он хусусиятҳои ин ҳар ду давлатро дар худ таҷассум мекунад. Баъзе аз ин давлатҳо бо хусусият, табиат ва тамоилшон ба давлатҳои этатикӣ, баъзеашон ба давлати ҳуқуқӣ наздик бошанд ҳам, бо баъзе ҷиҳатҳои онҳо фарқ мекунанд.

Шаҳрвандони Республикаи Ўзбекистон барои иштирок дар идора намудани корҳои ҷамъият ва давлат бевосита ва ба воситаи намояндагони худ ҳуқуқ доранд. Ин гуна иштирок кардан бо роҳи худидоракунии, гузаронидани референдумҳо ва бо тарзи демократӣ ташкил кардани органҳои давлатӣ, инчунин бо роҳи инкишоф ва такмил додани назорати ҷамъиятӣ бар ҷаҳолияти органҳои давлатӣ ба амал бароварда мешавад.

Моддаи 32-юм.

- 1. Моддаи болои конститутсия аз назари шумо ба кадом намуди давлат хос мебошад?*
- 2. Қисмҳои якум ва дуюми ин модда ба кадом хусусияти давлати ҳуқуқӣ мувофиқ меоянд?*

Ҷаҳолияти мо ба қоидаи асоситарини конститутсиявӣ – ба таъмини принципи адолати иҷтимоӣ ҳатман равона карда шавад. Вазифаи асосии мо дар бобати қарор ёфтани таъмини адолати иҷтимоӣ дар ҷамъият ин аз қабул кардани қонунҳои адолатнок иборат аст.

Шавкат Мирзиёев

- 1. Дар фикри болои Президентамон кадом аломати асосии давлати ҳуқуқӣ инъикос ёфтааст?*
- 2. Оид ба аҳамияти адолати иҷтимоӣ дар шароити давлати ҳуқуқӣ фикратонро баён кунед.*
- 3. Аз ҳаёти атрофатон суханони болои Президентамонро тасдиқкунанда мисолҳо оред.*

Саволҳо ва супоришҳо барои такрори умумӣ оид ба боб

1. Аз рӯи муносибат ба ҳуқуқ давлатҳо ба кадом намудҳо чудо мешаванд?
2. Чигунагии давлати этатикиро тавсиф намоед.
3. Нисбати кадом давлат истилоҳи давлати ҳуқукиро истифода бурдан мумкин?
4. Аломатҳои асосии давлати ҳуқукиро номбар кунед.
5. Дар давлатҳои намуни мобайни кадом хусусиятҳои ба худ хос мавҷуд аст?
6. Истилоҳи «чамъияти шаҳрвандӣ» аз истилоҳи «чамъият» чӣ фарқҳо дорад?
7. Абунаسر Форобӣ дар асараш «Шаҳри одамони фозил» чамъияти боадолатро чӣ гуна тавсиф намудааст?
8. Дар Республикаи Ўзбекистон кадом унсурҳои (элементҳои) чамъияти шаҳрвандӣ ташаккул меёбанд?
9. Дар Ўзбекистон кадом ҷиҳатҳои ба худ хоси ташаккулёбии чамъияти шаҳрвандӣ мавҷуд аст?

Таърифҳои ба истилоҳҳо муносибро қайд кунед.

1. Давлати ҳуқуқӣ

2. Давлати этатикӣ

3. Намуди мобайнии давлат

4. Чамъияти шаҳрвандӣ

а) – давлатест, ки идоракунии давлат ба амру фармоишҳо асос ёфтааст, озодиҳои шаҳрвандон ва ташилотҳо маҳдуд карда шудаанд.

б) – давлатест, ки ҳукмронии ҳуқуқ таъмин шудааст, ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон кафолат дода шудааст, ваколатҳои ҳокимият тақсим гардидаанд.

в) – намуни давлатест, ки дар он аломатҳои ҳам давлати ҳуқуқӣ, ҳам давлати этатикӣ ба дараҷаи маълум муҷассам шудаанд.

г) – чамъиятест, ки аз шаҳрвандони комил, яъне аз одамони узван ба якдигар алоқаманд буда, дорои маданияти ахлоқӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ иборат аст.

Тестҳои намунавӣ оид ба боб

1. «Барномаи миллии боло бурдани маданияти ҳуқуқии чамъият» дар Ҷумҳурии Ўзбекистон кай қабул карда шудааст?
а) 29-уми августи соли 1997; б) 4-уми январи соли 2001;
в) 29-уми августи соли 1998; г) 18-уми январи соли 2001.
2. Таъсиси ҳизбҳои сиёсӣ ва иштирок дар кори онҳо ба кадом ҳуқуқи шаҳрвандон тааллуқ дорад?
а) Ҳуқуқҳои иқтисодӣ; б) Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ;
в) Ҳуқуқҳои сиёсӣ; г) Ҳуқуқҳои шахсӣ.
3. Қонуни Ҷумҳурии Ўзбекистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ» кай қабул шуда буд?
а) 1-уми ноябри соли 1991; б) 18-уми феввали соли 1994;
в) 26-уми декабри соли 1997; г) 26-уми декабри соли 1996.
4. Дар қатори ташкилоти давлатӣ дар мамлакат боз иттиҳодияи чамъиятии аз ҳама оммавӣ, ки ҳуқуқҳои аҳолии меҳнаткунандаро ҳимоя мекунад, чӣ ном дорад?
а) Ҳизби сиёсӣ; б) Иттиҳодияи эҷодӣ;
в) Иттифокҳои касаба; г) Ташкилотҳои собиқадорон.
5. Нисбати муносибати давлат ба ҳуқуқ нигоҳ карда намудҳои зерини давлат мавҷуд:
а) эътиқодӣ, қонунӣ ва ҳуқуқӣ; б) ҳуқуқӣ, шаҳрвандӣ ва эътиқодӣ;
в) эътиқодӣ, ҳуқуқӣ ва мобайнӣ; г) шаҳрвандӣ, эътиқодӣ ва мобайнӣ.
6. Бе фишори давлат, худидоракунии ихтиёрии ҷамъоми муайяни одамон, ки дар доираи қонун ба вучуд омадааст... ро мефаҳмонад?
а) давлати ҳуқуқӣ; б) чамъият;
в) чамъияти шаҳрвандӣ; г) мамлақати озод.
7. Идоракунии давлати ҳуқуқӣ... асос меёбад:
а) ба қонунҳои қатъӣ; б) назорати парламентӣ;
в) ба қарорҳои ҳокимияти иҷроия; г) устувории ҳуқуқ
8. Қонуни асосӣ чист?
а) Конституция;
в) Қарори ҳуқумат;
б) Фармони Президент;
г) Қонуни Олий Мажлис.

Мақсади мо ҳокимияти халқро на дар суҳан, балки дар амал таъмин намудан аст. Ин мақсад талаби асосии даври мураккабест, ки ҳоло мо ҳаёт ба сар мебарем.

Шавкат Мирзиёев

БОБИ Ш

ТАШКИЛ ҚАРДАНИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ДАР РЕСПУБЛИКАИ ӢЗБЕКИСТОН

Идоракунии давлатӣ дар Республикаи Ӣзбекистони мустақил

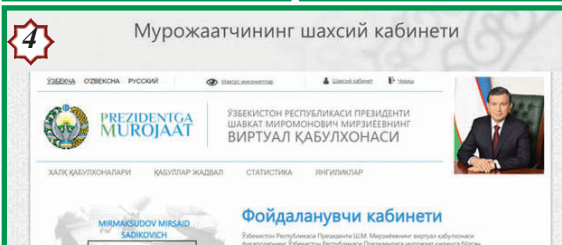
Президенти Республикаи Ӣзбекистон

*Органи қонунгузори
ҳокимияти давлатии Республикаи Ӣзбекистон*

Органҳои ҳокимияти иҷроияи Республикаи Ӣзбекистон

Ҳокимияти суд дар Республикаи Ӣзбекистон

Саволҳо ва супоришҳои фаълқунанда

1. Ба фикри шумо бино ба расмҳои 1-3 идораҳои давлатӣ бо кадом намуди фаъолият машғуланд?
2. Ин идораҳо бо назардошти манфиати кӣ фаъолият мебаранд?
3. Оид ба Қабулхонаҳои халқӣ ва Қабулхонаи виртуалии Президенти Республикаи Ўзбекистон чӣҳо шундаед? Ба фикри шумо ба онҳо кӣҳо, аз рӯи кадом масъалаҳо муроҷиат мекунад?
4. Агар шахрванд ба мушкилии иҷтимоӣ ё ҳуқуқӣ дуч ояд, пеш аз ҳама ба кадом идора бояд муроҷиат кунад? Ба ин мушкилиҳо мисол оред ва дар ҳар як ҳолати аниқ шахрванд ба кадом идора бояд муроҷиат карданиширо таҳлил намоед.
5. Боз кадом идораҳои давлатиеро медонед, ки ба ҳали муаммоҳои шахрвандон машғул мешаванд?

б. Агар ҳамин гуна идораҳо набошанд, шахрвандон ва ташиқлотҳо ба кадом душвориҳо дуч омаданиш мумкин аст?

Дар Республикаи Ўзбекистон «манбаи ягонаи ҳокимият-халқ» будани дар конституция муқаррар карда шудааст. Ин давлат ба мазмуни фаъолияти ҳуқуқӣ, ба принципҳои конституциявӣ асос ёфтааст. Бо назардошти манфиатҳои халқ ба роҳ мондани фаъолияти ҳокимияти давлатӣ дар конституция қатъӣ пешбинӣ гардидааст, он вазифаи асосӣ бар дӯши ҳокимияти давлатӣ аст.

Фаъолияти ҳокимияти давлатӣ яке аз шаклҳои асосии амалӣ шудани ҳокимияти халқ аст. Ин фаъолият, пеш аз ҳама, мувофиқи конституция ва қонунҳо аз ҷониби органҳо ва шахсони мансабдоре, ки дар Конституция нишон дода шудаанд, татбиқ карда мешаванд. Онҳо низ дар навбати худ бо мурури вақт ба туфайли интихоботҳои гузаранда таркибан ташаккул меёбанд ё иваз шуда меистанд.

Асоси ҳуқуқии соҳибхитиёрии (суверенитети) Ўзбекистон – Қонуни асосиаш – **Конституцияи Республикаи Ўзбекистон** буда, ин ҳуҷжат дар сессияи XI-уми Шӯрои Олии Республикаи Ўзбекистон даъвати дувоздаҳум 8-уми декабри соли 1992 қабул гардид.

Конституцияи Республикаи Ўзбекистон ҳуҷжатҳои байналмилалии оиди ҳуқуқу озодиҳои инсон, аз ҷумла, «Баёнии умумичаҳони ҳуқуқҳои инсон», принципҳо ва арзишҳои, ки дар давлатҳои мутараққии демократӣ мавҷуданд, анъанаҳои хоси таърихи чандин ҳазорсолаи ватанамон оид ба идоракунии давлати миллию шарқонаро дар худ мучассам кардааст.

Конституцияи мамлакатамон тарафҳои муҳими ҳаёти иҷтимоии Республикаи Ўзбекистонро бо ҷиҳатҳои конституциявӣ ва бо принципҳои умумии ба тартибдорӣ мустаҳкам кард, моҳияти идоракунии давлатиро муқаррар намуд.

Бе ба назаргирии тартиби конституциявӣ ваколати ҳокимияти давлатиро дигар намудан, қатъ сохтани фаъолияти идораҳои ҳокимият ё барҳам додан, таъсис додани таркиби нави ҳокимият ҳилофи Конституция ба ҳисоб меравад ва мувофиқи қонун барои ба ҷавобгарӣ кашидан асос мешавад.

Аз номи халқи Ўзбекистон фақат Олий Мажлис ва Президенти интихобшуда кор бурда метавонад.

Давлат фаъолиятширо бо назардошти фаровонии инсон ва ҷамъият, бар

асоси принципҳои адолати иҷтимоӣ ва қонунӣ будан ба амал мебарорад.

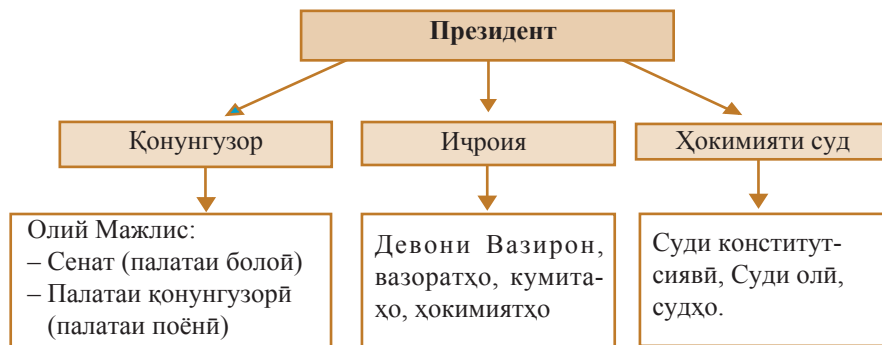
Конститутсия ҳокимиятдории халқро ҳамчун яке аз шартҳои асосии сохти конститутсиявӣ мустаҳкам карда медиҳад.

Дар конститутсия сохти органҳои олии ҳокимияти давлатии Республикаи Ўзбекистон, принципи тақсими ҳокимият асоснок карда шудааст.

Сохти ҳокимияти давлатии Республикаи Ўзбекистон ба принципи тақсим шудани ҳокимият ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва суд асос меёбад.

Моддаи 11-ум.

Принципи тақсимкунии ваколатҳои ҳокимият яке аз нишонаҳои муҳимтарини давлати ҳуқуқӣ мебошад. Ин принцип дар тамоми давлатҳои пешрафтаи демократӣ яке аз қоидаҳои асосии конститутсиявӣ амалкунанда аст. Аммо ин қоида дар конститутсияҳои мамлакатҳои гуногун барои қоғаз ҳамчун қоидаи оддии демократӣ навишта нашудааст, балки чунин қоидаи конститутсиявӣ мебошад, ки пеши роҳи ба дасти як орган гузаштани ҳокимиятро мегирад. Зеро таҷрибаи бисёрасраи тараққиёти давлатдорӣ нишон медиҳад, ки агар ҳокимият дар даст як орган ҷамъ шавад, боиси сар задани суиистеъмолкунии ҷиддӣ мешавад.

Дар тақсимоти ҳокимият принципи конститутсиявӣ истифода шуда, ислоҳоти идоракунии давлат татбиқ гардида, дар мамлакатамон ба қоидаҳои зерин амал карда шуд:

1. Дар мамлакатамон соҳаҳои қонунгузорӣ, иҷроия ва суд ба сифати механизми ягонаи давлатӣ дар алоқамандии якдигар амал мекунанд, лекин дар айни вақт онҳо нисбатан мустақил мебошанд.

2. Функсияҳои қонунгузорӣ, иҷроия ва судро иҷро кардан дар миқёси республика байни органҳои давлатӣ нисбати муайяни ваколати ҳокимиятро таъмин мекунад. Яъне ваколатҳои онҳо ба ҳолати мувозанат оварда мешавад. Айнан барои нигоҳ доштани ин мувозанат ислоҳоти ҳуқуқӣ ба амал бароварда мешавад.

Дар Республикаи Ўзбекистон ҳокимияти судӣ нисбат ба ҳокимиятҳои қонунгузор ва иҷроия, аз ҳизбҳои сиёсӣ, дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар ҳолати мустақил қор мебаранд.

Моддаи 106-ум.

Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон ҳокимияти иҷроияро ба амал мебарорад... Девони Вазирон дар фаъолияти худ дар назди Президенти Республикаи Ўзбекистон ва Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон ҷавобгар мебошад...

Аз моддаи 98-ум.

Органҳои болоии миқёси республика низ бо органҳои поёнӣ-маҳаллии худ дар алоқамандии узвӣ қор мебаранд. Аҳамияти фаъолияти органҳои маҳаллии идоракунии давлатӣ дар он аст, ки онҳо бевосита бо шаҳрвандон, органҳои худидоракунии маҳаллӣ ва ташкилотҳо бевосита қор мекунад. Аз ин боис дар мамлакатамон ба фаъолияти органҳои маҳаллии идоракунии давлатӣ эътибори алоҳида дода мешавад.

Боз як ҷиҳати демократии Конститутсиямон аз он иборат аст, ки масъалаҳои муҳимтарини ҷамъият ва давлат ба муҳокимаи халқ тақдим мешавад, ба овози умумӣ (референдум) гузошта мешавад.

Дар Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон ва қонунҳои ҷорӣ алоқаи доимии сиёсӣ ҳуқуқии байни давлат ва шаҳрванд муқаррар карда шудааст.

Солҳои охир дар идоракунии мамлакат ислоҳоти беназир татбиқ карда мешавад. Ҳар як қарор оид ба ҳаёти кишвар пас аз муҳокима бо халқ қабул мегардад. Зимнан муҳокимаҳо ба тарзи мулоқот гузаштани сазовори диққат аст.

Дар идоракунии давлатии мамлакат чунин амалиёт ба роҳ монда шуд, ки ходимони давлатӣ аз раҳбари яқум сар карда дар кабинетҳои

худ нанишаста, ба маҳалҳо рафта, бо ҳалли амалии масъалаҳои дарднок ва муҳим машғул мешаванд.

Дар кишвар мулоқот бо халқ, оид ба ҳалли муаммоҳои ҳаётии он низоми мутлақо нав ба вучуд омад, ин тартиб яке аз ҳалқои муҳими идоракунии давлат ба ҳисоб меравад. Қабулхонаҳои халқӣ ва Қабулхонаҳои виртуалии Президенти Республикаи Ўзбекистон асоси ин низом шуда хизмат мекунад.

Аз хазинаи ҳикматҳо

Мамлакати бесарвар ба ҳасади бе сар монанд аст.

Аҳволи тани бечон ба вайронагӣ наздик аст. *(Амир Темур)*

Фаъолияти эҷодӣ

Сохти идоракунии давлатии давлати шартан ташиқ кардаатонро бар асоси принципи тақсими ҳокимиятҳо ба таври схемавӣ тасвир намоед. Дар ин асно, баробари органҳои болоии идоракунии давлатӣ байни ҳам алоқаманд будани органҳои маҳаллиро нишон диҳед. Сохти идоракунии давлати шартанатонро бо сохтори идоракунии давлатҳои шартии ҳамсинфонатон муқоиса кунед.

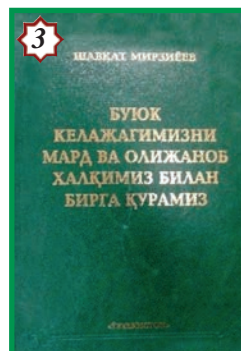
Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Идоракунии давлатӣ чист?
2. Идоракунии давлатӣ барои шаҳрвандони мамлакат чӣ аҳамияте дорад?
3. Дар Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон дар бораи идоракунии давлатӣ чӣ навишта шудааст?
4. Дар бораи принципи конститутсиявии тақсимшавии ҳокимиятҳо чӣ ҳақиқат медонед?
5. Дар ислоҳотҳои сохти идоракунии давлатии мамлакатамон ба кадом қоидаҳо бояд амал кардан лозим?
6. Таркиби ҳокимияти қонунгузорию гуфта диҳед. Ҳокимияти иҷроияро чӣ? Ҳокимияти судиро чӣ?
7. Вазифаҳои асосии онҳоро номбар кунед.
8. Ўзбекистон аз нуқтаи назари ҳокимияти давлатӣ оё ба талабҳои давлати ҳуқуқӣ ҷавоб медиҳад? Ҷавобатонро асоснок кунед.

Мавзӯи 12

Президенти Республикаи Ўзбекистон

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Ба фикри шумо, раҳбар ба давлат чаро зарур аст? Агар ягон мамлакат раҳбар надошта бошад, оё тасаввур мекунед, дар он мамлакат чӣ гуна ҳолат рӯй доданиш мумкин аст? Ин гуна ҳолатро ба рафиқонатон муҳокима кунед ва дар давоми муҳокима аз фикрҳои гуфташуда истифода бурда, барои

ҷавоб додан ба саволи «Дар мамлакат раҳбари давлат чаро зарур?» ҳаракат кунед.

2. Дар боло расми китобҳои Президентамон дода шудааст. Номии китобҳоро бодикҳат хонед. Аз номи ҳамин китобҳо низ муносибат, ниятҳои нек ва кӯшишҳои Президентамонро ба мову шумо, ба халқ, ба Ватан ҳис кардан мушкил нест. Шумо аз саъйю ҳаракатҳо, фаъолияти Президентамон чӣ гуна маълумотҳо медонед?
3. Президентамон фаъолияти худро пеш чашми мову шумо, ошкоро амалӣ менамояд. Аз ин истифода бурда доираи фаъолияти ӯ кадом соҳаҳои ҳаёти мамлакатро дар бар мегирад, номбар кунед. Зимни он аз маълумоти воситаҳои ахбори оммавӣ истифода баред.
4. Шумо дар бораи интихоботи Президент чӣҳоро медонед? Ҳар чӣ медонед, бо ҳамсинфонатон муҳокима кунед.
5. Ба фикри шумо Президент фаъолияти худро дар асоси кадом ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ пеш мебарад?

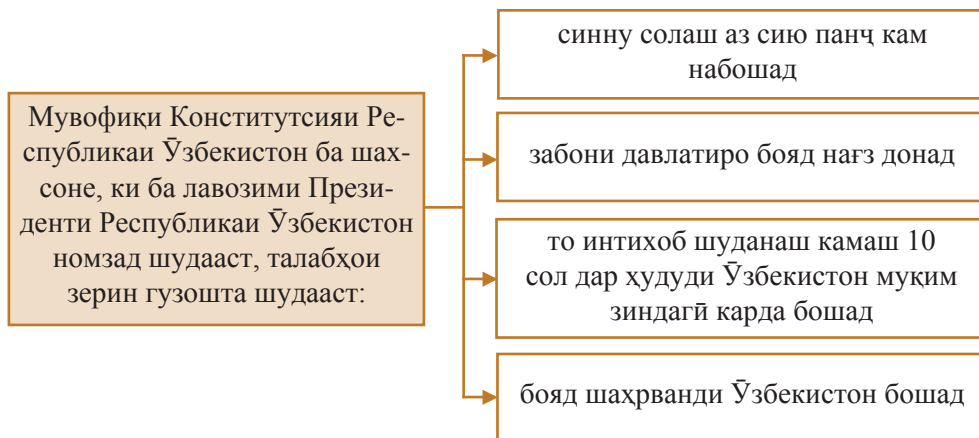
Дар мамлакатаи мо **Президент сарвари давлат** ба ҳисоб меравад. Аз сабаби он ки Президент аз чониби халқ бевосита интихоб мешавад, аз номи давлату халқ кор бурдан ваколати аввалиндараҷаи Президентамон ба ҳисоб меравад.

Калимаи «Президент» аз забони лотинӣ гирифта шуда, маънои луғавии он «дар пеш нишаста» аст.

Президенти Республикаи Ўзбекистон аз тарафи шаҳрвандони Республикаи Ўзбекистон дар асоси ҳуқуқи интихоботии умумӣ, баробар ва бевосита бо роҳи овоздиҳии пинҳонӣ ба муддати панҷ сол интихоб мешавад. Тартиби интихоби Президент мувофиқи қонуни Республикаи Ўзбекистон муқаррар мешавад.

Президенти Республикаи Ўзбекистон бо маслиҳат фаъолият бурдани органҳои ҳокимияти давлатиро ва ҳамкориҳои онҳоро таъмин мекунад. Президент аз вақте, ки дар ҷамъомади Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон савганд мехӯрад, эътиборан ба лавозим дохилшуда ба ҳисоб меравад.

Президент аз ҳини қабул кардани савганди зерин дар чамъомади Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон ба лавозими худ дохилшуда ба ҳисоб меравад:

«Барои бо садоқат хизмат кардан ба ҳалқи Ўзбекистон, ба риояи қатъии Конститутсия ва қонунҳои республика, ба кафолат додани ҳуқуқҳо ва озодиҳои шаҳрвандон, барои вичдонан иҷро кардани вазифаҳои бар дӯши Президенти Республикаи Ўзбекистон гузошташуда тантанавор савганд меҳӯрам».

Моддаи 92-юм.

Президент шахси даҳолатнопазир аст ва бо роҳи қонун муҳофизат карда мешавад.

Президенти Республикаи Ўзбекистон ба Конститутсия ва қонунҳо асос намуда, фармонҳо, қарорҳо ва фармоишҳо мебарорад, ки иҷрои онҳо дар тамоми ҳудуди республика маҷбурӣ аст.

Ваколатҳои Президенти Республикаи Ўзбекистон:

- кафили таъмин шудани ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон ва ҳуҷҷатҳои қонунии Республикаи Ўзбекистон аст;
- оид ба таъмини мустақили ва амнияти мамлакат чораҳо мебинад;
- аз номи Республикаи Ўзбекистон дар дохил ва дар миқёси байналмилалӣ музокираҳо мебарад, шартнома ва созишномаҳоро имзо мекунад ва иҷрои онҳоро таъмин менамояд;

- номзади Сарвазирро барои тасдиқ намудан ба Олий Мажлис тақдим мекунад, таркиби Девони Вазиронро тасдиқ менамояд;
- Прокурори генералӣ ва муовинони онро ба лавозим таъин мекунад ва аз лавозим озод менамояд;
- Ба Сенати Олий Мажлис номзадҳои раисони Суди конституционӣ, Суди олий, муовинони онро, раиси Банки марказиро тақдим мекунад;
- Масъалаи қабул кардан ба шахрвандии Республикаи Ўзбекистонро ва аз он бароварданро ҳал мекунад;
- бо мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои фахрӣ тақдир менамояд;
- Яқчанд ваколатҳои дар Конститутсия ва қонунҳо муқарраршударо ба амал мебарорад. Президент баъди ба охир расидани ваколаташ умрбод дар лавозими аъзои Сенат мемонад.

Президент Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон ба ҳисоб меравад. Ӯ қумондонҳои олии Қувваҳои Мусаллаҳро ба вазифа таъин ва аз вазифа озод мекунад, унвонҳои ҳарбӣ медиҳад.

Президент ҳуқуқ дорад, ки дар вақти зарурӣ дар саросари мамлакат ё дар баъзе ҳудудҳо вазъияти фавқуллода ё ҳолати чанг қорӣ намояд. Зимни он ин гуна қарор дар муддати се рӯз барои тасдиқ ба Олий Мажлис тақдим карда мешавад.

Агар дар таркиби Палатаи қонунгузорӣ ё Сенат ихтилофҳои ҳалнашаванда ва ба фаъолияти муқаррариашон таҳдидкунанда ба амал ояд ё худ онҳо агар чандин бор хилофи Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон қарорҳо қабул кунанд, дар асоси қарори бомаслиҳати Президенти Республикаи Ўзбекистон бо Суди конститутсиявӣ Палатаи қонунгузорӣ, Сенати Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон пароканда шуданаш мумкин.

Президенти дар ҳоле, ки вазифаи худро иҷро карда истодааст, дигар лавозими маошдиҳанда ишғол карданаш, депутати мақомоти намояндагӣ шудан, бо тадбиркорӣ машғул шуданаш мумкин нест.

Моддаи 91-юм.

Аз хазинаи ҳикматҳо!

Агар ба кудрати мо шубҳа дошта бошед, ба биноҳои бунёдкардаи мо нигоҳ кунед. (Амир Темури)

Фаъолияти эҷодӣ

Аз Конституцияи Республикаи Ўзбекистон истифода бурда ҷадвали зеринро пур кунед.

<i>Ваколатҳои Президенти Республикаи Ўзбекистон</i>	<i>Ба Президенти Республикаи Ўзбекистон кадом шахсон интиҳоб мешаванд?</i>

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва тақрор кардани мавзӯ

1. Президенти Республикаи Ўзбекистон аз кай сар карда ба фаъолияти худ оғоз карданиш мумкин?
2. Ба лавозими Президенти Ўзбекистон кадом шахрвандон интиҳоб шуданишон мумкин?
3. Интиҳоботи Президенти Республикаамон чӣ гуна мегузарад?
4. Ваколатҳои Президенти Республикаи Ўзбекистонро номбар кунед.
5. Аз тарафи Президенти Республикаи Ўзбекистон кадом ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ имзо мешаванд?
6. Президент баъди ба охир расидани ваколаташ бо кадом фаъолият машғул мешавад?
7. Президент дар Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон чӣ гуна мақом дорад?
8. Агар вазъиятҳои фавқуллода пайдо шаванд, Президент аз кадом ваколатҳояш истифода бурданиш мумкин?
9. Дар кадом вазъиятҳо ва чӣ гуна Палатаи Қонунгузорӣ ва Сенати Олий Мажлисро пароканда кардан мумкин?

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Истилоҳҳои парламент, парламентаризмро бисёрҳо бор шундаед. Барои баён кардани ҳар чизе, ки оид ба онҳо медонед, ҳаракат кунед.
2. Оё фикр кардаед, ки истилоҳҳои Конгресс ва Сенати ШМА, Думаи давлатӣ ва Шӯрои Федератсияи Федератсияи Россия чӣ маъно доранд? Донишотнро оид ба ин истилоҳҳо ё фарзҳоятнро ба ҳукми ҳамсинфонатон ҳавола кунед.
3. Ба фикри шумо, қонунҳои заруриро депутатҳои касбӣ, ки қори асосиашон тайёр кардани қонунҳо аст, бояд нависанд, ё он депутатҳое, ки аз ҷои асосии қорашон сола чанд маротиба, муваққатан бо эҷоди қонун машғул мешаванд, бояд нависанд? Ҷавоботнро асоснок намоед.
4. Интиҳоботи охирин ба Олий Мажлиси мамлакатамон кай шуда гузашта буд, дар ёд доред? Дар он аз оилаи шумо кӣҳо иштирок карда буданд? Онҳо қиро ба сифати депутат интиҳоб намуда буданд?

Идоркунии давлат ва ҷамъият ба воситаи интиҳобот дар асоси демократия ташкил меёбад, бо роҳи интиҳобот халқ органҳои намоёндагиро ташкил карданаш, ба онҳо намоёндагони худро интиҳоб кардан, имконияти муқаррар намудани тамоилҳои фаъолияти ин органҳои интиҳобшаванда мазмуну моҳияти аслии ҷамъияти шаҳрвандиро ифода мекунад. Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон органи олии намоёндагӣ буда, вай ҳокимияти қонунгузорию дар амал татбиқ мекунад.

Мақсади асосӣ аз ташкили Олий Мажлиси дупалатагӣ – Палатаи қонунгузорӣ ва Сенат, ки **ҳокимияти қонунгузори**ро татбиқ мекунад, чунинанд:

Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон органи оли намояндагӣ буда, вай ҳокимияти қонунгузориро ба амал мебарорад.

Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон аз дупалата – Палатаи қонунгузорӣ (палатаи поёни) ва Сенат (палатаи болой) иборат аст.

Муддати ваколати Палатаи қонунгузорӣ ва Сенати Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон панҷ сол аст.

Моддаи 76-ум.

– дар чараёни фаъолияти Олий Мажлис нисбати якдигар таҳаммул намуда ва ташкил додани мувозинати манфиатҳо;

– ба таври ҷиддӣ беҳтар кардани сифати **эҷодкунии қонунҳо**;

– расидан ба мутаносибии манфиатҳои умумидавлатӣ ва ҳудудӣ.

Дар Қонуни конституциявии «Дар бораи Палатаи қонунгузори Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон» ва дар Қонуни конституциявии «Дар бораи Сенати Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон» мақом, ваколатҳо ва механизмҳои ин ҳар ду палата муқаррар карда шудаанд.

Таркиб ёфтани ин палатаҳо бо мақсаду вазифаҳояшон бо роҳи қонунии мутаносибан ташаккул додан муқаррар гардидааст.

Зимни он бо назардошти он, ки **Сенат** манфиатҳои ҳудудҳоро ифода мекунад, таркиби асосии он аз намояндагони депутатҳои халқии Шӯроҳои маҳаллӣ ташкил меёбад. Сенат ба таври дигар **палатаи болоии парламент** номида мешавад. **Палатаи қонунгузорӣ** дар асоси профессионализм фаъолияти доимии худро татбиқ мекунад ва таркиби он барои офаридани қонунҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои қонунӣ асосан аз мутахассисони савияноки донишманд, соҳиби таҷриба ва малаканок иборат мешавад. Палатаи қонунгузорӣ дигар хел карда **палатаи поёнии парламент** ҳам номида мешавад.

Муддати ваколати Палатаи қонунгузорӣ ва Сенати Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон панҷ сол аст.

Мувофиқи моддаи 77-уми Конституцияи давлатамон Палатаи қонунгузори Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон аз саду панҷоҳ нафар депутати бо роҳи қонун интихобшуда иборат аст.

Депутатҳои Палатаи қонунгузорӣ яқсаду сӣ нафарашон дар округҳои яқмандатии ҳудудӣ дар асоси бисёрҳизбӣ бо роҳи интихоботи умумии бевосита ва баробар, бо овоздиҳии пинҳонӣ интихоб мешаванд.

Аъзоёни Сенати Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон аз байни депутатҳои Жуқорғи Кенгеси Республикаи Қароқалпоқистон, органҳои намояндагии ҳокимияти давлатии вилоятҳо, ноҳияҳо ва шаҳрҳо дар маҷлисҳои муштаракӣ он бо роҳи овоздиҳии пӯшида аз Республикаи Қароқалпоқистон, вилоятҳо ва шаҳри Тошкент баробар — шаш нафарӣ интихоб мешаванд. Шонздаҳ нафар аъзои Сенати Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон аз тарафи Президенти Республикаи Ўзбекистон аз байни қормандони соҳаи илм, санъат, адабиёт, истеҳсолот ва аз ҷумлаи онҳое, ки дар дигар соҳаҳои фаъолияти давлатӣ ва ҷамъиятӣ таҷрибаи қалони амалӣ доранд ва барои хизматҳои алҳидаашон обрӯи қалон доранд, таъин қарда мешаванд.

Шаҳрвандоне, ки дар рӯзи интихобот бисту панҷ солро пур қарда, қамаш панҷ сол дар ҳудуди Республикаи Ўзбекистон муқим зиндагӣ қардаанд, депутати Палатаи қонунгузори Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон, инчунин аъзои Сенати Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон шуданашон мумкин. Талабҳое, ки дар назди номзадҳо ба депутатӣ гузошта мешаванд, бо роҳи қонунҳо муқаррар мешаванд.

Яқ нафар дар яқ вақт ҳам депутати Палатаи қонунгузорӣ, ҳам аъзои Сенати Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон шуда наметавонад.

Палатаи қонунгузори Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон аз тарқиби худ Спикери Палатаи қонунгузорӣ ва муовинҳои онро интихоб меқунад. Сенати Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон аз тарқиби худ Раиси Сенат ва муовинҳои онро интихоб меқунад. Раиси Сенат бо тақдими Президенти Республикаи Ўзбекистон интихоб мешавад.

Депутати Палатаи қонунгузорӣ ва аъзои Сенати Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон аз ҳуқуқи даҳолатнопазирӣ истифода мебарад. Онҳоро бе розигии Палатаи қонунгузорӣ ё Сенат ба ҷавобгарии

чиной кашидан, дастгир кардан, ҳабс намудан ё ба роҳи суд ба чораи чазои маъмури кашидан мумкин нест.

Шакли ташкили кори Олий Мажлис сессия аст. Асоси сессияи Олий Мажлисро маҷлисиҳои он ташкил медиҳад. Дар байни маҷлисиҳои сессия маҷлисиҳои кумитаҳо, комиссияҳо ва дигар органҳои Олий Мажлис гузаронида мешаванд. Сессияи Олий Мажлис соле на кам аз ду маротиба даъват карда мешавад.

Қонунҳо ба Олий Мажлис аз тарафи органҳои, ки ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорию доранд, тақдим мешаванд. Пас аз он Олий Мажлис ин қонунҳоро дида баромада, ислоҳҳо медароранд ва қабул мекунад.

Олий Мажлис, инчунин, органҳои давлатӣ ва дигар мақомот, ташкилот, корхона, муассисаҳо ва коллати назорати иҷроии Конституция ва қонунҳои Республикаи Ўзбекистонро, қарорҳои Олий Мажлисро доранд.

Ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорию Президенти Республикаи Ўзбекистон, ба воситаи органи намоёндагии олии ҳокимияти давлатии худӣ Республикаи Қароқалпоқистон, депутатҳои Палатаи қонунгузорию Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон, Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон, Суди конституционӣ, Суди олий, Прокурори генералии Республикаи Ўзбекистон доранд ва ин ҳуқуқ аз тарафи субъектҳои ҳуқуқии ташаббуси қонунгузорию лоиҳаи қонунро ба Палатаи қонунгузорию Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон дароварда, ба амал мебарорад.

Моддаи 83-ум.

Шарҳ диҳед!

Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон органи олии намоён-дағӣ ва қонунбарор аст. Дар он манфиатҳои ҳизбҳои асосии сиёсӣ, ҳамаи табақаҳои иҷтимоӣ ва қувваҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ифода мегардад. Умуман гӯем, парламент манфиатҳои халқи Ўзбекистонро ифода менамояд.

Фаъолияти эҷодӣ

Парламенти давлати шартан ташиқ кардаатонро ташиқ кунед. Дар бораи ҷандпалата будани парламент, ҷанд нафар будани депутатҳои интиҳобшаванда (аз шумораи аҳолии давлататон баромада), дар бораи вазифаю ваколатҳои он нависед.

Рӯйхати қонунҳои муҳимтаринеро, ки парламенти шумо қабул мекунад, тартиб диҳед.

Саволу супоришҳо барои мустақам ва такрор кардани мавзӯ

1. Олий Мажлис кадом ҳокимиятро иҷро мекунад?
2. Чаро Олий Мажлис иборат аз ду палата ташиқ карда шудааст?
3. Дар Қонуни конституциявии “Дар бораи Палатаи қонунгузори Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон” чиҳо баён шудаанд?
4. Дар Қонуни конституциявии “Дар бораи Сенати Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон” чӣ?
5. Ба таркиби Палатаи қонунгузори кӣҳо мебароянд?
6. Ба таркиби Сенат?
7. Палатаи қонунгузори чӣ гуна интиҳоб мешавад?
8. Фаъолияти Олий Мажлис чӣ гуна ташиқ карда мешавад?
9. Дар байни маҷлисҳои сессияҳо кадом фаъолият амалӣ мешавад?
10. Олий Мажлис кадом қорхоро амалӣ менамояд?
11. Олий Мажлис аз болои чиҳо назорат мебарад?

Мавзӯи 14

Органҳои ҳокимияти иҷроияи
Республикаи Ўзбекистон

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

Дар расмҳои 1-2-юм биноҳои органҳои марказии ҳокимияти иҷроияи Республикаи Ўзбекистон, дар расми 3-юм бинои ҳокимияти ноҳия, дар расми 4-ум органи худидоракунии шаҳрвандон тасвир шудаанд.

1. Шумо дар бораи фаъолияти ин органҳо чӣ ҳоро медонед? Он чизе, ки медонед, ба ҳамсинфонатон нақл кунед.
2. Шумо аз даҳони калонсолон истилоҳи «ҳукумат»-ро борҳо шунидаед. Истилоҳи «ҳукумат» чӣ маъно дорад?
3. Иҷро намудани қонунҳои қабулшуда, қарорҳои имзошударо ташкил кардан зарур аст ё шарт нест?
4. Шумо номи кадом вазоратҳоро медонед? Оё бо кадом фаъолият машғул шудани онҳоро ҳам медонед?
5. Оё кори аъзоёни оиладон ба ҷамоати шаҳрвандони маҳалла

*афтидааст? Агар афтида бошад, дар бораи фаъолият ва
ваколатҳои он кадом маълумотҳоро медонед?*

*б. Зери иборати органҳои (мақомоти) маҳаллии ҳокимият чиро
мефаҳмед ва онҳо ба фикри шумо кадом вазифаҳоро иҷро мекунанд?*

Тахти сарварии ҳукумати Республикаи Ўзбекистон сохтори ягонаи ҳокимияти иҷроия амал мекунад. Ба ин сохтор:

- 1) Девони Вазирон;
- 2) вазоратҳо;
- 3) кумитаҳои давлатӣ;
- 4) агентҳои, консерн ва иттиҳодияҳое, ки функцияҳои идоракуниро иҷро мекунанд;

5) ҳокимиятҳои вилоятҳо, ноҳияҳо ва шаҳрҳо дохил мешаванд.

Мувофиқи Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон ҳокимияти иҷроияро дар Ўзбекистон Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон дар амал татбиқ мекунад.

Таркиби Девони Вазирон аз байни номзадҳое, ки Сарвазир тақдим мекунад, интихоб мегардад ва аз тарафи Президенти Республикаи Ўзбекистон тасдиқ мешавад. Номзади Сарвазирони Республикаи Ўзбекистон бино ба тақдими Президенти Республикаи Ўзбекистон дар палатаҳои Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон дида баромада мешавад ва тасдиқ мегардад. Аъзоёни Девони Вазирон бино ба тақдими Сарвазирони Республикаи Ўзбекистон аз тарафи Президенти Республикаи Ўзбекистон тасдиқ карда мешавад.

Ба таркиби Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон шахсони зерини мансабдор дохил мешаванд: Сарвазирони Республикаи Ўзбекистон; муовинҳои Сарвазир; вазирон; раисони кумитаҳои давлатӣ; сарвари ҳукумати Республикаи Қароқалпоқистон.

Девони Вазирон якчанд вазифаҳоро бар дӯш дорад, яъне раҳбарӣ намудани фаъолияти пурсамари соҳаи иқтисодиёт, иҷтимоию маънавий, иҷрои қонунҳои Республикаи Ўзбекистон, қарорҳои Олий Мажлис, фармонҳо, қарорҳо, фармоишҳои Президенти Республикаи Ўзбекистонро таъмин мекунад.

Ғайр аз ин, Девони Вазирон мувофиқи ҳуҷҷатҳои қонунии амалкунанда қарору фармоишҳоеро, ки иҷрояшон барои ҳамаи органҳо,

корхонаҳо, муассисаҳо, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон дар тамоми ҳудуди Республикаи Ўзбекистон маҷбури аст, мебарорад.

Девони Вазирон дар ҷараёни амалӣ намудани фаъолияти худ дар назди Президенти Республикаи Ўзбекистон ва Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон ҷавобгар мебошад.

Баъди интиҳоботи Олий Мажлиси нав Девони Вазирон пурра ба истеъфо мебарояд.

Девони Вазирон мувофиқи тартиби дар қонунгузорӣ пешбинишуда фаъолият мебарорад.

...Сарвазирӣ Республикаи Ўзбекистон:

1) Фаъолияти Девони Вазиронро ташкил мекунад ва ба он раҳбарӣ менамояд, барои самаранок кор кардани он шахсан ҷавобгар мешавад;

2) Ба маҷлисиҳои Девони Вазирон раисӣ мекунад, қарорҳои онро имзо мекунад;

3) Дар муносибатҳои байналмилалӣ аз номи Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон кор мебарорад;

4) Дигар вазифаҳоеро, ки дар қонунҳои Республикаи Ўзбекистон дар назар дошта шудаанд, иҷро мекунад.

Аз моддаи 98-ум.

Девони Вазирон боз вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

- ◆ бучети давлатиро кор карда мебарорад ва ба Олий Мажлис тақдим намуда, иҷрои онро таъмин мекунад;
- ◆ дар бораи иҷрои бучети давлатӣ ба Олий Мажлис ҳисобот медиҳад;
- ◆ пеш бурдани сиёсати ягонаи молия, пулу кредитро таъмин мекунад;
- ◆ татбиқи сиёсати ягонаи давлатиро дар соҳаи маданият, илм, маориф, таъминоти иҷтимоӣ, экология таъмин менамояд;
- ◆ чораву тадбирҳои оиди таъмини амалӣ намудани мудофияи мамлакат, амнияти давлат, сиёсати хориҷиро мебинад;
- ◆ оид ба таъмини қонун, ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон, муҳофизат намудани мулкӣ хусусӣ ва тартиботи ҷамъиятӣ, муборизаи зидди ҷиноятгарӣ чораҳо мебинад.

Ҳукумат дар асоси Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон, қонунҳо, фармонҳо, дигар ҳуҷжатҳои нормативӣ ҳуқуқӣ ва барои

ичрои онҳо қарору фармоишҳои иҷрояшон барои ҳамаи органҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон дар тамоми ҳудуди Республикаи Ўзбекистон маҷбурӣ аст, мебарорад. Президент ҳуқуқи дар маҷлиси ҳукумат раисӣ қарданро дорад.

Мутафаккири бузург Ибни Сино дар офаридану инкишоф додани таълимот оид ба ҷамъият ва давлати адолатро ҳимоякунанда, дар асоси қонунҳои ҳуқуқӣ идорашаванда, ба беадолатӣ роҳ доданашаванда ва қонун устуворбуда ҳиссаи калон гузоштааст.

Ваколатҳои ҳокимияти марказии иҷроияро ба тамоилҳои бозор мувофиқ қардан ва дар идоракунии иқтисодиёт иштироки органҳои идоракунии давлатиро кам қардан тақозо намуд, ки вазифаҳои сохтори идоракунӣ ва органҳои маъмурии ҳокимияти иҷроияи марказӣ аз сари нав дида баромада шавад.

Дигар қардани вазифаҳои сохтори идоракунӣ ва органҳои маъмурии ҳокимияти иҷроияи марказӣ:

- ваколатҳои онҳоро дар бобати идоракунӣ ихтисор қардан;
- ваколоти онҳоро дар бобати ба тартиб даровардан кам намудан;
- ваколоти онҳоро дар бобати тақсимкунӣ кам қардан;
- даҳолат намудани онҳоро бевосита ба фаъолияти сохтори хоҷагӣ хеле зиёд ихтисор намудан.

Аз ҳисоби ихтисор намудани ваколатҳои органҳои **идоракунии вертикалии** идоракунии давлатӣ ваколатҳои органҳои **идоракунии горизонталӣ** васеъ, ҳамин тариқ дар соҳаи идоракунии давлатӣ ба маҳдуд намудани мутамарказ қунонидан имконият пайдо шуд. Дар ин асно як қисми вазифаҳои идоракунӣ аз дараҷаи **республика** ба миқёси **маҳаллӣ (вилоят, ноҳия, шаҳр)** гузаронида шуд, ки он аҳамияти калон дорад. Хусусан, сохтори маҳалла, ки шакли ноёби худидоракунии маҳаллӣ аст, танҳо дар Ўзбекистон бо хусусияти хос ба илму амалиёти идоракунии давлатӣ ҳамчун навигарӣ дохил шуд.

Аз хазинаи ҳикматҳо!

Ҳукумат қонуни гӯянда, қонун бошад ҳукумати безабон аст.

(Ситсерон Марк Тилий)

Фаъолияти эҷодӣ

Дар давлати шартан ташиқилкардаатон сохтори органҳои иҷроияро ташиқил кунед. Дар ин асно лавозимҳои аъзоёни ҳукумат, ваколатҳои ва функцияҳои ба зиммадошташонро хаттӣ баён кунед. Шумо худатонро сарвари ин ҳукумати ташиқилкардаатон тасаввур намоед ва он супоришҳои аввалин ва муҳимтаринеро, ки ба шахсони зердастатон медиҳед, нависед. Як то қарор ва як фармоиши ҳукумататонро низ қайд кунед.

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Ҳокимияти иҷроияи Республикаи Ўзбекистонро кӣ ба амал мебарорад?
2. Вазифаҳои асосии Девони Вазирон аз чӣ иборат аст?
3. Девони Вазирон чӣ тавр ташкил карда мешавад?
4. Ба таркиби Девони Вазирон кӣҳо дохил мешаванд?
5. Ваколатҳои асосии Девони Вазирон аз чӣ иборат аст?
6. Ҳангоми ба амал баровардани фаъолияти ҳукумат ба кадом ҳуҷҷатҳои нормативию ҳуқуқӣ таъя карда мешавад?
7. Ҳукумат барои баровардани кадом ҳуҷҷатҳои нормативию ҳуқуқӣ ваколат дорад? Ин ҳуҷҷатҳо чӣ гуна эътибори юридикӣ доранд?
8. Мамлақати бе ҳукуматро тасаввур карда бинед. Он вақт чӣ гуна аҳвол рӯй додана мумкин?
9. Мувофиқ намудани фаъолияти ҳокимияти марказии иҷроия ба тамоилҳои бозор аз чӣ сабаб муҳим шуда мوند?
10. Барои тағйир додани вазифаҳои онҳо ба конститутсия чӣ гуна дигаргунӣ пешниҳод шуд?
11. Як қисми вазифаҳои идоракунии давлатиро аз дараҷаи республика ба миқёси вилоят, ноҳия, шаҳр гузаронидан аҳамияти эҷобӣ дошта бошад, онро асоснок карда баён намоед.
12. Сохтори органи идоракунии маҳаллаатонро, кадом вазифаҳоро иҷро намуданаширо омӯхта бинед. Омӯхтаатонро дар дафтаратон нависед. Фикрҳои то оид ба идоракунии ҷамоати шаҳрвандони маҳалла бо ҳамсинфонатон муҳокима кунед.

Моддаҳо аз Конституцияи Республикаи Ўзбекистон

Моддаи 106-ум. Дар Республикаи Ўзбекистон ҳокимияти суд аз ҳокимияти қонунгузорӣ ва иҷроия, аз ҳизбҳои сиёсӣ, дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар ҳолати мустақил қор мебаранд.

Аз моддаи 112-ум. Судяҳо мустақиланд, фақат ба қонун итоат мекунанд. Барои ба амал баровардани адолати судӣ ба фаъолияти судяҳо бо ҳеч ягон тарз ба даҳолат қардан роҳ дода намешавад ва ин гуна даҳолат мувофиқи қонун ба ҷавобгарӣ сабаб мешавад. Даҳолатнопазирии судяҳо бо қонун қафолат дода мешавад ...

Моддаи 113-ум. Дар ҳамаи судҳо қорҳо ошқоро дида баромада мешаванд. Ба мурофияи пӯшидаи қорҳо дар сурати дар қонун муқаррар қарда шуда роҳ дода мешавад.

Моддаи 116-ум. Айбдоршаванда бо ҳуқуқи ҳимоя шудан таъмин мешавад. Дар ҳар қадом марҳилаи бурдани тафтиш ва қори суд ҳуқуқи гирифтани ёрии малаканоқи юридикӣ қафолат дода мешавад. Барои расонидани ёрии юридикӣ ба шаҳрвандон, қорхона, муассиса ва ташкилотҳо адвокатура фаъолият нишон медиҳад. Ташкил қардани адвокатура ва тартиби қори он бо қонун муқаррар қарда мешавад.

Саволҳо ва супоришҳои фаъолқунанда

1. *Ҳокимияти давлатиро бе низоми суд тасаввур қарда бинед. Чӣ гуна вазъиятҳо ба вуҷуд омаданиш мумкин?*
2. *Вобаста бо вазъиятҳои низоми судӣ шумо ё аз аъзоёни оиладон дучор омадаед? Таассуротонро баён қунед.*
3. *Низоъҳои байни шаҳрвандонро судҳои гуногун ҳал мекунанд. Чаро судҳо ҳар хеланд? Агар ҳамаи низоъҳоро танҳо як суд ҳал намояд, намешавад? Фикратонро асоснок қунед.*
4. *Сабаби дар моддаҳои 106 ва 112-уми Конституция алоҳида таъкид шудани мустақилии судҳо дар қист? Оё ин муҳим аст? Агар баръақс бошад, чӣ мешавад?*

5. Аҳамияти моддаи 113-уми Конститутсия аз чӣ иборат аст?
6. Агар ҳуқуқҳои айбдоршаванда ба воситаи моддаи 116-уми Конститутсия кафолат дода нашавад, кадом ҳолатҳо рӯй доданиш мумкин?

Ҳокимияти судӣ яке аз ҳалқаҳои ҳокимияти давлатӣ аст.

Низоми судии Республикаи Ўзбекистон чунин аст:

- Суди конститутсиявии Республикаи Ўзбекистон;
- Суди олии Республикаи Ўзбекистон;
- Судҳои ҳарбӣ;
- Судҳои оид ба корҳои шаҳрвандӣ ва ҷиноии Республикаи Қароқалпоқистон;
- Судҳои оид ба корҳои шаҳрвандӣ ва ҷинояти вилоятҳо ва шаҳри Тошканд;
- Судҳои байниноҳиявӣ, ноҳия (шаҳр) оид ба корҳои шаҳрвандӣ, судҳои оид ба корҳои ҷиноии ноҳия (шаҳр);
- Судҳои иқтисодӣ ва маъмурии Республикаи Қароқалпоқистон;
- Судҳои иқтисодии байниноҳиявӣ, ноҳия, шаҳр;
- Судҳои маъмурии ноҳия, шаҳр.

Ғайр аз идораҳои суд дигар идораҳои давлатӣ ҳақ надоранд корҳои шаҳрвандӣ, ҷиноятӣ ва монанди инҳоро дида бароянд, ҳал намоянд. Ҳокимияти судӣ ҳокимияти ягонаест, ки барои ба амал баровардани адолати судӣ ваколат дорад.

Давлат барои он, ки органҳои судӣ вазифаҳои худашонро пур-самар иҷро кунанд, ба зиммаи худ ӯҳдадорӣ фароҳам намудани шароитҳои заруриро ба зимма гирифтааст. Мустақилии идораҳои суд аз тарафи давлат кафолат дода шуданиш, дар Конститутсия ва қонунҳо қайд гардидаш дар ҳуҷҷати байналмилалӣ ҳуқуқи СММ бо номи «Ғамоилҳои асосӣ оид ба мустақилии идораҳои суд» ифодаи ҳудро ёфтааст.

Самараи адолати судӣ, албатта, бевосита бо маҷбури будани

Суди конститутсиявии Республикаи Ўзбекистон корҳои доир ба ҳуҷҷатҳои ҳокимиятҳои қонунгузор ва иҷроия то чӣ андоза ба Конститутсия мувофиқ буданишонро дида мебарояд.

Аз моддаи 108-ум.

хуччатҳои аз тарафи судҳо қабулшуда вобаста аст.

Бамаврид аст зикр шавад, ки қарорҳои суд бо қувваи маҷбуркунандаи давлат таъмин мешаванд.

Принсипи ошкорой яке аз принсипҳои муҳими конститутсиявӣ аст, ки асосҳои ҳукукии фаъолияти адолати судиро муқаррар кардааст. Дар ҳамаи судҳои мансуб ба низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳо ба таври қушода дида мешаванд.

Дар ҷараёни татбиқи амалии адолати судӣ принсипи конститутсиявӣ оид ба забон аҳамияти калон дорад. Мувофиқи моддаи 115-уми Конститутсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳои судӣ ба забони тоҷикӣ, забони қароқалпоқӣ ё дар ҷойҳои муайян ба забони аҳолии аксариятро ташкилкарда бурда мешавад.

Яке аз ҷиҳатҳои, ки андозаҳои байналмилалӣ ҳамроҳанг будани низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин мекунад, дар қонун инъикос шудани қоидаи презумпсияи беайбӣ аст. Ин принсип муваффақияти ҷиддии низоми ҳукукии миллӣ ва тамоили муҳими ҷамъияти шаҳрвандӣ аст.

Дар мамлакатамон ҳамаи судҳо мақоми якхела доранд. Ба фаъолияти судҳо барои татбиқи амалии адолати судӣ ба даҳлат роҳ дода намешавад.

Дар қонун муддати ваколати судҳо ба панҷ сол нишон дода шудааст.

Дар амалӣ намудани корҳо оид ба ислоҳ қардани низоми суд дар мамлакатамон ва тақмил додани он, пеш аз ҳама, суботкорона татбиқ шудани принсипи конститутсиявӣ тақсими ҳокимиятҳо хизмат кард. Дар натиҷаи он низоми суд аз ҳокимияти иҷроия мустақил фаъолият нишон медиҳад.

Корҳои амалишуда оид ба муттасил **демократиконӣ** ва **либерализатсия** қардани низоми суду ва ҳуқуқ дар солҳои охир инҳоянд:

– дар фаъолияти судӣ дар ҷараёни тафтиш (тергав) аз рӯи нишондоди ҷабрдида, гувоҳ, гумбонбар, айбдоршаванда ё судшаванда (агар исботи аниқ набояд) қарор қабул қардан манъ аст;

– Суди олий ва Суди олии хоҷагӣ як қарда шуданд ва дар асоси онҳо дар соҳаҳои шаҳрвандӣ, ҷиноӣ, маъмурий ва иқтисодӣ оид ба бурдани корҳои судӣ органи муттаҳидаи ҳокимияти судӣ офарида

шуд;

– дар назди Суди олий оид ба таъмини фаъолияти судҳо департамент ташкил карда шуд;

– Шӯрои (кенгаши) олии судяҳои Республикаи Ўзбекистон ташкил карда шуд ва вазифаи вай аз расонидани кўмак барои таъмини риояи принципи конституциявии мустақилии ҳокимияти суд мебошад;

– ваколати Суди конституционӣ васеъ карда шуд ва ба доираи он ваколати аниқ кардани ба Конституция мувофиқии қарор ва фармонҳои Президент низ дохил карда шуд;

– Қарори Президенти Республикаи Ўзбекистон “Дар бораи чораву тадбирҳои боз ҳам ислоҳ намудани низоми суду ҳуқуқ, пурзӯр кардани қарорҳои ҳимояи бовариноки ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон” қабул гардид. Дар он оиди ислоҳ намудани низоми суду ҳуқуқ вазифаҳои устувор муқаррар карда шуданд. Дар фармон таъмини ҳаққонии мустақилии ҳокимияти суд, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон, баланд кардани имконияти ноил шудан ба адолати судӣ барин масъалаҳо ҳамчун мақсади асосии ислохотҳои низоми суду ҳуқуқ муайян карда шуданд. Дар роҳи расидан ба ин мақсад бар дӯши органҳои суд, ҳифзи ҳуқуқ ва назорат вазифаҳои аниқ гузошта шуданд.

Аз хазинаи ҳикматҳо!

Агар ҳокимияти судӣ бо ҳокимияти иҷроия як шавад, дар он ҳол ҳақами суд ба ситамгар табдил меёбад. (Монтескиё)

Дар давлати Амир Темур барои амалӣ намудани адолати судӣ низоми муқаммалӣ судӣ мавҷуд буд, он ба чор соҳаи зерин ҷудо шуда, аз тарафи қозихо идора карда мешуданд:

1. Суди шахрвандӣ (қозии аҳолӣ);
2. Суди ҳарбӣ (қозии лашкар);
3. Суди шариат (қозии ислом);
4. Суди амалдорон (қозии хизматгорон).

Аҳолии шахр, кишвар ва вилоят дар суди қорҳои ҷиноӣ ва шахрвандон суд карда мешуданд. Агар дар ин қор нисбати шахсони шариат ва ҳарбӣ суди ҳарбӣ (*трибунал*) истифода шавад, дар асоси тузукот ҳукм бароварда мешуд. Барои ворисони тахт ҳукмро худи амир мебаровард.

Шарҳ диҳед!

Суд — органи ягонаи ҳокимияти давлатиест, ки барои ба амал баровардани адолати судӣ ҳуқуқ дорад. Судяҳо қарору ҳукмҳои қабул кардашонро аз номи давлат мебароранд. Ин қоида маънои онро дорад, ки қарорҳо ва ҳукмҳои ҳалқунандаро бояд ҳама, аз ҷумла органҳои давлатӣ бечуну чаро иҷро намоянд.

Фаъолияти эҷодӣ

Тарҳи низоми судии давлати шартан ташкил кардаатонро кашед. Дар он ваколатҳои судҳои соҳаҳои гуногун, вазифаҳои онҳо, масъулияти онҳоро низ нишон диҳед. Ҳолатҳои низоъҳои байни ду шахрванд ва ду ташкилот ба амал омадаро биёред ва барои ба воқеаи суд ҳал намудани он низоъҳо ҳаракат кунед. Аз рӯи ҳар як ҳолат матни ҳукми судро нависед.

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Вақте ки ҳокимияти суд меғўянд, чиро мефаҳмед?
2. Органҳои ҳокимияти судӣ кадом вазифаҳоро иҷро мекунанд?
3. Мустақилии судҳо чӣ гуна қафолат дода мешавад?
4. Ба низоми судии Республикаи Ўзбекистон кадом органҳо дохил мешаванд?
5. Судии конституциявии Республикаи Ўзбекистон чӣ гуна орган ба ҳисоб меравад? Он чӣ ваколатҳо дорад?
6. Мустақилии судҳо ва судяҳо чӣ тавр таъмин мешавад?
7. Оиди аз назорат ва таъсири органҳои ҳокимияти иҷроия баровардани низоми суд фикратонро баён намоед.
8. Чораву тадбирҳои андешидашуда барои ислоҳи ҳокимияти судӣ ва табдил додани он ба институти мустақил чӣ гуна натиҷаҳо доданд?
9. Шӯрои олии судяҳои Республикаи Ўзбекистон, ки нав ташкил ёфт, ба кадом мақсад таъсис дода шуд?
10. Ваколатҳои Судии конституционӣ чӣ гуна тағйир дода шуд?
11. Оид ба аҳамияти Фармони Президентамон Шавкат Мирзиёев оид ба ислоҳ намудани низоми суду ҳуқуқ нақл кунед.

Саволҳо ва супоришҳо барои такрори умумӣ оид ба боб

1. Республикаи Ўзбекистон чӣ гуна ба мустақилӣ ноил шуд?
2. Аҳамияти қабул шудан ва хусусиятҳои ба худ хоси Конститутсияи Республикаи Ўзбекистонро гуфта диҳед.
3. Мувофиқи Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон ваколатҳои идоракунии давлатӣ чӣ гуна тақсим мешавад?
4. Таркиби ҳокимияти қонунгузорию гӯед.
5. Палатаи қонунгузорию Олий Мажлис кадом вазифаҳоро иҷро мекунад?
6. Сенат чист? Вай чӣ ваколатҳо дорад?
7. Дар бораи таркиби ҳокимияти иҷроия нақл кунед.
8. Дар таркиби ҳокимияти иҷроияи Республикаи Ўзбекистон кадом ҷиҳатҳои ба худ хос мавҷуд?
9. Президенти Республикаи Ўзбекистон кадом ваколатҳоро дорад?
10. Дар Республикаи Ўзбекистон ба ҳокимияти суд ҳамчун ба ҳокимияти алоҳида нигоҳ мекунанд. Шумо аз ин хусус чӣ фикр доред?

Ба истилоҳҳо таърифҳои мувофиқро кайд кунед.

1. Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон

5. Ҳокимияти судӣ

2. Палатаи қонунгузорӣ

3. Сенат

6. Девони Вазирон

4. Президенти Республикаи Ўзбекистон

7. Ҳокимияти қонунбарор

а) сарвари давлат.

б) қонуни асосии давлати мустақил.

в) палатаи болоии Олий Мажлис.

г) Олий Мажлис иборат аз: 1. Сенат; 2. Палатаи қонунгузорӣ.

д) Суди конституциявӣ, Суди олий ва дигар судҳоро дар бар мегирад.

е) дар мамлакат ҳокимияти иҷроияро ба амал мебарорад.

ж) палатаи поёнии Олий Мажлис.

Тестҳои намунавӣ оид ба боб

- 1. Кадом орган ҳуқуқи шарҳ намудани Конститутсияи Республикаи Ўзбекистонро дорад?**
  - а) Суди олий;
  - б) Суди конститутсиявӣ;
  - в) Вазорати корҳои дохилӣ;
  - г) Прокуратура.
- 2. Тақсимкунии ваколатҳои ҳокимияти давлатии Республикаи Ўзбекистон ин тавр ба амал меояд:**
  - а) дар байни депутатҳои Олий Мажлис;
  - б) байни Республикаи Қароқалпоқистон ва вилоятҳо;
  - в) байни ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва ҳокимияти судӣ;
  - г) байни Палатаи қонунгузорӣ ва Сенати Олий Мажлис.
- 3. Ваколатҳои ҳокимияти давлатӣ байни органҳои зерин тақсим карда мешавад:**
  - а) органҳои прокуратура, корҳои дохилӣ, муносибатҳои хориҷӣ, амнияти давлатӣ ва мудофия;
  - б) низоми ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва ҳокимияти судӣ;
  - в) органҳои давлатии ҳифзи ҳуқуқ;
  - г) суд, прокуратура, қувваҳои мусаллах.
- 4. Дар Республикаи Ўзбекистон кӣ органҳои ҳокимияти давлатиро бо маслиҳат фаъолият бурданашон ва ҳамкориашонро таъмин мекунад?**
  - а) Президенти Республикаи Ўзбекистон;
  - б) Сарвазири Республикаи Ўзбекистон;
  - в) Сарсудяи Республикаи Ўзбекистон;
  - г) Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон.
- 5. Суханони ба ин қоидаи конститутсиявӣ нарасидаро аниқ кунед.**

“Дар Республикаи Ўзбекистон ҳамаи шахрвандон... буда, сарфи назар аз ҷинс, нажод, миллат, забон, дин, баромади иҷтимоӣ, эътиқод, мавқеи шахсӣ ва иҷтимоӣ дар назди қонун баробаранд”.

  - а) дорои лаёқати яххелаи ҳуқуқӣ;
  - б) дорои вазифаҳои яххела;
  - в) дорои ҳуқуқ ва озодиҳои яххела;
  - г) дорои ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои яххела.

- 6. Сарқумондони Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон кист?**
- а) Президент;   б) Вазири мудофия;
в) Сарвазир;   г) Прокурор.
- 7. Суханони афтидаро ба чояш гузоред. Президент дар вақти иҷро кардани вазифаи худ... машғул шудани мумкин нест.**
- а) лавозими маошдиҳандаро;
б) бо фаъолияти тадбиркорӣ машғул шудан;
в) Сенатор буданаш;
г) депутат шуданаш.
- 8. Республикаи Ўзбекистон аз рӯи шакли идоракунии давлатӣ чӣ гуна давлат ба ҳисоб меравад?**
- а) Республикаи Президентӣ;   б) Республикаи парламентӣ;
в) Республикаи шаклаш омехта;   г) Шакли монархӣ.
- 9. Кафили ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон, риояи Коонститутсия ва қонунҳо кист?**
- а) Олий Мажлис;   б) Давлат;
в) Президент;   г) Прокурор.
- 10. Манбаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ ин ...**
- а) халқ;   б) органҳои давлатӣ;
в) шахрвандон;   г) ҳокимияти қонунбарор, иҷроия ва суд.
- 11. Имконияти гузаронидани таъсиррасонӣ ба хулқу атвори одамон, рафтори онҳо ва одатҳояшон чӣ номида мешавад?**
- а) Чамъият;   б) Ҳокимият;
в) Давлат;   г) Ҷамоа.

12. Мувофиқи Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ ба кӣҳо дода шудааст?

- а) Ба Президенти Республикаи Ўзбекистон, депутати Олий Мажлис;
- б) Ба Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон, Суди конституциявии Республикаи Ўзбекистон;
- в) Ба Суди олий, ба Прокурори генералии Республикаи Ўзбекистон;
- г) Ҳамаи ҷавобҳои болоӣ дуруст.

13. Мувофиқи Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон дар Ўзбекистон ҳокимияти иҷроия... ба амал мебарорад.

- а) Президенти Республикаи Ўзбекистон;
- б) Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон;
- в) ҳокимиятҳои маҳаллӣ;
- г) вазоратҳо ва кумитаҳо.

14. Маҷбурияти фароҳам овардани шароити зарурӣ барои иҷрои самараноки вазифаҳои худ аз тарафи органҳои судӣ бар зиммаи... гузошта шудааст.

- а) Суди конституционӣ;
- б) Девони Вазирон;
- в) давлат;
- г) ташкилотҳои байналмилалӣ.

Боло бурдани сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ дар ҷамъият дар роҳи таъминкунии устувори қонун ва мустаҳкам кардани қонуният яке аз шартҳои муҳимтарин ба ҳисоб меравад.

Шавкат Мирзиёев

БОБИ IV

АХЛОҚ ВА ҲУҚУҚ. МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚӢ

*Ахлоқ ва ҳуқуқ
Нормаҳои ҳуқуқ
Соҳаҳои ҳуқуқ
Муносибатҳои ҳуқуқӣ
Манбаъҳои ҳуқуқ дар Ўзбекистон
Шури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ*

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Дар мактаби шумо кадом шарту қоидаҳо мавҷуданд, ки шумо онро ҳатман бояд риоя кунед?
2. Ин талаб ва қоидаҳо кадомашон ба донишомӯзон, кадомашон ба омӯзгорон нигаронида шудааст? Дар оилаатон шумо ба кадом талаб ва қоидаҳо итоат мекунад?
3. Шумо дар мактаб беғул таълим мегиред. Ин ҳуқуқро кӣ ба шумо таъмин кардааст? Ин ҳуқуқ чӣ тавр ва аз тарафи кӣ ҷорӣ карда шудааст? Ин ҳуқуқи шумо дар кучо навишта шудааст?
4. Ҳангоми кӯча гашитан бояд шумо ба «Қоидаҳои ҳаракат дар роҳ» риоя намоед. Хӯш, он қоидаҳое, ки бояд шумо дар мактаб ё дар оила бояд риоя кунед, аз «Қоидаҳои ҳаракат дар роҳ» чӣ фарқ дорад? Ҳангоми додани ҷавоб ба масъалаи аз тарафи кӣ ҷорӣ шудани ин қоидаҳо ва аз тарафи кӣ назорат шудани онҳоро ба инобат гиред.
5. Дар мисолҳои боло зикршуда дар кадомашон аз шумо масъули-

яти бештар талаб карда мешавад? Чаро?

6. *Ба фикри шумо, назорат кардани иҷрои қоидаҳои мазкур ба зиммаи кӣ гузошта шудааст?*
7. *Дар ҳолати вайрон накардани ин қоидаҳо шумо дар мактаб, оила ва дар байни дӯстонатон дорой кадом ҳуқуқҳо ҳастед, номбар кунед.*
8. *Оё фикр кардаед, аз чӣ сабаб ин ҳуқуқҳо айнан «ҳуқуқ» ном гирифтааст? Фикратонро асоснок намоед.*

Низоми қоидаҳои ба тартибдорорандаи ҳуқуқ атвори одамон дар ҷамъият **ахлоқ** ба ҳисоб меравад. Нормҳои ахлоқи миллӣ, ки дар ҳудуди Ўзбекистон дар тӯли ҳазорсолаҳо ташаккул ёфтаанд, барои ташаккул додани системаи миллии ҳуқуқ аҳамияти ҳалқунанда касб намуд.

***Ахлоқ** – ҷамъи талаб ва қоидаҳоест, ки ҳуқуқ атвори инсонро дар ҷамъият ба тартиб мебарорад.*

Барои осон фаҳмидани мафҳуми ҳуқуқ пеш аз ҳама номбар кардани аломатҳо ва хусусиятҳои ҳуқуқ ба мақсад мувофиқ аст.

Ҳуқуқ аз маҷмӯи нормаҳои ё қоидаҳои ҳуқуқ атвор иборат аст. Лекин ин нормаҳо (меъёрҳо) ё қоидаҳо дар ҳолати яклухт ва ботартиб намоён мешавад. Ана ҳамин низоми аз тарафи давлат муқаррар карда ва бояд иҷозат дода шавад.

Ҳуқуқ, бешак иродаи давлатро ифода мекунад. Дар давлати ҳуқуқӣ аз сабаби он, ки иродаи давлат бо иродаи ҳалқ, ҷамъият бо ҳам омадаанд, дар ин давлат ҳуқуқро ифодакунандаи иродаи ҷамъият ё ҳалқ гуфта таъкид кардан мумкин аст.

Талабҳое, ки дар норма ва қоидаҳои оид ба ҳуқуқ баён шудаанд, иҷрояшон барои ҳамаи аъзоёни ҷамъият маҷбурӣ аст. Яъне нормаҳо ва қоидаҳои ҳуқуқ атвори оид ба ҳуқуқ умумимаҷбурӣ аст.

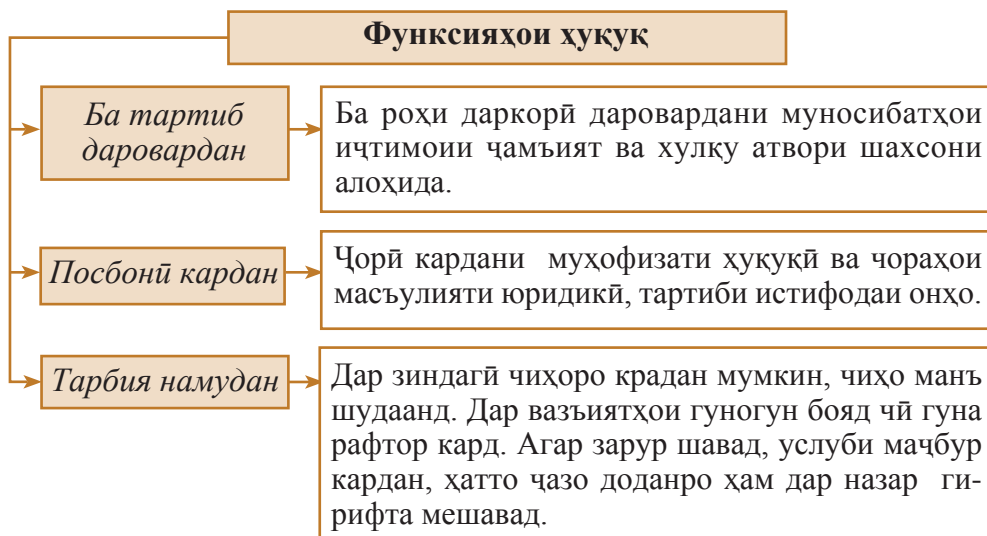
***Ҳуқуқ** системаи (маҷмӯи) қоидаҳои ҳуқуқ атвори барои ҳама маҷбуриест, ки онро давлат қорӣ ва ҳудуди онро ҳимоя мекунад.*

Агар нормаҳои оид ба ҳуқуқ ва қоидаҳои ҳуқуқ атвор вайрон шавад, давлат нисбати вайронкунандагони ҳуқуқ чораҳои ҷазо ва маҷбуриро

мебинад. Яъне ҳуқуқ аз тарафи давлат ҳимоя карда мешавад ва баробари пайдо шудани давлат ҳуқуқ низ пайдо мешавад. Баъдтар ба низоми қоидаҳои маҷбурии ҳуқуқ атвори **аз тарафи давлати ҳуқуқӣ** чоришуда ё маъқулшуда ва бо қувваи он ҳимояшаванда табдил дода шудааст.

Истилоҳи «ҳуқуқ» ба маънои ҳуқуқи объективӣ ва субъективӣ истифода мешавад. **Ҳуқуқи объективӣ** чамъи нормаҳои ҳуқуқ аст. Масалан, ҳуқуқи шахсест ба ҷою манзил ё ҳуқуқи касе нисбат ба молу мулк. **Ҳуқуқи субъективӣ** бе ҳуқуқи объективӣ буда наметавонад. Худи ҳуқуқ бошад бо давлат узван вобаста аст. Онҳо бе якдигар вучуд дошта наметавонанд.

Ҳуқуқ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад: ба тартиб даровардан, посбонӣ кардан ва тарбия намудан. Онҳо дар навбати худ дар функсияҳои ҳуқуқ намоён мешаванд.

Ҳам нуқтаи назар ва фаҳмиши қисми зиёди аҳоли, ҳам ахлоқ дар ҳуқуқ инъикос мешавад.

Фарқи асосии байни ахлоқ ва ҳуқуқ инҳоянд:

- 1) ҳуқуқ аз тарафи давлат муқаррар карда мешавад, ахлоқ (аз қабилҳои некӣ ва бадӣ, адолат ва ноҳақӣ) бошад бе ёрии давлат худ аз худ шакл мегирад;
- 2) ҳуқуқ иродаи давлатро, ахлоқ бошад, фикри аъзоёни чамъият,

чаҳонбинӣ ва фазилатҳо ва фаҳмишҳои онҳоро инъикос мекунад;

3) нормаҳои ҳуқуқ дар ҳолатҳои зарурӣ ба воситаи қувваи маҷбурият, нормаҳои ахлоқ бошад ба воситаи афкори ҷамъиятӣ қарор меёбад;

4) нормаҳои ахлоқ доираи васеътари муносибатҳои иҷтимоиро (дӯстӣ, рафоқат ва ҳатто муҳаббатро ҳам) ба тартиб меандозад. Ҳуқуқ бошад муносибатҳои муайяни иҷтимоиро ба тартиб хоҳад даровард;

5) дар соҳаи ҳуқуқ мезони баҳодиҳии рафтор, ҳаракат ё беҳаракатӣ «қонунӣ ё ғайри қонунӣ» аст, дар ахлоқ он аз «хубу бад» иборат аст;

6) ҳуқуқ дар ҳуҷжатҳо аниқ зоҳир мешавад.

Ҳуқуқ ва ахлоқ дар як самт ҳаракат мекунанд. Баъзан ҳуқуқ барои ҳалос шудан аз нормаҳои кӯҳнашудаи ахлоқ ёрӣ мерасонад (масалан, қасди хун гирифтани). Дар айни замон ҳуқуқ дар заминаи ахлоқ (мафҳумҳои «некӣ» ва «адолат») ташаккул меёбад. Аксар вақт суд бо мақсади дуруст фаҳмонидани «таҳқири шаън ва қадру қимат», «дағали» ва монанди инҳо ба ахлоқ муроҷиат мекунад.

Гарчанде мафҳумҳои ахлоқ ва ҳуқуқ алоҳида ҳастанд, онҳо хусусиятҳои умумӣ низ доранд.

Он чизе, ки дар зер оварда шудааст ба ахлоқ ва ҳуқуқ ҷудо карда, ҷадвалро пур кунед.

- салом додан;
- ҷой додан ба калонсолон;
- истифода аз хизмати бомалакаи тиббӣ;
- таълим гирифтани;
- муҳофизати табиат;
- хурдсолонро иззат намудани;
- нисбати калонсолон ҳурмат ба ҷо овардани;
- иштирок дар интиҳоботи;
- сари вақт супурдани андоз;
- риоя намудани ба тартиботи ҷойҳои ҷамъиятӣ;
- ғамхорӣ намудани ба падару модар;
- ҳурмат кардани омӯзгор;
- риоя кардани ба қоидаҳои мактаб.

Ахлоқ	Ҳуқуқ

Шарҳ диҳед!

Ҳуқуқ ва ахлоқ дар як самт ҳаракат мекунанд.

Фаъолият эҷодӣ

1. «Кодекси ахлоқ»-и шаҳрвандони давлати шартан ташиқилкар-даатонро нависед.
2. Дар ҳолати вайрон шудани қоидаҳои ин кодекс кадом ҷавоб-гариро дар назар медоштед?
3. Ин қоидаҳо то чӣ андоза ба таърифи «ҳуқуқ» мувофиқ меоянд ва дар онҳо кадом аломатҳои ҳуқуқ ҳастанд?
4. Ба донишхоятон аз мавзӯҳои гузашта така карда матни зе-ринро шарҳ диҳед.

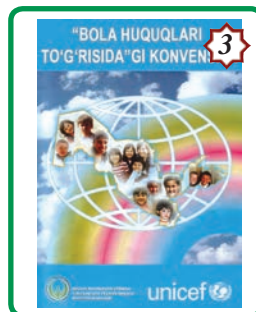
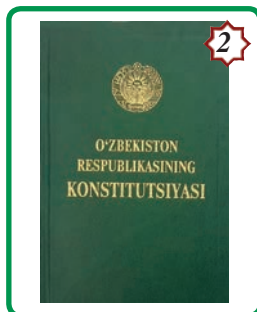
Донистани ҳуқуқи ӯҳдадорихо барои ҳар як шаҳрванди мамла-катамон хеле муҳим аст. Агар мо ҳуқуқхоямонро донем, аз онҳо дуруст истифода барем ва онҳоро ҳимоя карда тавонем, ин ҳама аз нигоҳи ҳуқуқ маданиятнок будани моро таъмин мекунад. Ғайр аз ин, ин барои вайрон накардани ҳуқуқҳои дигар шаҳрвандон хизмат мекунад. Зеро онҳо низ монанди мо мувофиқи Конституциямон аз ҳуқуқи озодиҳои яхела истифода мебаранд.

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Истилоҳи ахлоқро чӣ гуна мефаҳмед?
2. Ба истилоҳи ахлоқ таъриф диҳед?
3. Ҳуқуқ чӣ гуна пайдо шудааст?
4. Ҳуқуқи объективӣ чист? Мисол оред.
5. Ҳуқуқи субъективӣ чист? Мисол оред.
6. Аломатҳо ва хусусиятҳои ҳуқуқро номбар кунед.
7. Функсияҳои ҳуқуқро номбар кунед.
8. Моҳияти функсияи ба тартиб дарорандаи ҳуқуқро гуфта диҳед.
9. Моҳияти функсияи посбонӣ кардани ҳуқуқро гуфта диҳед.
10. Моҳияти функсияи тарбия намудани ҳуқуқро фаҳмонед.
11. Ахлоқ оё барои инсон алоҳида зарур аст ё барои ҷамъият?
12. Ба фикри шумо мафҳумҳои ахлоқ ва ҳуқуқ чӣ гуна вобастагӣ доранд?
13. Агар байни ин ду мафҳум зиддият пайдо шавад, он вақт чӣ дигар карда мешавад – ҳуқуқ ё ахлоқ? Чаро?
14. Фарқҳои байни ахлоқ ва ҳуқуқро номбар кунед.

Мавзӯи 17

Нормаҳои ҳуқуқ

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Бо кадоме аз ҳуҷҷатҳои ҳуқуқие, ки дар расм нишон дода шудаанд, шинос ҳастед? Оё дар дохили ин ҳуҷҷатҳои ҳуқуқ чиҳо навишта шудаанд, медонед?
2. Аз байни он ҳуҷҷатҳое, ба шумо шинос нест, тахмин кунед, ки дар дохилаш чиҳо навишта шудаанд. Зимни ин ба номи ҳуҷҷатҳои қонунӣ эътибор диҳед.
3. Ба фикри шумо мақсади аз тарафи давлат қабул шудани ин ҳуҷҷатҳои қонунӣ чист?
4. Аз ҳаёти атрофатон ягон вазъияти муаммоноқро мисол оваред. Барои қабул намудани қарор оид ба ҳалли ин вазъияти муаммонок ҳаракат кунед. Қароратонро дар дафтратон нависед. Дар ин асно:
  - 1) ин муаммои ҳуқуқиро, яъне, ҳолати вайрон шудани қонуну қоидаҳоро тасвир намоед.
  - 2) вайрон карда шудани ин қонуну қоидаҳо ба кадом оқибатҳо оварданиш мумкин аст, ифода намоед.

- 3) нисбати шахсони вайронкунандаи ин қоидаҳо чӣ гуна чора диданро баён намоед.
4. Ба фикри шумо, барои ҳалли он муаммои ҳуқуқие, ки шумо овардед, кадоме аз ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии дар боло тасвиришуда зарур мешавад?

Мо барои он, ки ҳуқуқро аз вайронкунии ҳуқуқ, қонунӣ буданро аз вайронкунии қонун фарқ кунем, бароямон меъёрҳо, усулҳо, воситаҳо ва ҳуҷҷатҳо заруранд.

Ин имкониятро барои мо нормаҳои ҳуқуқ медиҳад.

Нормаи ҳуқуқ унсурӣ (элементи) аз ҳама асосӣ ва аввалини системаи ҳуқуқ аст. Нормаҳои ҳуқуқ қоидаҳои мебошанд, ки бо сохтори иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсии ҷамъият муайян карда шуда, иродаи халқро ифода менамоянд, аз тарафи давлат қарор мешаванд, иҷрояшон барои ҳамаи аъзоёни ҷамъият маҷбури буда, муносибатҳои иҷтимоиро ба тартиб меандозанд.

Қоидаи хулқу атвор, ки аз тарафи давлат муқаррар шуда, кафолат дода, муҳофизат карда шуда, барои ҳама маҷбури аст, нормаи ҳуқуқ номида мешавад.

Ба тартиб даровардани муносибатҳои иҷтимоӣ вазифаи асосии нормаи ҳуқуқ аст. Ҳуқуқ аз нормаҳои алоҳида, аз қоидаҳои хулқу атвор ташкил ёфтааст.

Нормаи ҳуқуқ ба сохташ нигоҳ карда аз се қисми таркибии (элементҳои) ба ҳам алоқаманд: гипотеза, диспозитсия, санксия ташкил ёфтанишон мумкин.

Дар **гипотеза** шарту шароите, ки барои ба ҳаракат омадани норма зарур, аст, баён мешавад.

Дар **диспозитсия** ҳуди қоидаҳои хулқу атвор ифода ёфта, ҳуқуқу ўхдадорихои субъектҳои ҳуқуқ нишон дода мешаванд.

Дар **санксия** чораи маҷбурикунандаи аз тарафи давлат истифодашаванда барои иҷро накардани нормаҳои ҳуқуқ баён мешавад.

Моддаи 203-юми Кодекси ҷиноиро мисол меоварем: «*Агар вайронкунии шартҳои истифодаи об ё ҳавзаҳои об сабабгори оқибатҳои вазнин шавад, баробари аз панҷоҳ то сад баробари миқдори маоши моҳонаи*

ҳаддалақал ҷарима ё то се сол ба қорҳои ислоҳи ахлоқӣ, ё худ то шаш моҳ ба ҳабс ё то се сол аз озодӣ маҳрум қардан ҷазо дода мешавад».

Калимаи «**норма**»-ро аз латинӣ тарҷима кунем, маънои «қоида», «намуна»-ро мефаҳмонад.

Гипотеза калимаи юнонӣ буда, маънояш фарз қардан, фикр рондан аст.

Диспозитсия аз забони латинӣ гирифта шуда, маънояш баён намудан аст.

Санксия аз забони латинӣ гирифта шуда, чораи маҷбуриро ифода мекунад.

Қисми «вайронкунии шартҳои истифодаи об ё ҳавзаҳои об» дар моддаи мазкур барои гипотеза мисол шуда метавонад. «Агар сабабгори оқибатҳои вазнин шавад» қисми диспозитсия, «баробари аз панҷоҳ то сад баробари миқдори маоши моҳонаи ҳаддалақал ҷарима ё то се сол ба қорҳои ислоҳи ахлоқӣ, ё худ то шаш моҳ ба ҳабс ё то се сол аз озодӣ маҳрум қардан ҷазо дода мешавад» бошад, барои қисми санксия мисол шуда метавонад.

Дар баъзе аз ҳуҷҷатҳои қонунӣ нормаи ҳуқуқ аз ин се қисми таркибӣ не, балки аз ду элемент иборат шуданаш мумкин. Масалан, моддаҳои Конститутсияи ҳар қадом мамлакат асосан аз гипотеза ва диспозитсия иборат буда, элементҳои санксия қариб дар назар дошта нашудааст. Агар моддаи 6-уми Конститутсияи Республикаи Ўзбекистонро мисол гирем, дар он «Пойтахти Республикаи Ўзбекистон—шаҳри Тошканд» гуфта эътироф шудааст. Ин модда ба нормаи ҳуқуқ мисол шуда метавонад ва он танҳо аз диспозитсия иборат аст.

Аломатҳои зерини нормаҳои ҳуқуқ мавҷуд аст:

- иродаи давлатро (ҳалқро) ифода мекунад;
- аз тарафи давлат дар ҳуҷҷатҳои нормативӣ инъикос қарда мешавад;
- аз тарафи давлат ҳимоя мешавад, агар зарур шавад, бо қувваи маҷбурунандаи давлат таъмин қарда мешавад;
- муносибатҳои иҷтимоии аз нуқтаи назари ҷамъият ва давлат аз ҳама муҳимро мустақкам месозад.

Ҳуҷҷатҳои ҳуқуқи байналмилалиро ба нормаҳои ҳуқуқ мисол

Чунин нормаҳои ҳуқуқ мисол оваред, ки онҳо:

- 1) аз қисмҳои гипотеза, санскрия иборат бошад;*
- 2) фақат аз гипотеза ва диспозитсия иборат бошад;*
- 3) тааллуқ ба ҳар се расм бошад;*
- 4) фақат тааллуқ ба расмҳои 1-ва 3-юм бошад;*
- 5) фақат тааллуқ ба расми 2-юм бошад.*

овардан мумкин. Республикаи Ўзбекистон баъди расидан ба истиқлол ба як қатор ҳуҷжатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамроҳ шуд. Дар поён рӯйхати баъзе аз ҳуҷжатҳои ҳуқуқи байналмилалиро, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаамон таъсир мерасонанд, тақдим мекунем:

- Баёнияи умумичаҳонии ҳуқуқҳои инсон;
- Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак;
- Пакти байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданӣ;
- Пакти байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ;
- Конвенсия оид ба таълими техникую касбӣ;
- Баёния дар бораи ҳуқуқи инкишоф;
- Баёния дар бораи тамоилҳои ҳамкориҳои маданияи байналмилалӣ;
- Конвенсия дар бораи синну соли минималии ба кор қабулкунӣ.

Аз хазинаи ҳикматҳо!

Барои озод будан зарур аст, ки ба ғуломи қонунҳо табдил шуд.
(Ситсерон Марк Тиллий)

Шарҳ диҳед!

Вазифаи асосии нормаи ҳуқуқ ба тартиб даровардани муносибатҳои иҷтимоӣ аст.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Мансабдорони «Бахтбанк» бо тадбиркор Гулбаҳор Ҳамроева забон як карда, 20 миллион сӯм маблағи хоҷагии фермерии «Чаққон»-ро 11 феввали соли 2019 дар асоси ҳуҷҷатҳои сохта ба ҳисоби Г.Ҳамроева гузаронда доданд. Бо таъбири дигар дар рӯзи равшан бо торочгарӣ машғул шуданд.

Аз рӯи ин ҳолат нисбати мансабдорони «Бахтбанк» мувофиқи қисми 2-юм, бандҳои «в», «г»-и моддаи 167-уми КҶ кори ҷиноӣ кушода шудааст.

- 1) Ба ҳолати дар боло баёнишуда баҳои ҳуқуқӣ диҳед.
- 2) Нисбати ин ҳолат нормаҳои ҳуқуқро истифода баред.
- 3) Аз нормаҳои ҳуқуқи истифодашуда қисмҳои гипотеза, диспозитсия ва санксияро ҷудо карда нишон диҳед.

2. Ба мисоле, ки дар боло аз давлати шартиятон овардед, монанд боз як ҳолати вайронкунии шартии ҳуқуқро биёред. Аз рӯи ин ҳолати вайронкунии ҳуқуқ низ супориши дар боло овардашударо иҷро намоед.

Саволу супоришҳо барои мустақкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Истилоҳи нормаи ҳуқуқро таъриф диҳед.
2. Зарур будани нормаи ҳуқуқро асоснок кунед. Дар ин асно эътибор диҳед, ки агар нормаи ҳуқуқ набошад, ҷамъият ба кадом душвориҳо дучор омаданаш мумкин аст?
3. Вазифаи асосии нормаи ҳуқуқ аз чӣ иборат аст?
4. Элементҳои таркибии нормаи ҳуқуқро номбар кунед.
5. Гипотеза чист? Мисол оред.
6. Диспозитсия чист? Мисол оред.
7. Санксия чист? Мисол оред.
8. Дар ҳар кадом нормаи ҳуқуқ ин се элемент оё буда метавонад? Ҷавобатонро асоснок кунед. Нормаи ҳуқуқ чӣ аломатҳое дорад?

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Ба расмҳо нигоҳ кунед. Инсонҳои дар расм тасвиршуда зарурати гуногуни ҳуқуқӣ доранд. Онҳоро гуфта диҳед.
2. Дар бораи қабул шудани ҳуҷҷатҳои қонун барои таъмини ин ҳуқуқҳо оё шундаед?
3. Байни ҳуқуқҳои донишомӯзи расми 1 ва фермерзани расми 6-ум кадом умумият ва кадом фарқ ҳаст? Дар мисоли расмҳои 3 ва 2, ё байни расмҳои 4 ва 2-юм чӣ?
4. Табиате, ки дар расми 5 тасвир шудааст, низ ҳуқуқҳо дорад? Ба фикри шумо ин ҳуқуқҳо дар чӣ зоҳир мешаванд?

Дар ҳар кадом ҷамъият барои таъмини ҳуқуқу озодиҳои аъзоёни он системаи муайяни **ҳуқуқ** зарур аст. Ин система аз маҷмӯи нормаҳои ҳуқуқи мухталиф, лекин байни худ алоқаи мустақамдошта иборат мешавад.

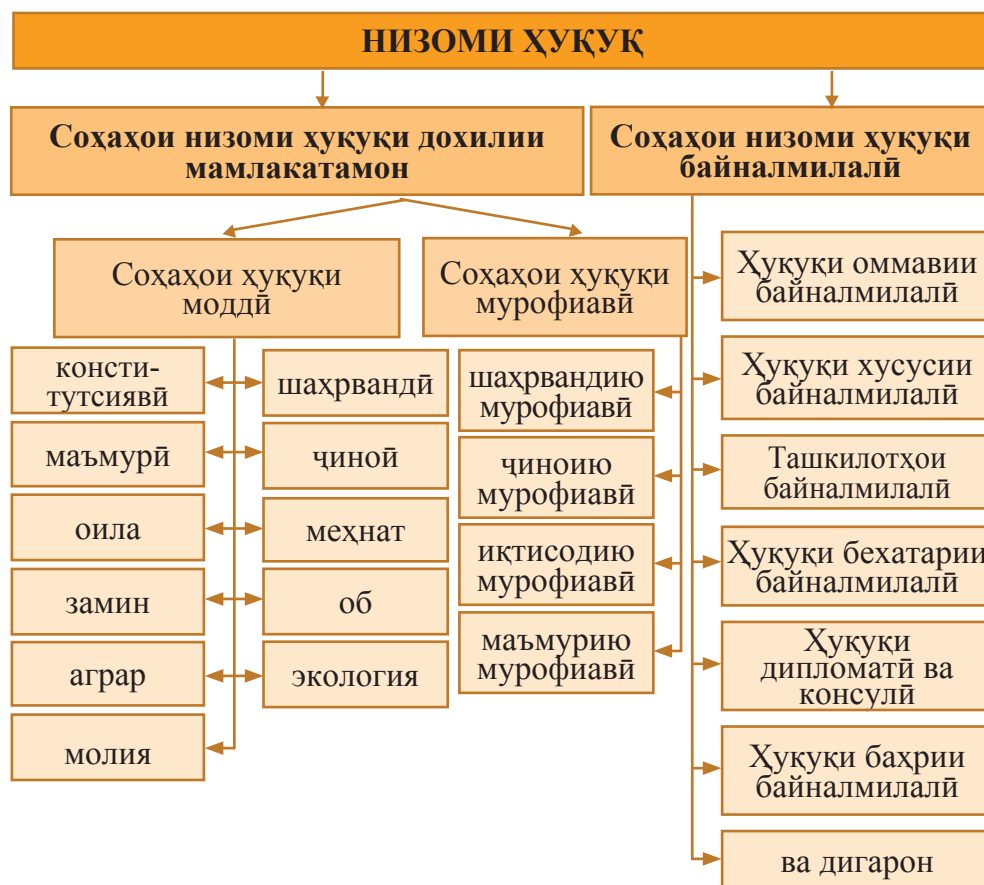

Системаи (низомии) ҳуқуқ ҷойгиршавии узван ба ҳам алоқаманди нормаҳои мавҷудаи ҳуқуқ дар ҷамъият ба сифати як воқеияти том ҳаракаткунанда, нормаҳои ҳуқуқ ва соҳаҳои онро ба пай дар ҳамин муайян дар бар мегирад.

Барои аниқ кардани зарурати кадом нормаи ҳуқуқро нисбати кадом объект истифода бурдан онҳоро ба намудҳо чудо кардан ба мақсад мувофиқ аст. Низоми ҳуқуқ, пеш аз ҳама, ба соҳаҳои алоҳидае тақсим мешаванд, ки онҳо **соҳаҳои ҳуқуқ** номида мешаванд. Зимни он гуногунии муносибатҳои иҷтимоӣ ба эътибор гирифта мешавад. Айнан ҳамин муносибатҳо **предмети ба тартиб даровардани (идоракунии) ҳуқуқро** ташкил медиҳад. Усули ба **тартиб даровардани (идоракунии) ҳуқуқ** бошад, ҳамин роҳу воситаҳои ёрирасон ба таъсиррасонии ҳуқуқ ба муносибатҳои иҷтимоӣ аст.

Намудҳои гуногуни муносибатҳои иҷтимоӣ аз қабili муносибатҳои меҳнат, таъминоти иҷтимоӣ, молия ва ғайра ба воситаи нормаҳои алоҳида ҳуқуқ ба тартиб дароварда мешаванд.

Низоми ҳуқуқи Республикаи Ўзбекистонро ба воситаи қадвал-шарҳи зерин ифода кардан мумкин:

Баъзе аз ин соҳаҳои ҳуқуқро тавзеҳ медиҳем:

– Соҳаи ҳуқуқи конституциявӣ дар байни низоми ҳуқуқ ин соҳаи аз ҳама асосӣ ба шумор меравад. Зеро дар он принципҳои асосӣ, киёфаи ҳуқуқи давлат ифода ёфтаанд. Ҳуқуқи конституциявӣ муносибатҳои байни давлат, ҷамъият ва шахс ба тартиб дароварда мешавад. Дар он суверенитети давлатӣ, шакли сиёсӣ идоракунӣ давлат, соҳти маъмурию ҳудудӣ, мақоми ҳуқуқи органҳои давлатӣ, ҳуқуқу озодиҳои асосии инсонҳо, хусусиятҳои хоси ҷамъият барин масъалаҳои муҳим мустақкам карда шудаанд.

– Ба воситаи соҳаи ҳуқуқи меҳнат муносибатҳои меҳнатии байни корхонаву ташкилотҳо ва ходимони онҳо ба тартиб оварда мешавад.

– Бо ёрии соҳаи ҳуқуқи шаҳрвандӣ муносибатҳои вобаста ба мулк ва муносибатҳои ғайримулкӣ ба тартиб дароварда мешавад.

– Ба воситаи соҳаи ҳуқуқи оила муносибатҳо дар оила, вобаста ба оилаю никоҳ ба назм оварда мешаванд.

– Бо ёрии соҳаи ҳуқуқи экология — муносибатҳое, ки дар ҷараёни муҳофизати табиат ба амал меоянд, ба тартиб дароварда мешаванд.

– Ба воситаи соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ барои ҷамъият кадом кирдору рафторҳо хавфнок мебошанд, аниқ мегардад, ононе, ки ҷиноят содир намудаанд, чӣ чазо дода мешаванд ва ҳамаи муносибатҳое, ки дар ин бобат рӯй медиҳанд, ба тартиб мебароранд.

– Ба воситаи соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ муносибатҳои байналмилалӣ, муносибатҳое, ки дар ҷараёни алоқаҳои байни давлатӣ ба амал меоянд, ба тартиб дароварда мешавад.

Ҳуқуқҳои мурофиавӣ (просетсуал) ҷаъолияти судҳоро ба низом меорад ва бо назардошти он, ки масъалаҳои ҳуқуқӣ дар кадом соҳа дида мешаванд, бино ба шарҳи дар болобуда ба 3 намуд тақсим мешавад:

– Нормҳои ҳуқуқи шаҳрвандию мурофиавӣ ҷаъолияти судҳоро оид ба муносибатҳои шаҳрвандӣ, оилавӣ, меҳнат, замин ва молиявиро ба тартиб меандозад. Корҳои оиди ин соҳа бар асоси қонунҳои шаҳрвандию мурофиавӣ муҳокима мешаванд.

– Дар соҳаи ҳуқуқи иқтисодии мурофиавӣ ҳалли муносибатҳои ҳуқуқии оид ба замин, аграрӣ, экология ба воситаи суд дар назар дошта шудаанд. Агар дар ҳуқуқи шаҳрвандию мурофиавӣ муносибатҳои шахсонӣ ҷисмонӣ инъикос шуда бошад, дар ҳуқуқи хочагию мурофиавӣ ҳалли низоъҳои байнихочагию мулкӣ дар назар дошта шудааст.

– Ҳуқуқи чиноятию мурофиавӣ фаъолияти органҳои судӣ, тафтишотӣ, прокуратураро оид ба тафтиши қорҳои чиноятӣ ва дар суд дида баромадани онҳо ба тартиб мебарорад.

Ин соҳаҳои мазкур **низоми дохилии ҳуқуқи** давлатро ташкил мекунанд. Ғайр аз ин, **низоми ҳуқуқи байналмилалӣ** ҳам ҳафт, ки нормаҳои ин низоми ҳуқуқ муносибатҳои ҳуқуқии байни давлатҳо, ташкилотҳои байналмилалӣ ва дигар субъектҳои ба танзим меоварад.

Низоми ҳуқуқи байналмилалӣ соҳаҳои зеринро дар бар мегирад: ҳуқуқи ташкилотҳои байналмилалӣ, ҳуқуқи бехатарии байналмилалӣ, ҳуқуқи дипломатӣ ва консулӣ, ҳуқуқи баҳри байналмилалӣ ва ҳоказо.

Институтҳои ҳуқуқ аз гурӯҳи нормаҳои ҳуқуқие иборатанд, ки муносибатҳои ба якдигар вобаста ва яқхелаи иҷтимоиро ба тартиб мебароранд. Дар соҳаи ҳуқуқи конституциявӣ институтҳои президентӣ, ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон, дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноӣ институтҳои ҷавобгарӣ, дар ҳуқуқи оила институтҳои никоҳ мавҷуд ва ғайра. Ин институтҳои ҳуқуқ қисми таркибии соҳаи ҳуқуқ ба ҳисоб мераванд. Институтҳои ҳуқуқ як шуда, соҳаи ҳуқуқро ташкил медиҳанд. Яъне институтҳои ҳуқуқ қисми таркибии соҳаҳои ҳуқуқ мебошанд.

Шарҳ диҳед!

Соҳаи ҳуқуқ маҷмӯи муносибатҳое, ки аз тарафи нормаҳои ҳуқуқ ба тартиб дароварда мешаванд.

Фаъолияти эҷодӣ

Дар давлати шартӣ ду нафар шахси ҷисмонӣ (шаҳрванд) ва ду нафар шахси юридиқро (ташкилот)-ро ба тариқи мисол интиҳоб кунед. Ба онҳо ном гузоред.

1. *Ба шахсони ҷисмонӣ, ки ба муносибатҳои иҷтимоӣ дохил мешаванд, кадом соҳаи ҳуқуқ зарур мешавад, ҷудо кунед.*
2. *Агар муносибатҳои ҳуқуқии онҳоро ба воситаи суд ҳал кардан зарур бошад, онҳо ба кадом соҳаи ҳуқуқи мурофиавӣ муроҷиат карданишон зарур мешавад?*
3. *Агар ба ҷои шахсони ҷисмонӣ шахсони юридиқӣ (ташкилотҳо) бошанд ҷӣ?*

Калимаҳоро дуруст ҷойгир карда, номи ҳуҷҷатҳои ҳуқуқи байналмилалиро ёбед. Оё медонед, ки ин ҳуҷҷатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар бораи чист?

ҳамкорӣ шахрвандӣ минимал баёния конвенсия
ба кор Ҳуқуқи пакт маданӣ қардан
иҷтимоӣ касб умумичаҳонӣ дар бораи ва
дар бораи Бача ҳуқуқҳо таълим Инкишоф
дар бораи ва конвенсияи маданӣ баёния
Инсон оид ба иқтисодӣ конвенсия сиёсӣ
байналмилалӣ ҳуқуқҳои солаш баёния Техникӣ
дар бораи Байналмилалӣ ҳуқуқҳои дар бораи
ҳуқуқҳо ва байналмилалӣ қабул пакт
тамоилҳои дар бораи

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор қардани мавзӯ

1. Низоми ҳуқуқро барои чӣ ба соҳаҳо ҷудо қардан зарур аст?
2. Предмети ба тартиб дароваранда чист?
3. Усули даровардани тартиби ҳуқуқиро фаҳмонед.
4. Намудҳои асосии соҳаҳои ҳуқуқро номбар кунед.
5. Соҳаи ҳуқуқи конституциявиро, ки соҳаи асоситарини ҳуқуқӣ аст, тавсиф намоед?
6. Соҳаи ҳуқуқи шахрвандиро мухтасар тавсиф намоед.
7. Агар соҳаи ҳуқуқи оид ба ҷиноят набошад, дар ҷамъият чӣ гуна вазъият рӯй додана мумкин?
8. Ба воситаи соҳаи ҳуқуқи мурофиавӣ кадом фаъолият ба тартиб андохта мешавад?
9. Фарқи асосии байни соҳаҳои ҳуқуқи шахрвандӣ ва иқтисод мурофиавӣ чист?
10. Соҳаи ҳуқуқи ҷиноӣ мурофиавӣ кадом вазифаҳоро иҷро мекунад?
11. Оид ба институтҳои ҳуқуқ мисолҳо оред.
12. Ба қисмҳои (соҳаҳои) таркибии ҳуқуқи байналмилалӣ мисолҳо оред.

Мавзӯи 19

Муносибатҳои ҳуқуқӣ

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Дар расми 1-ум корманди корҳои дохилӣ ба бачаҳо барои шикастани қоидаҳои ҳаракати роҳ танбеҳ дода, аз онҳо аз рои қоида ҳаракат карданро талаб карда истодааст. Фикр кунед, дар ин ҳол нормаҳои ҳуқуқ вайрон ё шикаста шуд ё не? Сӯҳбати байни ходими корҳои дохилӣ ва бачаҳоро мунозираи ҳуқуқӣ гуфтан мумкин аст?
2. Муносибати хариду фурӯши байни харидор ва фурӯшанда дар расми 2-юм ба муносибати ҳуқуқӣ алоқа дорад ё не? Барои ба ин савол ҷавоб додан донистиағиҳоятонро оид ба нормаҳои ҳуқуқ ба ёд оред ва барои фикрронии мантиқӣ ҳаракат намоед.
3. Дар ҳолати расми 4-ум низ барои ба ҳамон саволҳо ҷавоб додан ҳаракат кунед.
4. Бачаҳои дар расми 3-ум тасвируда аз ҳуқуқҳои худ мустақилона истифода бурда метавонанд ё не? Ҷавобатонро асоснок кунед.

Муносибатҳои иҷтимоие, ки бо ёрии нормаҳои ҳуқуқ ба тартиб дароварда мешаванд, муносибатҳои ҳуқуқӣ номида мешавад. Барои ба вучуд омадани онҳо далели юридикӣ — ҳодиса (масалан, таваллуди инсон ё вафот кардани он, сӯхтор) ё ҳаракат (масалан, ҳуқуқшиканӣ) бояд рӯй диҳад.

Муносибатҳои иҷтимоие, ки байни баъзе шахсон рӯй дода, ба воситаи нормаҳои ҳуқуқ ба тартиб андохта мешаванд, муносибатҳои ҳуқуқӣ номида мешаванд.

Муносибатҳои иҷтимоӣ аз сабаби он, ки дар ҳаёти моддию маънавии ҷамъит рӯй медиҳанд, ба таври мутаносиб бо мазмуни ҳуқуқӣ мукамал шуда меистанд. Масалан, муносибатҳои моддии шахсонӣ ҷисмонӣ ва юридикӣ дар ҷараёни тадбиркорӣ бино ба муносибаташон ба табиат аз тарафи ҳуқуқи экологӣ, муносибатҳои иқтисодӣ аксар вақт ба воситаи ҳуқуқи мулкӣ ё нормаҳои ҳуқуқии оид ба тадбиркорӣ, муносибатҳои сиёсӣ бошанд, бо ёрии Конститутсия ба тартиб андохта мешаванд.

Аз муносибатҳои иҷтимоӣ боз инчунин муносибатҳои миллӣ, динӣ, оилавӣ ва байнидавлатӣ низ бо ҳуқуқ ба тартиб оварда мешаванд.

Муносибатҳои ҳуқуқӣ аз рӯи сохташон *объект, субъект* барин элементҳоро дар бар мегиранд.

Масалан, Равшан аз дӯкон дафтари умумӣ ва қалами ранга хариданист. Ин ҷо дафтари умумӣ ва қалами ранга объекти муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Равшан бошад субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ аст.

Боз як элементи муносибатҳои ҳуқуқӣ ин **мазмун** муносибатҳои ҳуқуқӣ аст.

Мазмун дар навбати худ ҳуқуқи субъектив ва ӯҳдадорӣи юридикӣ дар бар мегирад. Мазмуни муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳаракатҳои аниқ субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ барои ба амал баровардани ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣашон аст. Масалан, мазмуни муносибатҳои ҳуқуқии ҳангоми аз дӯкон харидани чой аз тарафи фурӯшанда фурӯштани чойва аз тарафи харидор додани пул аст, ин ҷо фурӯшанда ҳангоми додани чой ӯҳдадорӣи худро иҷро кард, яъне ба ҳуқуқи гирифтани пул соҳиб шуд. Ва баръакс, харидор чойро гирифта, аз ҳуқуқи гирифтани чой истифода бурд ва ӯҳдадорӣи пул доданро соҳиб шуд.

Яъне, элементҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ чорто будааст: **объект, субъект, ҳуқуқи субъективӣ ва ўҳдадории юридикӣ**.

Муносибатҳои ҳуқуқӣ шакли юридикии муносибатҳои байни субъектҳо буд, ба воситаи он бино ба талабҳои давлат ва қонун иштирокчиёни муносибатҳои иҷтимоӣ ҳуқуқ атворашонро ба меъёр меоранд. Аз иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ, яъне субъектҳо дорои **лаёқати ҳуқуқ ва лаёқати муомила** будан талаб карда мешавад.

Муносибатҳои ҳуқуқӣ алоқаҳои ҳуқуқии (юридикии) байни иштироккунадагони он буда, дар ҳуқуқ ва ўҳдадориҳои байниҳамдигарии онҳо намоён мешавад.

Кӯдаки навакак ба дунё омада ҳам ҳуқуқҳои гуногун: масалан, ҳуқуқи гирифтани ёри тиббӣ, ҷои зист, ном, фамилия дорад. Касони ноқисулақл (ақлашон заиф) ва руҳан касал ҳам лаёқати ҳуқуқӣ доранд. Онҳо низ ҳуқуқи зистан, табобат, нафақа, мулкдор будан доранд. Дар баъзе ҳолатҳо кӯдаки ҳанӯз таваллуднашуда ҳам лаёқати ҳуқуқӣ дорад. Вай меросхӯр шуда метавонад.

*Ҳаракати иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ ба чӣ нигаронида шуда бошад, он чиз **объекти муносибатҳои ҳуқуқӣ** ба ҳисоб меравад.*

*Иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ, яъне соҳибони ҳуқуқи ўҳдадорӣ **субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ** мешаванд.*

***Лаёқати ҳуқуқӣ**, асосан, баробари таваллуди инсон ба вучуд меояд ва баробари вафот ба охир мерасад.*

***Лаёқати муомила** дар асоси ҳаракатҳои худ ба амал баровардани ҳуқуқҳо ва имконияти иҷро карда тавонистани ўҳдадориҳои юридикӣ аст.*

Лаёқати муомила бо синну сол ва саломатии рӯҳӣ вобаста аст. Бино ба қонунҳои Ўзбекистон шаҳрванди дорои лаёқати пурраи муомила аз 18-солагии пурра сар мешавад. Лекин, дар ин қоида истисноҳо мавҷуд аст. Масалан, шахс аз 16-солагӣ ба ҷавобгарии ҷиноӣ, баъзе ҷиноятгарон аз 14-солагӣ ба ҷавобгарӣ кашида шуданашон мумкин. Боз як мисол: Кодекси оила дар баъзе ҳолатҳо ҳанӯз 18-сола нашуда ба

акди никоҳ даромаданро рухсат медиҳад. Ин гуна шахрванд аз вақти аз никоҳ гузаштан дорои лаёқати муомила мешавад.

Манбаи ҳуқуқ ифода намудани иродаи давлат дар ҳуҷҷатҳои ҳуқуқию нормативӣ, санадҳои қонунӣ, усул ва шакли баён кардан аст. Дар фанни ҳуқуқшиносӣ чор шакли манбаи ҳуқуқ эътироф шудааст:

Одати ҳуқуқӣ — қоидаест, ки дар натиҷаи бисёр вақт истифода шудан аз тарафи аъзоёни ҷамъият, тақроршавии доимӣ ба нормаи ҳуқуқ атвор табдил ёфта, минбаъд аз тарафи давлат тасдиқ гардидааст. Одати ҳуқуқӣ дар замонҳои қадим манбаи асосии ҳуқуқ ба ҳисоб мерафтанд. Ҳанӯз дар баъзе давлатҳо, масалан, дар Британияи Кабир мавҷуд аст.

Претседенти юридикӣ қарори суде аст, ки аз рӯи ягон қор дорои аҳамияти умумибашарӣ пайдо кардааст. Циҳати хоси претседенти юридикӣ ин аст, ки он баробари қабул шудан ба қоидаи умумибашарӣ табдил меёбад. Претседенти юридикӣ дар баъзе мамлакатҳо, масалан, дар Британияи Кабир, ШМА, Канада ва Австралия манбаи ҳуқуқ мебошанд. Лекин дар низоми ҳуқуқи Республикаи Ёзбекистон истифода намегардад. Зеро, Ёзбекистон ба низоми (оилаи), ҳуқуқии роману Герман мақсуб аст.

Ҳуҷҷати нормативию ҳуқуқӣ ҳоло манбаи муҳимтарини ҳуқуқ аст. Ҳуҷҷати нормативию ҳуқуқӣ ҳуҷҷати ҳуқуқию юридикӣ аст, ки бо тартиби муқарраркардаи органи ваколатдори давлатӣ қабул мекунад ва қоидаҳои ҳуқуқ атвори умумибашариро дар худ инъикос мекунад.

***Қонунгузорӣ** фаъолияти қонун баровардан ва дорои ҳуқуқи баровардани ҳуҷҷати нормативию ҳуқуқии қатъиян пешбинишуда аз тарафи ҳар як органи ваколатдори давлатӣ аст.*

Аломатҳои ҳуҷҷати нормативию ҳуқуқӣ:

- нормаҳои ҳуқуқиро муайян мекунад;
- мазмуни қоидаҳои муқарраршударо баён мекунад;
- ба нормаҳои муқарраршуда маънои умумибашарӣ медиҳад.

Намудҳои зерини ҳуҷҷатҳои нормативию ҳуқуқӣ мавҷуд аст:

1. Қонун, Конститутсияе, ки қонуни асосӣ ба ҳисоб меравад. Онҳо бо роҳи овоздиҳии умумихалқӣ ё аз тарафи парламент қабул мешаванд;
2. Фармон – ҳуҷҷати нормативию ҳуқуқии сардори давлат;
3. Қарорҳо ва фармоишҳои ҳуқуқат;

4. Амр ва дастурҳои вазоратҳо ва дигар идораҳои иҷроия;

5. Қарорҳои органҳои маҳаллии иҷроия.

Шартномаи байналмилалӣ созишномаест, ки аз тарафи ду ё якчанд субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ қабул карда шуда, ҳуҷҷати муайянкунандаи ҳуқуқ ва ўҳдадорӣ, дигаршаванда ё бекоршаванда аст.

Бо шартномаҳои байналмилалӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои нормативию ҳуқуқӣ дар мавзӯи оянда муфассал шинос мешавед.

Шарҳ диҳед!

Дар натиҷаи фаъолияти органи қонунгузори давлат ҳуҷҷати ҳуқуқии муайян пайдо мешавад, ки иҷрояш маҷбури аст.

Фаолияти эҷодӣ

Дар давлати шартан ташиқкардаатон 4 то мисоли оид ба вазъияти ҳуқуқии эҳтимол содиришаванда биёред. Дар ин вазъиятҳо:

- 1) *Кӣҳо дар кадом муносибатҳои ҳуқуқӣ чӣ тавр иштирок карданишонро нишон диҳед.*
- 2) *Объектҳо ва субъектҳои ин муносибатҳои ҳуқуқиро чӣ қарор карда нишон диҳед.*
- 3) *Дар бораи лаёқати ҳуқуқӣ ва муомила субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ чӣ гуфта метавонед?*
- 4) *Аз вазъиятҳои мазкур истифода бурда, чунин ҳуҷҷатҳои нормативию ҳуқуқӣ тартиб диҳед, ки онҳо вазъиятҳои болоиро ҳал намоянд.*

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Вақте ки муносибатҳои ҳуқуқӣ мегӯем, чиро дар назар дорем?
2. Объекти муносибатҳои ҳуқуқӣ чист? Субъекташ чӣ? Мисол оред.
3. Байни лаёқати ҳуқуқӣ ва лаёқати муомила кадом фарқҳо ҳастанд?
4. Одати ҳуқуқӣ чист? Претседенти ҳуқуқӣ чист?
5. Чаро ба мафҳумҳое, ки дар саволҳои пешин зикр шудаанд, чун манбаи ҳуқуқӣ нигоҳ карда намешавад?
6. Ҳуҷҷатҳое, ки нормаҳои ҳуқуқӣ атвори умумибашариро дар худ инъикос кардаанд, чӣ ном доранд? Онҳо барои чӣ заруранд?

1 Аз Қонуни Республикаи Ўзбекистон “Дар бораи дохил кардани тағйирот ва иловаҳо ба баъзе ҳуҷҷатҳои қонунии Республикаи Ўзбекистон барои инкишоф додани муносибатҳои иқтисодӣ ва тадбиркорӣ”: мувофиқи қонун ба қонунҳои Республикаи Ўзбекистон “Дар бораи банкҳо ва фаъолияти банкӣ” (25.05.с.2000), “Дар бораи микромолиякунӣ (15.09.с.2006), “Дар бораи ташкилотҳои микрокредит” (20.09.с.2006), ба Кодекси оид ба гумруки Республикаи Ўзбекистон (20.01.с.2016) тағйирот ва иловаҳои зарурӣ дохил карда шуданд.
“Халқ сўзи”, 4.10. с.2018.

2 Аз қарори Президенти Республикаи Ўзбекистон “Дар бораи чораву тадбирҳои боз ҳам мустаҳкам кардани интизоми иҷро дар органҳо ва ташкилотҳои давлатӣ”: мувофиқи фармоиши Президенти Республикаи Ўзбекистон аз 9-уми августи соли 2017 таҳти рақами Ф-5017 “Дар бораи чораву тадбирҳои қорӣ кардани низоми электронии ягонаи байниидоравии интизоми иҷро” ба низоми ягонаи электронии байниидоравии интизоми иҷрои “Ijro.gov.uz” васл намудани вазоратҳо, идораҳо, органҳои маҳаллии ҳокимияти иҷроия ва дигар ташкилотҳо таъмин карда шуд.
“Халқ сўзи”, 6.10. с.2018.

3 Қарори Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон “Дар бораи чораву тадбирҳои иловагӣ доир ба баланд кардани самаранокии муборизаи зидди ҳуқуқшиканӣ дар соҳаи бехатарии ҳаракати роҳ” қабул карда шуд.
"Халқ сўзи" (Online), 23.05. с.2019.

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Аз байни порчаҳои дар боло омада ҳуҷҷатҳои ҳуқуқию нормативиро ҷудо карда нишон диҳед.
2. Ба фикри шумо, мақсад аз дар қойҳои ҳархела муҳокима карда шудани лоиҳаи қонун, ки дар порчаи 1-ум оварда шудааст, чист?
3. Ба ҳаёти ҷамъияти мо зарур будани ҳуҷҷатҳои ҳуқуқию нормативии овардашударо барои асоснок намудан ҳаракат кунед?

4. *Органҳои маҳаллии давлат бо назардошти амалӣ намудани ин қонун, Фармон ва қарорҳо барои иҷрои онҳо боз кадом ҳуҷҷатҳоро тайёр карданишон мумкин? Аз ин хусус тахмин карда бинед.*

Маълум аст, ки қонунҳо ва ҳуҷҷатҳои зерқонунӣ пеш аз ҳама воситаи асосии ба тартиб оварандаи муносибатҳои иҷтимоӣ мебошанд. Аз ин сабаб барои омӯхтани манбаъҳои ҳуқуқи Республикаи Ўзбекистон аз қонунҳо оғоз намудан мантиқан дуруст аст.

Лекин мувофиқи қонунгузорию Республикаи Ўзбекистон, ҳангоми пайдо шудани тафовут байни қоидаҳои дохилии қонун ва қоидаҳои байналмилалӣ шартномаҳо ё созишномаҳои байналмилалӣ устувор ба ҳисоб мешаванд.

Аз ин сабаб, омӯзиши манбаъҳои ҳуқуқи Ўзбекистонро аз омӯзиши ҳуҷҷатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ сар қардан зарур аст.

Принсипҳо ва нормаҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва шартномаҳои байналмилалии Республикаи Ўзбекистон манбаъҳои аввалини ҳуқуқ мебошанд.

Принсипҳо ва нормаҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ қоидаҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ буда, онҳоро ҳама субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф кардаанд ва иҷрои онҳо барои ҳама ҳатмист. Эътироми суверенитети давлат, истифода нақардан аз зӯрӣ, *этирофи пуррагии ҳудудии* давлат, бо роҳи сулҳ ҳал қардани низоъҳо, даҳолат нақардан ба қорҳои дохилӣ, эътироми қаробарҳуқуқи халқҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон, ҳамқорию байни давлатҳо, иҷрои ўҳдадориҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз қумлаи онҳоянд.

Соли 1995 Қонун «Дар қорай шартномаҳои байналмилалии Республикаи Ўзбекистон» қабул қарда шудааст

Шартномаи байналмилалӣ созишномаест, ки онро ду субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ ё аз он бештар имзо қардаанд. Он ҳуҷҷатест, ки ҳуқуқу ўҳдадориҳои тарафқор муқаррар намуда, дигар қарда ё бекор намуда метавонад. Республикаи Ўзбекистон оид ба масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва маҳсус қандин ҳазор шартномаро имзо қардааст.

Қонунҳои Республикаи Ўзбекистонро ба гурӯҳҳои зерин қудо қардан мумкин аст:

- 1) Қонуни асосӣ—Конститутсия;
- 2) қонуни конститутсиявӣ;
- 3) қонун.
- 4) Конститутсия ва қонунҳои Республикаи Қароқалпоқистон.

Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон ташкил шудани ҳокимияти давлатиро муайян мекунад, асосҳои сохти конститутсиявӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсонҳо ва шахрвандонро мустаҳкам мекунад. Конститутсия барои қонунҳои ҷорӣ асоси юридикӣ мебошад. Қайд кардан ҷоиз аст, ки Республикаи Қароқалпоқистон дар таркиби Республикаи Ўзбекистон дорои Конститутсияи худ буда, қоидаҳои он набояд ҳилофи Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон бошад.

Қонунҳои конститутсиявӣ қонунҳои мебошанд, ки ба конститутсия тағйирот ва иловаҳо дохил мекунанд. Барои қабул намудани онҳо ба Олий Мажлис нисбат ба қабули қонунҳои оддӣ тартибу қоидаҳои мураккабтар муқаррар гардидаанд. Онҳо бо овози аз се ду қисми таркиби умумии аъзоёни парламент қабул мешаванд.

Қонунҳо дар навбати худ ба қонунҳои кодексшуда ва ҷорӣ тақсим мешаванд. Ба қонунҳои кодексшуда кодексҳо дохил мешаванд. Кодекс қонуни дорои хусусияти ба система дароваранда буда, нормаҳои ба тартиб дароварандаи соҳаи муайяни муносибатҳои иҷтимоиро дар худ муфассал инъикос мекунад. Масалан, Кодекси шахрвандӣ, Кодекси ҷиноӣ, Кодекси меҳнат, Кодекси андоз, Кодекси гумрукӣ ва ғайра.

Иҷро намудани **қонунҳои Республикаи Қароқалпоқистон** дар ҳудуди Қароқалпоқистон шарт аст.

Қонун бино ба вақт мувофиқи тартиби зерин эътибор пайдо мекунад:

- 1) баъди гузаштани даҳ рӯз аз вақти расман эълон кардан;
- 2) аз вақти дар қонун ё ҳуҷҷати махсус нишон дода шуда.

Қонун бино ба вақт мувофиқи тартиби зерин эътиборашро гум мекунад:

- 1) муддате, ки дар ҳуди қонун нишон дода шудааст;
- 2) дар натиҷаи бекор кардани он қонун.

Дар амалиёт боз гаштани қонун кам рӯй медиҳад. Дар Ўзбекистон дар баъзе ҳолатҳо қонунҳои сабуқкунадаи ҷавобгарии ҷиноӣ ё маъмурӣ эътибори ба ақиб баргаштан пайдо карданашон мумкин.

Қонунҳои Республикаи Қароқалпоқистон танҳо дар ҳудуди он

амал мекунад.

Қонун нисбат ба шахсҳо амал мекунад, яъне қонунҳо барои ҳамаи субъектҳои ин ҳудуд, яъне шаҳрвандон, шахсони юридикӣ, органҳои давлатӣ, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо маҷбурианд.

Лекин истисноҳо низ мавҷуданд. Масалан, талабҳои Қонун «Дар бораи интиҳобот» фақат барои шаҳрвандони Ўзбекистон тааллуқ доранд.

*Қонун дар **вақту замон** амал мекунад, яъне қонун дар муддати муайян амал менамояд. Ин муддати аз санаи дар қонун нишон додашуда сар мешавад.*

*Қонун **дар макон** амал мекунад. Яъне қонунҳо дар тамоми ҳудудҳои мамлакат амал мекунад.*

Президенти Республикаи Ўзбекистон ҳамчун сарвари давлат фармонҳо, фармоишҳо ва қарорҳо мебарорад. Онҳо набояд хилофи Конститутсия ва қонунҳои Республикаи Ўзбекистон бошанд.

Қарорҳои Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон оид ба масъалаҳои муҳимтарини хоҷагӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ қабул мешаванд. Онҳо, одатан, дорои хусусиятҳои умумӣ ва нормаҳои ҳуқуқ буда, манбаъҳои ҳуқуқ ба ҳисоб мераванд.

Дар баъзе ҳолатҳо ҳуччатҳои органҳои ҳокимияти иҷроия муносибатҳои иҷтимоиеро ба тартиб мебароранд, ки берун аз сохтори ин органҳо ба вучуд меоянд. Ин гуна ваколат дар фаъолияти Вазорати адлия, Вазорати молия, Банки марказӣ ва монанди инҳо дида мешавад.

***Ҳуччатҳои зерқонун** дар асоси қонунҳо қабул мешаванд:*

- 1) Фармонҳои Президент;*
- 2) қарорҳои ҳукумат;*
- 3) дигар ҳуччатҳои нормативии органҳои иҷроия.*

Дар Ўзбекистон низоми давлатии ба қайдгирии ҳуччатҳои нормативии ба вазоратҳо ва ҳуқуқ манфиатҳои шаҳрвандон дахлдор чорӣ шудааст. Ин вазифа ба зиммаи Вазорати адлияи Республикаи Ўзбекистон гузошта шудааст.

Шарҳ диҳед!

Дар байни қонунҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои нормативӣ Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон мақоми асосӣ дорад. Конститутсия барои қонунҳои ҷорӣ асоси юридикӣ аст.

Фаъолияти эҷодӣ

Ҳуҷҷатҳои ҳуқуқию нормативии давлати шартан ташкилкардаатонро бо манбаъҳои ҳуқуқии Республикаи Ўзбекистон муқоиса карда бинед.

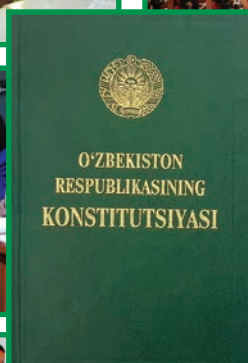
- 1) Инро дар мисоли Конститутсия дидан мумкин. Номҳои ҳуҷҷатҳои ҳуқуқию нормативӣ, ки тартиб додед, аз номҳои манбаъҳои ҳуқуқии Республикаи Ўзбекистон оё фарқ мекунад?*
- 2) Матни кадом ҳуҷҷатҳо як хел, кадомашон фарқ мекунад?*
- 3) Баъди дигар кардани манбаъҳои ҳуқуқии Республикаи Ўзбекистон манбаъҳои ҳуқуқии давлати шартан ташкилкардаатонро оё дигар мекардед?*

Саволу супоришҳо барои мустақам ва такрор кардани мавзӯ

1. Дар Ўзбекистон манбаъҳои ҳуқуқ аз чӣ иборатанд?
2. Манбаъҳои ҳуқуқии байналмилалӣ чӣхоро дар бар мегиранд? Онҳо барои чӣ заруранд?
3. Қонунҳои Республикаи Ўзбекистон ба кадом гурӯҳҳои асосӣ ҷудо мешаванд?
4. Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон чӣ гуна аҳамияти алоҳида дорад?
5. Байни қонунҳои конститутсиявӣ ва қонунҳои оддӣ чӣ умумият ва чӣ фарқият ҳаст?
6. Қонунҳои Республикаи Қароқалпоқистон дар кучо амал мекунад?
7. Қонун аз кадом вақт сар карда эътибор пайдо мекунад ва дар кадом ҳолатҳо эътиборашро гум мекунад?
8. Қонун дар замон ва макон амал мекунад, гуфтанро чӣ гуна мефаҳмед?
9. Оё ҳамаи қонунҳо барои шахсони ҳудуди Ўзбекистон ҳатмӣ аст? Истисноҳоро мисол оред.
10. Вақте ҳуҷҷатҳон зерқонун меғоянд, чиро мефаҳмед? Оид ба онҳо мисолҳо оред.

Мавзӯи 21

Шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ

Боло бурдани сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ дар чамъият дар роҳи таъминкунии устувории қонун ва мустаҳкам кардани қонуният яке аз шартҳои муҳимтарин ба ҳисоб меравад.

Шавкат Мирзиёев

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Дар бобати таъмин зиндагии осуда ва фаровонамон, фароҳам овардани кафолати инкишоф додани истеъдодомон қонунҳои давлатомон чӣ аҳамият доранд?

2. *Ба фикри шумо барои беш аз пеш инкишоф ёфтани қонунҳоямон кадом эҳтиёҷот вучуд дорад?*
3. *Шумо оиди дар ҳаёти ҳаррӯзаатон истифода шудани ҳуқуқу озодиҳоятон мисолҳо оварда метавонед?*
4. *Иқтибоси дар боло овардашударо шарҳ диҳед.*

Барпо кардани давлати ҳуқуқии демократӣ дар мамлакатамон ва муваффақиятҳо дар чараёни ташаккул додани ҷамъияти шаҳрвандӣ ба шуури ҳуқуқии ҳар як шаҳрванд ва сатҳи маданияти ҳуқуқии он вобаста аст. Зеро ҳамаи корхое, ки дар ин роҳ амалӣ мешаванд, барои инсон ва амаликунандаи онҳо инсонҳо мебошанд.

Ҳўш, маданияти ҳуқуқӣ чист? Барои ҷавоб додан ба ин савол ва идрок намудани моҳияти мафҳуми маданияти ҳуқуқӣ мо аввало мафҳуми шуури ҳуқуқиро таъриф бояд диҳем. **Шуури ҳуқуқӣ** фаҳмидани мазмун ва дарки моҳияти талаб ва нормаҳои ҳуқуқиест, ки зимни он инсон ба маърифат ва дараҷаи маънавияташ такая намуда, қабул мекунад.

Яъне барои он, ки шуури ҳуқуқии аъзоёни ҷамъият баланд шавад, онҳо маърифат ва маънавияти баланд бояд дошта бошанд. Баланд будани шуури ҳуқуқӣ аъзои комили ҷамъияти шаҳрвандӣ шудани шахс ва шаҳрванди ҳақиқии давлати ҳуқуқии демократӣ будани шахс камӣ мекунад. Барои ин инсон бояд шахси дорои маданияти ҳуқуқӣ низ бошад.

Вақте **маданияти ҳуқуқии** шахс мегўем, ҳаққу ҳуқуқи худро ба шуури ҳуқуқиаш такая карда, онҳоро ба манфиати дигарон зид накарда амалӣ намудани шаҳрванд фаҳмида мешавад.

Барои ташаккул додани маданияти ҳуқуқӣ шахс:

- донишҳои ҳуқуқиашро муттасил боло барад;
- бо ҳуччатҳои қонунии ҷорӣ шинос шавад;
- хангоми фаъолияти ҳуқуқӣ қоидаҳои иҷтимоиро, ки аз аҷдодонамон мерос мондаанд, ба эътибор гирад;
- функсияҳо ва вазифаҳои мақомоти ҳокимиятро бидонад ва бо онҳо ба муносибатҳо даромада тавонад;
- ҷои ҳуқуқу тартиботро дар ҷамъият дарк намуда ва вазифаҳои онҳоро дуруст идрок бояд намояд.

Чавобро ба саволҳое ба монанди “тарбия намудани инсони до-рои маданияти баланди ҳуқуқиро бо кадом воситаҳо амалӣ кардан мумкин аст?”, “ба маданияти ҳуқуқии инсон кадом омилҳо таъсир мерасонанд?” аз пурзӯр намудани таълим ва маърифати ҳуқуқӣ, боз ҳам беҳтар намудани тарғиботи ҳуқуқӣ ёфтан лозим аст.

Президентамон 9-уми январи соли 2019 фармонро “Дар бораи дар ҷамъият ба кулӣ такмил додани сохтори боло кардани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ” имзо кард.

Дар ин фармон ҳар як шахсе, ки дар мамлакати мо зиндагӣ мекунад, манфиатҳои аз тарафи дигар ҳамаи аъзоёни ҷамъият ҳурмат шуданаш таъкид гардидааст. Ҳоло ин гуна нест. Зеро барои ноил шудан ба ин ҳолат шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқии аҳоли бояд ба дараҷаи баланд бошад. Мутаассифона дар роҳи баланд шудани дараҷаи саводнокии ҳуқуқии шаҳрвандон, маданияти шуур ва маданияти ҳуқуқии онҳо як қатор муаммоҳо ва камбудихое ҳалал мерасонанд, ки мавҷуд будани онҳо дар фармон қайд шудаанд.

Дар ин фармон нарасидани тартиби корҳо ва ба ҳам дар алоқамандӣ бурдани онҳо дар бобати боло бурдани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқии шаҳрвандон зикр шудааст. Дар фармон бо мақсади баланд намудани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқии аҳоли, пеш аз ҳама ҷавонон иҷро шудани вазифаҳои ҳалталаб муайян карда шудаанд. Аз ҷумла, ноил шудан ба руҳи ҳурмат ба қонунҳо дар ҷамъият; аз таълими томақтабӣ сар карда, то ҳамаи табақаҳои аҳоли шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқиро чуқур ҷой намудан; дар шуури насли ҷавон аз бачагӣ сар карда мафҳумҳои ҳуқуқ ва қарз, ҳалолӣ ва покиро ҷой кардан; амалӣ намудани чораву тадбирҳо дар мамлакат оид ба пурзӯр намудани ҳисси дахлдорӣ, ватанпарварӣ. Дар фармон вазифаҳои органҳои давлатӣ дар ҳамкорӣ бо институтҳои ҷамъиятӣ ва шаҳрвандӣ дар роҳи баланд бардоштани сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ дар ҷамъият аниқ нишон дода шудаанд.

Дар фармон ташкил намудани тадбирҳои бузургмиқёси тарғиботи ҳуқуқӣ ҳамчун вазифаи устувори мақомот ва ташкилотҳои давлатӣ таъкид шудааст.

Дар фармон мунтазам ва ба ҳам алоқаманд ташкил намудани

корҳои баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ дар ҷамъият аз рӯи принсипи “шахс—маҳалла—муассисаи таълим—ташкilot—ҷамъият” муқаррар карда шудааст.

Бино ба фармон консепсияи баланд кардани маданияти ҳуқуқӣ дар ҷамъият ва дар бобати самаранок амалӣ кардани ин консепсия дар соли 2019 “харитаи фаъолият” низ тасдиқ карда шудааст.

Вазорати адлияи Республикаи Ўзбекистон ҳамчун органи давлатии мувофиқатсозандаи фаъолият дар бобати боло бурдани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқии ҷамъият муқаррар шудааст.

Дар фармон ба зиммаи Вазорати адлияи Республикаи Ўзбекистон амалӣ кардани як қатор чораву тадбирҳо оид ба боло бурдани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ дар ҷамъият, мувофиқ сохтани фаъолияти ташкilotҳо дар ин бобат, тайёр кардани тавсияҳо, пешниҳодҳои зарурӣ вазифаҳо гузошта шудаанд.

Дар фармон пешниҳодҳои Вазорати адлияи Республикаи Ўзбекистон оид ба ташкил намудани портали интернетии ҳуқуқии миллӣ, ташкили сохтори ахбороти ҳуқуқии Advice.uz, дар мактабҳои таълими умумӣ ва литсейҳои академикӣ доираи машғулиятҳо оид ба донишҳои ҳуқуқӣ васеъ карда, офаридани китобҳои дарсии ҳуқуқӣ ва тақсим намудани онҳо дар байни аҳоли, таъсис кардани нишони сарисинагии “Аълочии корҳои тарғиботи ҳуқуқӣ” маъқул дониста шудааст.

Дар фармон оид ба чорӣ намудани механизмҳои татбиқи саводхонии ҳуқуқии тарбиягирандагон, донишомӯзон ва донишҷӯён аз тарафи Вазорати таълими томактабӣ, Таълими халқ, Олӣ ва миёнаи махсуси Республикаи Ўзбекистон чораву тадбирҳо пешбинӣ гардидаанд.

Бо назардошти вазифаи умумихалқӣ, умумимиллӣ будани боло бурдани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқии ҷамъият оид ба иҷрои вазифаҳои дар фармон пешбинишуда, масъалаҳои аз Консепсия ва “Харитаи фаъолият” бармеомада ба Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон, як қатор вазорату кумитаҳо, мақомоти идоракунии давлатӣ ва хочагӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ, агентҳо, Ширкати миллии телерадиои Ўзбекистон, дигар ташкilotи муассисаҳо, корхонаҳо супоришҳои муддатнок дода шудаанд.

Аз шароити фароҳам овардани давлатамон оид ба таълими ҳуқуқӣ, тарбия, тарғибот, ташвиқот пурсамар истифода бурда ва шуури ҳуқуқии худро боло бурдан, маданияти ҳуқуқиро ташаккул додан вазифаи ҳар як шаҳрванди мамлакатамон аст.

Шарҳ диҳед!

Инкишофи босуръати ҷамъият бо роҳи демократия ва муваффақияти ислоҳотҳо дар ин бобат аз бисёр ҷиҳат ба дараҷаи шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқии одамон вобаста аст. Маданияти баланди ҳуқуқӣ таҳкурсии ҷамъияти демократӣ ва нишондиҳандаи камолоти низоми ҳуқуқ аст.

Фаъолияти эҷодӣ

Рӯйхати омилҳоро, ки барои бардоштани маданияти ҳуқуқии шумо хизмат мекунад, ба дафтаратон нависед.

Савол ва супоришҳо барои мустақамкунӣ ва такрори мавзӯ

1. Шуури ҳуқуқӣ чист?
2. Зери ибораи “Маданияти ҳуқуқӣ” чиро мефаҳмед? Вай дар ҳаёти инсон чӣ аҳамият дорад?
3. Дар бобати ташаккул додани маданияти ҳуқуқӣ нақши Конститутсиямон чӣ гуна аст?
4. Боз кадом ҳуҷҷатҳоро медонед, ки онҳо ба боло бурдани маданияти ҳуқуқӣ муҳим ба шумор мераванд?
5. Дар Фармони Президент “Дар бораи дар ҷамъият ба куллӣ такмил додани сохтори боло кардани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ” кадом масъалаҳо оварда шудаанд?
6. Дар фармон дар бобати боло бурдани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ дар ҷамъият ба кихо, иҷрои кадом вазифаҳо супурда шудаанд?
7. Дар фармон амалӣ намудани кадом чораву тадбирҳо дар назар дошта шудаанд?
8. Дар фармон Концепсия ва “Харитаи фаъолият”и қайд шудаанд. Онҳо чӣ гуна ҳуҷҷатҳоянд?
9. Оид ба аҳамияти фармон чӣ гуфта метавонед?

Саволҳо ва супоришҳо барои такрори умумӣ аз рӯи боб

1. Ҳуқуқ чист? Маънои ибораи «ҳуқуқи инсон» чист?
2. Фарқҳои байни ҳуқуқҳои объективӣ ва субъективиро гӯед.
3. Функсияҳои асосии ҳуқуқро номбар кунед ва онҳоро тавсиф намоед.
4. Фарқҳои асосии ахлоқ ва ҳуқуқро чудо карда гӯед.
5. Нормаи ҳуқуқ чист?
6. Қисмҳои таркибии нормаҳои ҳуқуқро номбар кунед. Мисолҳо оред.
7. Аломатҳои нормаи ҳуқуқро гуфта диҳед.
8. Низоми ҳуқуқ чист?
9. Низоми ҳуқуқ чӣ тавр тақсим мешавад?
10. Ба соҳаҳои дохилӣ ва берунӣ ҳуқуқ чӣҳо мебароянд?
11. Муносибати ҳуқуқӣ чист ва иштирокчиёни онҳо кистанд?
12. Қадом манбаъҳои ҳуқуқи Республикаи Ўзбекистон мавҷуд аст?
13. Аҳамияти Конститутсиямонро ҳамчун манбаи ҳуқуқ эзоҳ диҳед.
14. Қонунҳои Республикаи Ўзбекистон чӣ гуна тасдиқ мешаванд?
15. Маънои ибораи «ҳуҷҷатҳои зерқонун»-ро чӣ хел мефаҳмед?

Ба истилоҳҳо таърифҳои мувофиқро қайд кунед.

1. Низоми ҳуқуқ

2. Ҳуқуқ

3. Ахлоқ

4. Меъёрҳои (нормаҳои) ҳуқуқ

5. Муносибати ҳуқуқӣ

а) қоидаҳои ҳуқуқ атвор, ки аз тарафи давлат ҷорӣ карда мешавад.

б) ҷамъи талаб ва қоидаҳо доири мимачоури, ки ҳуқуқ атвори одамро дар ҷамъият ба тартиб мебарорад.

в) маҷмӯи нормаҳо ва соҳаҳои ҳуқуқи мавҷуда дар ҷамъият.

г) низоми қоидаҳои ҳуқуқ атвори барои ҳама маҷбури, ки аз тарафи давлат ҷорӣ гардида, аз тарафи давлат ҷимоя мешавад.

д) алоқаҳои ҳуқуқии (юридикии) байни иштирокчиёни он буда, дар ҳуқуқу ўҳдадорихои байни якдигарии онҳо намоён мешавад.

- г) ба арзишҳои миллӣ асос меёбанд, аз тарафи давлат қорӣ карда шудааст, қоидаҳои ҳулуку атворе, ки барои ҳама маҷбури.
- 7. Шуури ҳуқуқӣ дар ҳолати тақия кардан ба дараҷаи маърифат ва маънавияти инсон фаҳмидани мазмун ва дарк кардани моҳияти ... дар ҷамъият амалқунанда мебошад.**
- а) талаб ва нормаҳои ҳуқуқӣ;
  - б) қонунҳоро;
  - в) қоидаҳои ахлоқ;
  - г) Конститутсия ва қонунҳо.
- 8. Вақте “маданияти ҳуқуқии шахс” меғӯем, амалӣ намудани... зимни тақия ба шуури ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад.**
- а) ба талабҳои қонунҳо зид набуда;
  - б) ба манфиатҳои дигарон зид набуда;
  - в) барои қонеъ намудани эҳтиётҳои худ ба қоидаҳои ахлоқ амал кардан;
  - г) ба моддаҳои Конститутсия риоя кардан.
- 9. Дар фармони Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон “Дар бораи дар ҷамъият ба қуллӣ тақмил додани сохтори боло кардани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ” аз рӯи принсипи ... тақкили сохтор ва ба ҳам алоқаманд барои боло бурдани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ пешбинӣ шудааст.**
- а) “шахс—ҷамъият—давлат”;
  - б) “органҳои давлатӣ—ташқилотҳои нодавлат, нотичорат—қорхонаҳои хусусӣ”;
  - в) “шахс—оила—маҳалла—муассисаи таълим—ташқилот—ҷамъият”;
  - г) “муассисаи таълими томақтабӣ—мақтабҳои миёнаи таълими умумӣ—литсей ва қоллеҷҳо—муассисаҳои тақсилоти олий”.
- 10. Бино ба фармони Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон органи давлатии мувофиқсозандаи соҳаи боло бурдани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ... муқаррар карда шудааст.**
- а) Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Ўзбекистон;
  - б) Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Ўзбекистон;
  - в) Вазорати таълими халқи Ҷумҳурии Ўзбекистон;
  - г) Вазорати адлияи Ҷумҳурии Ўзбекистон.

Дар ҷамъиятамон барои барқарор шудани принсипи “Қонун ва адолат—устувор, ҷазо ба ҷиноят—муқаррар” ҳамаи қувва ва имкониятҳоямонро сафарбар мекунем.

Шавкат Мирзиёев

БОБИ V

ҲУҚУҚШИКАНИ ВА ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚ

*Ҳуқуқшиканӣ
Ҷавобгарии ҳуқуқӣ
Органҳои давлатии муҳофизати ҳуқуқ
Вазорати адлия
Идораҳои нотариалӣ ва Адвокатура
Қувваҳои Мусаллаҳ ва тарбияи ҷавонон
дар рӯҳи ҳарбию ватанпарварӣ*

Бино ба хабари СРКД-и шаҳри Тошканд, шаби 4-уми май соли 2019 сокини вилояти Тошканд, муқаддам суд шудааст, С.Ш-и 24-сола., Б.Т, И.Х.-и 24 –сола ва сокини вилояти Андиҷон, Ҳ.Ю. барои гузаронидани валютаи миллии қалбакии 100 ҳазор сўминаҳо ба ноҳияи Челонзор меоянд.

Дар натиҷаи андешидани чораҳо автомобиле, ки ҷавонони мазкур бо он омаданд, аниқ карда шуд ва 4-уми май, тахминан соати 03:30 автомашина пайдо карда, дошта шуд. Ҳангоми кофтуков аз ғалладонаи мошин 51 то купюраи қалбакии 100 ҳазор сўмина, 25 то қоғази шакли А 4 бо тасвири купюраҳои валютаи миллии ва принтери “Canon”, ки барои тайёр кардани пулҳои сохта кор фармуда шудааст, пайдо карда шуд.

Бино ба хулосаҳои экспертизаи судию криминалистӣ, 58 то купюраи 100-ҳазор сўмина сохта баромад.

Нисбат ба ҷавонони дар боло номашон зикршуда дар асоси қисми 2-юми моддаи 176-уми Кодекси ҷиноии Республикаи Ўзбекистон кори ҷиноӣ кушода шуд.

“Адолат”, соли 2019, №19

Сокини маҳаллаи ба номи Алишери Навоии ноҳияи Уйчи Зокирҷон Абдуллоев (ном ва фамилияш тағйир дода шудааст) имсол акнун 16-солро пур мекунад. Аз падараш барвақт ҷудо шуда, бо модараш мондааст. Мутаассифона, ин ҷавони акнун ба балоғат расида ғайриҷашмдошт ба кирдори бад даст зад: дар сари соли равон бо ҳамсолаш дар хонаводаи ҳамсоя бозӣ карда, чашмаш ба чизҳои қиматбаҳои зеварӣ меафтад ва ба ҳеч кас нафаҳмонда, онҳоро бо худ мебарад. Чизи напурсидаву, пинҳонӣ гирифта охир дуздӣ ҳисоб мешавад! Дар оқибат он худаширо, оилаширо ҳам дар назди аҳли ҷамоат, ҳам дар назди ҳамсояҳо сархам намуд. Акнун ба номи маҳаллаи то вақт намунавӣ буда доғ афтид.

“Маҳалла”, 2019, №23

Бино ба хабари Раёсати алоқаҳо бо ҷамъият ва ВАО ИИВ-и Республикаи Ўзбекистон, 9-уми май соли 2019 тибқи ҳуҷҷати ба РКД ноҳияи Яккасарой расида, 4-уми апрели соли қорӣ сокини ноҳияи Мирзо Улуғбек, Б.Д.-и 28-сола сокини вилояти Самарқанд М.Р.-и 23-соларо ба Япония барои кор рафтан ёрӣ мерасонам, гуфта бо роҳи фиреб, ба боварӣ даромада, аз ӯ 6220 доллари ШМА ва 4.500.000 сўмро гирифта, то имрӯз ваъдаашро амалӣ накарда, пулро ба эҳтиёҷи худ сарф кардааст. Дар натиҷаи чораҳои дидашуда Б.Д. дастгир шуд. Аз рӯи ин ҳолат кори ҷиноӣ кушода, ҳаракати тергав (муфаттишӣ) бурда мешавад.

“Адолат”, соли 2019, №20

Саволҳо ва супоришҳои фаълқунанда

1. Порчаҳоро бодикқат хонед ва нисбати онҳо фикратонро баён кунед.
2. Шумо ин истилоҳҳое, ки дар ҳаёт зуд-зуд шунида мешавад, масалан, ҳуқуқшиканӣ, зидди ҳуқуқ, аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнок, айб, ҷиноят, ҷазо, интизом низ шунидаед. Кадоме аз ин истилоҳро нисбат ба яке аз он ҳолатҳое, ки дар боло оварда шуд, истифода мебардед?
3. Ба фикри шумо, аз ҳаракати шахсони дар боло овардашуда кадоме барои атрофиён ва барои ҳуди онҳо хавфнок аст?
4. Агар нормаҳои ҳуқуқӣ дигар шаванд, ҳаракате, ки пеш аз нигоҳи ҳуқуқӣ дуруст ҳисобида мешуданд, акнун оё нодуруст шуданишон мумкин аст? Дар ҳолатҳои болоӣ ин гуна мисол ҳаст? Агар набошад, аз донишатон ва таҷрибаи ҳаётиатон истифода бурда, ин гуна вазъиятро тасвир кунед.

Одамон одатан ба қоидаҳои муайяни ҳуқуқӣ, нормаҳои ҳуқуқ амал мекунанд. Амал накардан ба ин қоидаҳо ба шикастан ё вайрон кардани нормаҳои ҳуқуқ оварданиш мумкин, ки онро ҳуқуқ вайрон кардана ва ё **ҳуқуқшиканӣ** меноманд.

Вақте ҳуқуқшиканӣ меғоянд, шикастани тартибе, ки дар ҷамъият қорӣ карда шудааст ва ба воситаи қонунгузорӣ муқаррар гардида ё умуман шикастани қоидаҳои зиндагии иҷтимоӣ фаҳмида мешавад.

Ҳуқуқшиканӣ дар шаклҳои гуногун намоён мешавад. Дар ин ё он шакл намоён шудани ҳуқуқшиканӣ ба хусусиятҳои он вобаста аст. Ба

Ҳуқуқшиканӣ айbero мегӯянд, ки аз кирдори зидди ҳуқуқи шахси рафтори худро медониста ва ба он ҷавоб дода медонистагӣ бармеояд.

шаклҳои ҳуқуқшиканӣ ҷинойт, ҳаракати бечо, вайрон кардани интизом бари рафторхоро дохил кардан мумкин аст.

Аломатҳои зерини ҳуқуқшиканӣ мавҷуд аст: аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнок; зидди ҳуқуқӣ; айбдор будан; ба ҷазо лоиқ.

Аз ҷиҳати **иҷтимоӣ хавфнок** чунин ҳуқуқшиканиест, ки дар он вайронкунандаи ҳуқуқ ба арзишҳои ҷамъият таҷовуз мекунад, ба ҳаёти инсон суиқсад менамояд, ба давлат ва дигар инсонҳо зарар мерасонад, молу мулки онҳоро нобуд сохта, ҳодисаҳои нохуш содир намуда, ба манфиатҳои аъзоёни ҷамъият зарар меорад.

Оила, падару модар, ҷамоааш, ёру бародаронашро дар ҳолати ногувор, шармсоркунанда мегузорад. Аз ҳама бадаш, ояндаи худашро барбод медиҳад.

Зидди ҳуқуқ будан шикастани қонун ё талабҳои маҷбуриеро, ки нормаҳои ҳуқуқ муқаррар намудааст, аз тарафи вайронкунанда аст.

Айбдор будан, айбест, ки инсони рафторашро дарккарда ва ҷавобдиханда бо кирдораш зидди ҳуқуқ, зидди қонун содир кардааст. Ин гуна ҳолат қасддан ё дар оқибати беэҳтиётӣ содир мешавад. Инсон ба сифати инсон ба дунё омада, дар назди он ду роҳ ҳаст: яке – ба нормаҳои ҳуқуқ, талабҳои қонун вичдонан ё дар ҳолати маҷбур шудан риоя карда, ояндаи худро меофарад, барои ҷамъият, халқи худ ғоидаи иҷтимоӣ меоварад. Роҳи дуюм – дар давоми ҳаёти худ зидди ҳуқуқ, талабҳои нормаҳои ҳуқуқ ва қонунро писанд накарда, итоат нанамудан. Ҳаракати айбнок зарар ба ҷамъият аст.

Ба ҷазо лоиқ будан маънои аз тарафи органи ваколатдори давлат шахси ҳар гуна ҳуқуқшиканро ба **ҷавобгарӣ** кашидан, **ҷазо** бошад ҷорраи маҷбуркунии нисбати ҳуқуқшикан истифодашуда, ҳуқуқшиканро аз ҳуқуқу озодиҳои муайян маҳрум карданро дорад.

Чуноне ки дар боло қайд шуд, ҳар гуна кирдори барои ҷамъият хавфнок ҳуқуқшиканӣ номида мешавад. Нормаҳои ҳуқуқ ҳама муносибатҳои иҷтимоиро ба тартиб меорад. Ҳуқуқшиканӣ одатан ба 4 гурӯҳ тақсим мешавад: ҳуқуқшиканиии интизомӣ; ҳуқуқшиканиии шаҳрвандӣ; ҳуқуқшиканиии маъмурӣ; ҳуқуқшиканиии ҷинойӣ.

Ҳуқуқшикани интизомӣ чунин ҳолати шикастанест, ки дар чараёни вазифаи хизматӣ тартибу қоидаҳои риояш маҷбурии меҳнат ва принципҳои итоат ба раҳбарӣ рӯй медиҳад. Масалан, ба кор, дарс дер омадан, ба кор ё дарс бесабаб наомадан ё бесабаб рафтан; ба кор

Ҷиноят – кирдори (ҳаракат ё беҳаракатии) хавфнок барои ҷамъият.

Ҷиноят кирдори айбнок, аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфноке (ҳаракат ё беҳаракатӣ), ки бо ин Кодекс манъ шуда, бо истифодаи таҳдиди ҷазо ҷиноят гуфта доништа мешавад.
Моддаи 14-ум

дар ҳолати маст омадан, нӯшоқиҳои спиртӣ, моддаҳои нашъаманд истеъмол намудан ва ғайра.

Ҳуқуқшикани шахрвандӣ зарарест, ки дар натиҷаи ҳаракати (ё беҳаракатии) хилофи қонун зидди мулкӣ инсонҳо ё зидди шахс ворид мешавад. Масалан, аз як нафар қарз гирифта, дар вақташ барнагардондан шартномаҳо, вазифаҳои иҷро накардан ва ғайра.

Ҳуқуқшикани ҷиноӣ – содир кардани ҷиноят, яъне дуздӣ, торочгарӣ, одамро куштан, муқобилият нишон додан ба қарорҳои қарорҳои дохилӣ ва ғайра.

Ҳуқуқшикани маъмурӣ мувофиқи қонун ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида мешавад, кирдорест (ҳаракат ё беҳаракатист) ки нисбат ба шахрвандон, ба муҳити табиӣ (қасдан ё аз беэҳтиётӣ) содир мешавад. Масалан, авбошии хурд; риоя накардан ба қоидаҳои ҳаракати роҳ ва истифодаи воситаи нақлиёт; қоидаи низоми паспорт ва қайд кардан (аз рӯйхати ҳарбӣ ва паспорт гузаронидан); қоидаҳои истифодаи энергияи барқ, ҳуқуқшиканиҳои соҳаи муҳофизати муҳити атроф, ёдгориҳои таърихӣ, ва маданияро мисол овардан мумкин.

Барои ҷуқуртар омӯхтани истилоҳи ҳуқуқшикани объект ва субъекти ҳуқуқшиканиро фарқ карданро омӯхтанамон зарур аст.

Объекти ҳуқуқшикани – муносибатҳои иҷтимоие, ки бо ҳуқуқ ба тартиб андохта ва муҳофизат карда мешавад. Ба саволи «Худи муносибатҳои иҷтимоӣ чист?» чунин ҷавоб додан мумкин. Одамон дар ҳаёти иҷтимоӣ барои рафтор маҷбур ҳастанд ҷавоб диҳанд. Онҳо

дар ҳаёти иҷтимоӣ бо якдигар вориди муносибатҳо мешаванд. Ҳамин муносибатҳо муносибатҳои иҷтимоӣ номида мешавад.

Субъекти ҳуқуқшиканӣ шахсест, ки кирдори айбнокӣ зидди ҳуқуқ содир кардааст. Айнан он шахс **ҳуқуқшикан** номида мешавад.

Ҳар кадом шахс ҳам ҳуқуқшикан гуфта, иқрор гардонида намешавад. Барои эътироф шудани субъекти ҳуқуқшиканӣ шахс барои кирдори худ ҷавоб дода метавонистагӣ, ақлаш расо бояд бошад.

Шарҳ диҳед!

Қариб ҳамеша дар назди инсон имкони ба ҳуқуқ мувофиқ ё ба ҳуқуқ зид амал кардан ҳаст. Ў агар роҳи дуҷумро интиҳоб кунад, аввал ба худаш, баъд, ба ҷамъият зарар мерасонад.

Фаъолияти эҷодӣ

Ҳикояи хурдакак нависед. Дар ҳикоя ҳолатҳоро биёред, ки дар онҳо мафҳуми ҳуқуқшиканӣ, аломатҳои асосии ҳуқуқшиканӣ, намудҳои ҳуқуқшиканӣ ифода ёфта бошад.

Зимни он бо ҳамсинфон ба чор гурӯҳ ҷудо шуда, як гурӯҳ ҳолатҳои ҳуқуқшиканини интизомӣ, дигаре, шахрвандӣ, сеюмин гурӯҳ ҳуқуқшиканини ҷиноӣ, чорумин ҳуқуқшиканини маъмуриро тасвир намоед.

Ҳикоятонро ба ҳамсинфонатон хонда диҳед. Ба гурӯҳи дигари ҳикоя тақдимишуда саволҳо дода, мунозира кунед.

Саволу супоришҳо барои мустақам ва такрор кардани мавзӯ

1. Мафҳуми ҳуқуқшиканиро таъриф диҳед.
2. Ҳуқуқшиканӣ чӣ гуна аломатҳо дорад?
3. Аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнок будан дар кадом ҳолатҳо пайдо шуданашон мумкин?
4. Ибораи зидди ҳуқуқ будан чӣ маъно дорад?
5. Айбдор будан чист?
6. Мафҳумҳои ҷазо додан, ҷавобгарӣ ва ҷазоро эзоҳ диҳед.
7. Кадом намудҳои ҳуқуқшиканӣ мавҷуд аст?
8. Фарқи байни ҳуқуқшиканини интизомиро аз ҳуқуқшиканини шахрвандӣ, ҳуқуқшиканини маъмуриро аз ҷиноӣ баён намоед.
9. Ба фикри шумо кадом намуди ҳуқуқшиканӣ ҳуқуқшиканини аз ҳама вазнин аст? Чаро?
10. Ба фикри шумо барои роҳ надодан ба ҳуқуқшиканӣ бояд кадом чораҳо дидан зарур аст?

Мавзӯи 23

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ

Бино ба натиҷаҳои назорати якрӯзаи раёсати экология ва муҳофизати муҳити атроф аз моҳи октябри соли 2017 то октябри соли 2018 дар шаҳри Тошканд 14 ҳазору 433 ҳолати шикастани талабҳои қонун аниқ карда шудаанд. Дар соли 2017 аз тарафи шахсони мансабдор оид ба масъалаи кашонидани партови саноатӣ 48 маротиба, нобуд кардан 7 маротиба ба қонуншиканӣ роҳ дода шудааст. Дар байни шахрвандон оид ба кашонидани партови маишӣ 90 то қонуншиканӣ қайд шудааст.

Инчунин, аз декабри соли 2017 то майи соли 2018 517 нафар шахрванд барои вайрон кардани қонун дар соҳаи кор бо партов ба ҷавобгарӣ кашида, 93, 1 миллион сўм ҷарима ситонида шуд.

“Ҷамият”, соли 2018, №41

Бино ба Кодекси Республикаи Ўзбекистон оид ба ҷавобгарии маъмурӣ вайрон кардани қоидаҳои истифода асбобҳои рӯшноикунандаи беруна, инчунин барои пош додани лойқа ба шахрвандон барои ситонидани ҷарима ба миқдори аз ду як қисми маоши ҳадалақал (101365 сўм) сабаб мешавад.

Агар ҳамин ҳуқуқшиканӣ баъди кашидан ба ҷавобгарии маъмурӣ дар давоми як сол такрор шавад, ба миқдори як маоши ҳадалақал (202730 сўм), айнан барои ҳамин қонуншиканӣ баъди ду маротиба кашидан ба ҷавобгарии маъмурӣ ба миқдори ба се маоши ҳадалақал баробар (608190 сўм), агар ҳамин ҳуқуқшиканӣ се маротиба ва баъди аз кашидан ба ҷазои аз ин ҳам вазнини маъмурӣ кашида шуда бошад, дар давоми як сол такрор шавад, ба миқдори чор баробари маоши ҳадалақал (810920 сўм) ҷарима ситонида ё барои аз ҳуқуқи идоракунии воситаи нақлиёт ба муддати шаш моҳ маҳрум намудан сабаб мешавад.

“Адолат кўзгуси”, соли 2019, №20

Нодир Матназаров ва Олим Бозоров (исму фамилия тағйир дода шудааст) дар атрофи ошхонаи воқеъ дар кўчаи Лутфӣ хангоми зидди қонун фурӯхтани 8 ҳазор доллари ШМА ба 68.400.000 сўм ба “дом” афтиданд. Нисбати онҳо барои ғайриқонунӣ бо валютаи хориҷӣ хариду фурӯш намудан кори ҷиноӣ кушода шуд.

“Афсӯс ин тавр шуданаширо намедонистам” гуфтанд онҳо.

Бояд гуфт, ки ҳуқуқшиканҳо бо мақсади гирифтани даромад талабҳои қонунро шикастаанд. Савдои онҳо дар бобати хариду фурӯши доллар "напухт". Оқибаташ бад шуд. Нисбати кирдори онҳо оид ба савдои валютаи хориҷӣ хуччат расмӣ карда шуд. Ҳар ду ҷазо диданд.

8 ҳазор доллар ба ҳисоби давлат гузаронида шуд.

“Тошкент оқшоми”, соли 2019, №83

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. *Чуноне ки дидед, порчаҳо оиди ҳуқуқшиканиҳое, ки дар боло оварда шудаанд, ба соҳаҳои гуногун тааллуқ доранд. Аммо, гӯед, онҳо кадом ҷиҳатҳои умумӣ доранд?*
2. *Ба фикри шумо, нисбати ҳуқуқшиканиҳои мазкур кадом чораҳои ҷазоро истифода бурдан мумкин аст?*
3. *Истифода бурдани ин гуна чораҳои ҷазо минбаъд оё пеши роҳи қонуншиканиро аз тарафи шахсони мазкур гирифта метавонанд? Ҷавобатонро асоснок кунед.*

Муқаррар будани ҷазо барои ҳуқуқшикани, ҳар як ҳуқуқшикани бо ҷавобгарии муайян вобаста буданаҳ ҳолати табиӣ аст. Лекин **ҳамаи шаклҳои ҷавобгарии иҷтимоӣ** ҳам бо ҷавобгарии ҳуқуқӣ як хел намешавад.

Ҷавобгарии ба нормаҳои ҳуқуқӣ асоснок кардашуда ва бо нормаҳои маҷбуркунии давлатӣ вобаста ҷавобгарии ҳуқуқиро ташкил медиҳад ва омӯхтани айнан ҳамин ҷавобгарӣ яке аз вазифаҳои фанни ҳуқуқшиносӣ аст.

Ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳуқуқшикани, яъне вайрон кардани нормаҳои ҳуқуқ асос мешавад.

Намудҳои ҳуқуқшикани ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ мутаносиб аст. Масалан:

Чавобгарии ҳуқуқӣ ҳолатест, ки шахси ҳуқуқшиканиро содирнамуда бар асоси нормаҳои ҳуқуқ барои кирдори худ ҷавоб доданиш, ба оқибатҳои намуди чораҳои маҷбурии давлатӣ дучор омадани ӯ ва аз сар гузарониданиш мебошад.

- ◆ ҳуқуқшикани шаҳрвандӣ – ҷавобгарии ҳуқуқии шаҳрвандиро;
- ◆ ҳуқуқшикани маъмурий – ҷавобгарии маъмуриро;
- ◆ ҳуқуқшикани интизомӣ – ҷавобгарии интизомиро;
- ◆ ҳуқуқшикани ҷиноӣ ҷавобгарии ҷиноиро ҳосил мекунад.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо **тартиби судӣ**, бо **тартиби маъмурий** ё бо **тартиби интизомӣ** ба амал бароварда мешавад.

Ду намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ (юридикӣ) фарқ мекунад:

- 1) Ҷарима ё ҷазо;
- 2) Ҷавобгарии ҳуқуқро барқароркунанда.

Ҷарима ё ҷазо дар навбати худ чунин намудҳо дорад:

Органи ваколатдор дар асоси қонун нисбати ҳуқуқшикан чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ (юридикӣ)-ро истифода мебарад. Ин чораҳо ба мустаҳкам қардан, ба тартиб даровардан ва муҳофизат қардани муносибатҳои иҷтимоӣ нигаронида шудаанд.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба принципҳои зерин асос меёбад: адолатпарварӣ; муқаррарнокии ҷазо; ба мақсад мувофиқӣ; таҳаммул; ҷавобгарӣ барои айб; роҳ надодан ба якчанд ҷавобгарӣ кашидани ҳуқуқшикан барои як ҳуқуқшикани.

Интизомӣ – мувофиқи моддаи 181-уми Кодекси меҳнатии Республикаи Ўзбекистон аз намудҳои зерин иборат аст:

- ◆ хайф эълон қардан; ҷарима гирифтани; бекор қардани шартномаи меҳнатӣ.

Ҷазоҳои интизомӣ аз тарафи онҳое, ки ҳуқуқи ба қор қабул қардан доранд, истифода мешаванд.

Шаҳрвандӣ – ҷавоби моддию маънавӣ додани шахси айбдор барои содир қардани ҳуқуқшикани шаҳрвандӣ аст.

Ҷазоҳои **маъмурий** чунинанд:

- ◆ ҷарима; бо шартӣ пардохти ҳақ гирифта мондани чиз; мусодира қардани чиз; маҳрум қардан аз ҳуқуқи махсус (ҳуқуқи идора қардани воситаи нақлиёт, ҳуқуқи шикор қардан); ҳабси маъмурий: аз 3 шабонарӯз то 15 шабонарӯз, дар баъзе ҳолатҳо то 30 шабонарӯз.

Чиноӣ – бино ба моддаи 43-юми Кодекси чиноӣ намудҳои зерин дорад:

- ♦ чарима; маҳрум намудан аз ҳуқуқҳои муайян; қорҳои ислоҳи меҳнатӣ; барқанор кардан аз рӯи хизмат; фиристодан ба қисмҳои интизомӣ; аз озодӣ маҳрум кардан.

Ба маҳкумон ғайр аз ҷазоҳои асосӣ ба таври иловагӣ чунин ҷазоҳо ҳам дода мешавад:

- ♦ ҳарбӣ ва маҳрум кардан аз унвонҳои махсус;
- ♦ ҷавобгариӣ барқарор кардани ҳуқуқ – аз барқарор кардани ҳуқуқи ноҳақ шикаста, аз иҷро қунонидани маҷбурии маҷбурияти иҷронашуда иборат аст.

Дар ин асно шахси ҳуқуқшиканиро содирнамуда бе даҳолати органҳои давлатӣ, бо ташаббуси худаш, ҳуқуқи шикастаашро худаш барқарор карданаш мумкин. Аммо дар ин ҳолат низ нисбати ӯ ҷораҳои иловагии ҷазо диданашон мумкин.

Аз хазинаи ҳикматҳо!

Дар сурати истифодаи ҷораҳои саҳти ҷазо, барои ҷиноят қорӣ намудани низоми ҷавобгарӣ одамон барои худ аз озмудани қудрати қонун дар худ ҷуръат карда наметавонанд.

(Шан Ян)

Шарҳ диҳед!

Қонунҳо бо тақозои давр, талаби замона ба вучуд меоянд, дар заминаи эҳтиёҷ ва зарурат офарида мешаванд. Зарурат маҳз баъди пухтани шароит ҳосил мешаванд. Амалиёти таъин кардани ҷазои муносиб ба ҷиноят ҳам дар чунин шароит такмил ёфта мераванд.

Фаъолияти эҷодӣ

Дар ҳикояи тартибдодаатон зерини «Фаъолияти эҷодӣ» дар мавзӯи «Мафҳуми ҳуқуқшиканиӣ» ба қонунҳои давлатии шартан ташиқшуда ҷораҳои ҷазоро нисбати қонунишканҳо муқаррар кунед.

Баробари принципи муқаррарӣ будани ҷазо барои ҳуқуқшиканиӣ принципи «таҳаммул, андешамандӣ»-ро ҳам аз ёд набароред!

Аз 1-уми январи соли 2008 дар Республикаи Ўзбекистон ҷазои қатл бекор карда шуда, ба ҷои он ҷазои умрбод ё ба муддати дуру дароз аз озодӣ маҳрум кардан ҷорӣ карда шуд.

Мавҷудияти усулҳои муайяни ҳуқуқӣ дар бобати идора намудани ҳаёти ҷамъият аз дараҷаи аҳволи маданияту маънавият, адолати иҷтимоии он ҷамъият дарак медиҳад. Аз ин нигоҳ бояд гуфт, ки дар тараққиёти таърихӣ маданиямон шакли анъанавии ислоҳсозии қонунгузорӣ аз замонҳои қадим дар ҳаёти иҷтимоӣ нақши худро ёфтааст. Бино ба маълумоти муаррихони Хитой ҳоқонат бар асоси «Тузукҳои туркӣ» (маҷмӯи қонунҳо), ки алоҳида дар муҳофизат меистод, ба тартиб андохта мешуд ва аз рӯи он барои ҳар як қонуншиканӣ, ҷиноятҳо ҷазоҳо муқаррар карда мешуданд.

Ислоҳсозӣ вобаста ба амалияи ҳаётии қонунгузорӣ ташаккул ёфтааст. Масалан, агар ҷиноятгар ба ҷашми ягон кас зарар расонда бошад, бино ба ҷавобгарии пешбинишуда шахси айбдор ба шахси ҷабрдида духтарашро, агар духтараш набошад молу мулкӣ занашро меод. Хуллас, анъанаи бар асоси қонунҳо идора кардани ҷамъият ва давлат ва бечуну чаро ба қонунҳо амал кардани аҳоли ба даври ҳосилодавӣ карда, тақдир ёфта омадааст.

Саволу супоришҳо барои мустақкам ва тақрор кардани мавзӯ

1. Вақте ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ мегӯем, чиро мефаҳмем?
2. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба кадом намудҳо тақсим шудааст?
3. Барои ҷавобгарии ҳуқуқӣ чӣ асос мешавад?
4. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ чӣ гуна ба амал бароварда мешавад?
5. Ҷазои интизомӣ дар кадом ҳолатҳо муқаррар мешавад? Он кадом намудҳоро дорад?
6. Ба ҷавобгарии шахрвандӣ дар кадом ҳолатҳо истифода шуданаҷро гӯед.
7. Ба ҷавобгарии маъмурӣ кадом намуди ҷазоҳо дохил мешавад?
8. Хусусиятҳои аз ҳама асосии ҷавобгарии ҷиноӣ аз ҷиҳати иборат аст?
9. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба кадом принципҳои асосӣ меёбад?

Прокуратура

Вазорати
адлия

Вазорати
корҳои дохила

Хизмати бехата-
рии давлатӣ

Кумитаи давла-
тии андоз

Кумитаи дав-
латии гумрукӣ

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Дар бораи кадом органҳои муҳофизати ҳуқуқ, ки ин ҷо оварда шуд, дар шумо маълумот ҳаст? Бо ҳамсинфатон муҳокима кунед.
2. Агар шумо велосипедатонро дуздонед, дарҳол ба кӣ муроҷиат мекунед?
3. Қиноятгарро дар ҷараёни мурофиаи суд кӣ айбдор мекунад («сиёҳ менамояд»)?
4. Худи ҳамон қиноятгарро кӣ ҷимоя мекунад («сафед менамояд»)?
5. Агар падаратон автомашинаашро фуруҳтанӣ бошад, ба кадом идора муроҷиат мекунед?
6. Аз чӣ сабаб идораҳоеро, ки номҳояшон оварда шуданд, умумӣ карда «органҳои муҳофизати ҳуқуқ» гуфта ном медиҳем?

Органи давлатии муҳофизати ҳуқуқ органи давлатиест, ки бо роҳи қонун ташкил карда шуда, мувофиқи соҳти худ барои таъмини тартиботи қонунҳо ва ҳуқуқ дар ҳаёти иҷтимоӣ вақолати аниқ дорад.

Мувофиқи қонун дар Республикаи Ўзбекистон низомии органҳои (мақомоти) давлатии муҳофизати ҳуқуқро асосан инҳо ташкил медиҳанд:

- ◆ Органҳои прокуратура;
- ◆ Вазорати адлия ва органҳои он;
- ◆ Вазорати корҳои дохила;
- ◆ Хизмати амнияти (бехатарии) давлатӣ;
- ◆ Кумитаи давлатии андоз;
- ◆ Кумитаи давлатии гумрук (боҷхона) ва органҳои гумрук.

Прокуратура дар байни низоми идораи муҳофизати ҳуқуқ нақши асосиро ишғол мекунад. Вазифаҳои органҳои прокуратура ва прокурорҳое, ки ходимони онҳо ба ҳисоб мераванд, аз вазифаҳои зерин иборат аст.

– ҳимоя намудани ҳуқуқҳо ва манфиатҳои шаҳрвандон, сохти конститутсиявӣ;

- таъмин кардани устувории қонун дар ҷамъият;
- гирифтани пеши роҳи ҳуқуқшиканиҳо, аниқ қардан ва мубориза бурдан;
- дастгирии мулки хусусӣ ва тадбиркорӣ.

«Прокурор» калимаи франсузӣ буда, маънояш «сиёҳқунанда» аст. Лекин дар забони лотинӣ маънои ин калима «Ғамхорӣ қардан»-ро дорад

Вазифаи асосии прокурор — аз таъмини устувории қонун, ҳимоя намудани ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон, ҳимояи мулки давлатӣ ва шаҳрвандонро аз ҷиноятгарон, ҳуқуқшиканиҳои гуногун иборат аст. Назорати прокурорӣ аз номи давлат, аз номи органи олии давлат Олий Мажлиси Республикаи Ўзбекистон ба амал бароварда мешавад.

Дар таркиби имрӯзаи прокуратура аз рӯи соҳаи фаъолият Прокуратураи генералии Республикаи Ўзбекистон, Прокуратураи генералии Республикаи Қароқалпоқистон, прокуратураи шаҳри Тошканд, прокуратураҳои вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо, дигар прокуратураҳои ихтисосӣ мавҷуданд.

Дар доираи ислохотҳое, ки солҳои охир дар кишварамон амалӣ мешаванд, дар сохтори прокуратура низ навиғариҳо рӯй доданд. Хусусан, аз тарафи Президентамон Шавкат Мирзиёев масъул будани органҳои прокуратура дар бобати мустаҳкам намудани қонуният, таъмини риояи бечуну ҷарои қонунҳо, боло бурдани маданияти ҳуқуқии шаҳрвандон, ташаккули давлати ҳуқуқии демократӣ, дастгирии раванқ додани мулки хусусӣ ва тадбиркорӣ ва ҳимояи онҳо алоҳида таъкид шуд.

Дар асоси фармони Президенти Республикаи Ўзбекистон аз 29-уми май соли 2019 дар назди Прокуратураи генералӣ Бюрои маҷбурии иҷро ташкил шуд ва бар зиммаи он вазифаҳои дар вақташ ситонидани пардохтҳои захираҳои энергия, ноқонунӣ пайвастан ба шабакаҳои барқ

ва газ ва гирифтани пеши роҳи торочгарӣ, таъмини иҷрои бечуну чарои хуччатҳои суд ва дигар хуччатҳо гузошта шудааст.

Маблағҳои аз тарафи Бюрои маҷбурии иҷро ситонидашуда барои сарф намудан ба азнавсозии шабакаҳои барқ ва газ, ба кор даровардани иқтидорҳо ва истеҳсолоти нав, хизматрасонӣ, боло бурдани дараҷаи зистии аҳоли ва фаровонии он ва монанди инҳо дар назар дошта шудааст.

**Назоратро аз болои аниқ ва як хел иҷро кардани қонунҳоро дар ҳудуди Республикаи Ўзбекистон
Прокурори генералии Республикаи Ўзбекистон ва
прокурорҳои ба вай итоаткунанда ба амал мебарорад.**

Моддаи 118-ум.

Тартиби ташкил кардан ва фаъолият бурдани органҳои прокуратура, ваколатҳои онҳо дар асоси Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон, қонуни “Дар бораи прокуратура” муайян карда шудааст.

Хизмати амнияти давлатии Республикаи Ўзбекистон дар силсилаи органҳои муҳофизати ҳуқуқ ҳалқай муҳим ба шумор меравад. Он ҳамчун органи ваколатноки ҷимоякунандаи сохти конститутсиявӣ, суверенитет, яклукхтии ҳудудии Республикаи Ўзбекистон, аз таҳдидҳои дохилию хориҷӣ ҷимоя намудани он фаъолият нишон медиҳад.

Мувофиқи фармони Президенти Республикаи Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев аз 14-уми март соли 2018 “Дар бораи чораву тадбирҳои тақвир додани сохтори амнияти давлатии Республикаи Ўзбекистон” Хизмати амнияти миллии Республикаи Ўзбекистон ба Хизмати амнияти давлатии Республикаи Ўзбекистон тақвир дода шуд. Дар фармон масъалаҳои хурдтарини мамлакатро бар дӯши ин хизмат нагузоштан, аз ҳад зиёд васеъ накардани доираи фаъолият ва ваколати ин хизмати махсус дар назар дошта шудаанд. Дар фармон фақат таҳдидҳои ҳақиқии аҳамияти давлатӣ доштаро Хизмати амнияти давлатӣ дар доираи ваколати худаш баррасӣ намуда, онҳоро ҷилавгирӣ карда, аниқ намуда, бар зидди онҳо мубориза бурданашон мақсаду вазифаҳои он муқаррар карда шуданд. Яъне ин фармон ба ислоҳоти куллии соҳаи хизмати амният асос гузошт.

Хизмати амнияти давлатии Республикаи Ўзбекистон дар асоси Қонун “Дар бораи Хизмати амнияти давлатӣ”, ки 5-уми апрели соли 2018 қабул шуда буд, фаъолият нишон медиҳад.

Хизмати амнияти давлатии Республикаи Ўзбекистон вазифаҳои зеринро ба амал мебарорад.

- амният ва манфиатҳои мамлакатро аз таҳдидҳои берунӣ ва дохилӣ ҳимоя кардан. Пешӣ роҳи қонуншиканиҳоро дар ин соҳа гирифтани, аниқ кардан ва барҳам задан. Дар ин роҳ фаъолияти разведка ва контрразведкаро ба амал баровардан;

- ҳифзу ҳимояи сарҳадоти давлатии мамлакат;

- гирифтани пешӣ роҳ, аниқ намуда, барҳам задани фаъолияти вайронкоронаеро, ки сабабгори адовати байнимиллӣ, наҷодӣ ва динӣ шуда, ба амният ва манфиатҳои давлат таҳдид оварданашон мумкин;

- ҷилавгирӣ намудан, аниқ карда, барҳам задани иллатҳои монанди терроризм, экстремизм ва ҷиноятгарии муташаккилона;

- бурдани муборизаи зидди муомилаи ғайриқонунии яроқу аслиҳа, воситаҳои гиёҳвандӣ ва моддаҳои психотроп;

- дар он ҷойҳое, ки сири давлатӣ ҳастанд, ин сирҳоро ҳифз намудан, амалӣ намудани назорат бар алоқаи махсус ва бехатарии ахборотӣ;

- муборизаи бар зидди коррупсия, ки ба манфиатҳо ва амнияти давлат хавф оварданаш мумкин;

- дар соҳаҳои иқтисодӣ, илмию техникавӣ, иҷтимоӣ, таърихию маданӣ, маънавӣ вобаста ба манфиатҳо ва амнияти давлат ва дар доираи ваколати худ фаъолият нишон додан.

Кумитаи давлатии андозии Республикаи Ўзбекистон органи идоракунии давлатӣ буда, ба роҳ мондани назорати риоя шудани ҳуҷжатҳои қонунӣ оид ба соҳаи андоз, таъмини ҳимояи манфиатҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқҳои мулкӣ давлат мақсадҳои асосии фаъолияти он мебошад.

Вазифаҳои асосии Кумитаи давлатии андоз инҳоянд:

- амалӣ кардани сиёсати давлат дар соҳаи андоз;

- таъминкунии сари вақт ва дуруст ҳисоб кардани андозҳо ва даромади бучети давлат ва бунёдҳои мақсадноки давлатӣ;

- бурдани ҳисоби пурра ва аниқи объектҳо ва субъектҳои андоз;
- базаи андозро васеъ намудан ва чамъшавии андозҳоро боло бурдан, амалӣ кардани чораву тадбирҳои зидди ҳуқуқшиканиҳо дар соҳаи андоз.

Дар роҳи иҷрои ин вазифаҳо ва монанди инҳо Кумитаи давлатии андоз муттасил ба Кодекси андоз амал карда меояд.

Дар натиҷаи татбиқи ислоҳоти андоз дар мамлакатамон аз 1-уми январи соли 2019 сохтори азнавсохта, бо назардошти таҷрибаи байналмилалаи андоз дар амал татбиқ гардид. Дар ин асно миқдори андозҳо кам карда, оддӣ гардонид шуд. Бори андоздихандагон як миқдор сабук карда шуд.

Кумитаи давлатии гумруки Республикаи Ўзбекистон, раёсати гумруки Республикаи Қароқалпоқистон, вилоятҳо, шаҳри Тошканд, комплексҳои гумрукӣ ва постҳои гумрукӣ (боҷхона) органҳои муҳофизати ҳуқуқ ба шумор мераванд. Онҳо дар масъалаи татбиқи амалии сиёсати гумруки Республикаи Ўзбекистон масъул мебошанд. Мақсади асосии органҳои гумрук аз ҳимоя кардани манфиатҳои иқтисодии мамлакатамон иборат аст.

Органҳои гумрук фаъолияти худро тибқи риоя ба Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон, қонун “Дар бораи хизмати давлатии гумрук”, дигар санадҳои ҳуқуқӣ ба амал мебарорад.

Вазифаи асосии органҳои гумрук аз назорат намудани риояи ҳуҷжатҳои қонунии оид ба гумрук, ситонидани боҷҳо, ҷилавгирӣ кардани ҳуқуқшиканиҳо дар соҳаи гумрук, онҳоро аниқ карда, барҳам задан иборат аст.

Ислоҳотҳое, ки дар солҳои охир татбиқ шуданд, соҳаи гумрукро низ фаро гирифтанд. Дар натиҷа дар кишвар сохтори тамоман нав, замонавӣ ва ҷавобгӯи андозаҳои байналмилалӣ офарида мешаванд.

Аз хазинаи ҳикматҳо!

Вазири доно он аст, ки ба ҷояш нигоҳ карда, гоҳ сахтгир, гоҳе бо нармӣ кор мебарад. Ин гуна вазир сахтгирии аз ҳад зиёд намекунад, нарми зиёд ҳам намешавад. Агар бисёр мулоим шавад, одамони дунёталаб ва тамаъгир ўро фуру мебаранд. Агар сахтгирии бештар кунад, аз ў мегурезанд ва ба он муроҷиат намекунанд. Яъне, вазири доно он аст, ки барои дуруст кор кардани салтанат чораву тадбирҳо андешида, дуруст дарк намуда, давлатро ба тартибу интизом мебарорад. (Амир Темур)

Фаъолияти эҷодӣ

Дар давлати шартан ташкил кардаатон:

1. Агар аз органҳои муҳофизати ҳуқуқ кадомашонро зарур донед, онҳоро ҷорӣ кунед.
2. Бар дӯши прокуратура кадом вазифаҳо ва ваколатҳоро мегузored?
3. Ба органҳои корҳои дохилӣ?
4. Ба Хизмати амнияти давлатӣ чӣ?
5. Ба органҳои андоз?
6. Ба органҳои давлатии гумрук чӣ?

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Кадом органҳоро мо органҳои муҳофизати ҳуқуқ гуфта метавонем?
2. Ба органҳои муҳофизати ҳуқуқ кадом органҳо дохил мешаванд?
3. Дар ин низом прокуратура чӣ гуна мавқеъ дорад?
4. Ба Прокуратура давлат кадом вазифаҳо гузоштааст?
5. Органҳои корҳои дохилӣ кадом вазифаҳоро иҷро мекунанд?
6. Органҳои корҳои дохилӣ кадом ваколатҳо доранд?
7. Хизмати амнияти давлатӣ чӣ гуна мақомот аст?
8. Хизмати амнияти давлатӣ кадом вазифаҳоро иҷро мекунанд?
9. Дар бораи ислоҳот дар сохтори Хизмати амнияти давлатӣ чӣҳо медонед?
10. Оид ба ислоҳот дар сохтори давлатии андоз чӣҳо медонед?
11. Дар бораи органҳои давлатии гумрук чӣҳо медонед, нақл кунед?

Вазорати адлия. Адвокатура ва идораҳои нотариалӣ

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Шумо оид ба Вазорати адлия чӣ гуна маълумот доред?
2. Аз қушода шудани шубҳаи адлия дар ноҳиятон (шаҳратон) оё хабар доред? Дар бораи чӣ гуна фаъолият бурдани ин шубҳа чизе медонед? Он чизе, ки медонед, ба ҳамсинфонтон нақл кунед.
3. Оид ба Маркази хизматҳои давлатӣ чӣ гуна медонед?
4. Оид ба фароҳам овардани шароити мусоид ба аҳоли дар ин марказ фиркатонро баён кунед.
5. Оиди адвокатура ё адвокатҳо чӣ гуна медонед?
6. Дар бораи идораҳои нотариалӣ ё нотариусҳо чӣ?

Дар таркиби органҳои муҳофизати ҳуқуқи мамлакатомон органҳои адлия мавқеи алоҳида доранд. Хусусан дар натиҷаи ислоҳотҳои ҳуқуқие, ки бо ташаббуси Президенти Республикаи Ўзбекистон татбиқ карда шуданд, рол ва мавқеи органҳои адлия дар давлат ва ҷамъиятамон боз ҳам баланд гардид.

Калимаи “адлия” аз забони арабӣ гирифта шуда, маънои “адолат”, “ростӣ”, “ҳаққонӣ”-ро дорад

Дар асоси фармони Президенти Республикаи Ўзбекистон “Дар бораи чораву тадбирҳои ба қуллӣ тақмил додани фаъолияти органҳо ва муассисаҳои адлия зимни татбиқи амалии сиёсати ҳуқуқии давлат” бо мақсади тақмил додани идоракунии вертикалии соҳаи адлия ташкил намудани шўъбаҳои адлияи ноҳияҳо (шаҳрҳо) дар назар дошта шудааст. Дар натиҷа сохтори органҳои адлияи мамлакатамон чунин намудро касб намуд:

- Вазорати адлияи Республикаи Ўзбекистон;
- Вазорати адлияи Республикаи Қароқалпоқистон;
- раёсатҳои адлияи вилоятҳо;
- раёсати адлияи шаҳри Тошканд;
- шўъбаҳои адлияи ноҳияҳо (шаҳрҳо).

Вазорати адлия органи давлатиест, ки дар сохтмони давлати демократии ҳуқуқӣ ва ҷамъияти шаҳрвандӣ сиёсати давлатро, ташкил кардани таҳияи сифатноки қонунҳоро, дуруст ва як хел дар ҳаёт татбиқ намудани нормаҳои ҳуқуқиро ба амал мебарорад.

Ба фаъолияти органҳои адлия Вазири адлия раҳбарӣ менамояд. Вай бино ба тавсияи Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон аз тарафи Президенти Республикаи Ўзбекистон таъин карда мешавад, ӯ аъзои ҳукумат ба ҳисоб меравад.

Вазири адлия ҳар сол оиди таҳияи сифатноки қонун, қабул кардан ва татбиқи нормаҳои ҳуқуқ (қоидаҳо) ба Сенати Олий Мажлис ҳисобот медиҳад.

Вазифаҳои асосии органҳои адлия чунинанд:

- мазмуни қонунҳои қабулшуда, дигар ҳуҷжатҳои меъёрию ҳуқуқӣ, аҳамияти онҳоро ба иҷрочиён расонидан, дар заминаи принсипи “республика–вилоят–ноҳия–маҳалла” дар ҳамкорӣ бо органҳои муҳофизати ҳуқуқ ва органҳои суд амалӣ намудани тарғиботи ҳуқуқӣ ва барҳам задан ба бесаводии ҳуқуқии аҳоли;
- таъмини ҷимояи ҳуқуқу озодиҳои инсонро, ки Конститутсия ва қонунҳо пешбинӣ кардаанд;
- омўхтани муаммоҳои ҳуқуқӣ ва таъмини иҷрои ҳуҷжатҳои ҳуқуқӣ;

- ба рӯйхат гирифтани партияҳои (хизбҳои) сиёсӣ;
- таъмини хизматрасони ҳуқуқӣ ба шахсони юридикӣ (ҳуқуқӣ) ва ҷисмонӣ, ташкил ва бекор кардани идораҳои нотариалӣ, лавозими нотариус, тақмили ихтисоси нотариусҳо, тартиби гузаронидани аттестатсияҳои онҳоро муқаррар намудан;
- ташкил намудани сохтори адвокатӣ ва фаъолияти Палатаи адвокатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, додани литсензия ба адвокатҳо;
- тайёр намудани кадрҳои ҳуқуқшинос, боз омӯзонидан ва тақмили ихтисоси онҳоро ба амал баровардан.

Вазорати адлия портали миллии интернет дорад, дар он маълумотҳои ҳуқуқӣ, яъне луғатҳои ҳуқуқшиносӣ, китобҳои дарсии электронии ҳуқуқӣ, форуми онлайнӣ муҳокимаи лоиҳаҳои ҳуҷҷатҳои қонунӣ ҷойгир шудаанд.

Дар фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9-уми январи соли 2019 “Дар бораи дар ҷамъият ба қуллӣ тақмил додани сохтори боло кардани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ” Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун органи давлатии мувофиқатсозандаи фаъолият дар бобати боло бурдани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқии ҷамъият муқаррар шудааст.

Дар бобати боло бурдани таълиму тарбияи ҳуқуқии Шумоён – донишомӯзон низ саҳми органҳои адлия қалон аст. Хусусан, барои муттасил боло бурдани дониши донишомӯзон ва донишҷӯён барномаҳои таълим, китобҳои дарсӣ, материалҳои таҳсилро органҳои адлия тайёр мекунанд.

Барои татбиқи амалии ғояи “Халқ на ба идораҳои давлатӣ, идораҳои давлатӣ бояд ба халқ хизмат кунанд”, ки аз тарафи Президентамон ба миён гузошта шуд, дар назди Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии хизматҳои давлатӣ ва шўъбаҳои ҳудудии ин ташкил қарда шудаанд.

Дар асоси принсипи “Дарҷаи ягона” оиди таъминоти об дар манзилгоҳҳо, гирифтани руҳсатнома барои канализатсия, таъминоти гармӣ, сохтмони манзил ба таври индивидуалӣ (шахсӣ), ба рӯйхат гирифтани (баровардан) дар ҷои зист (прописка), қабули дубликати ҳуҷҷатҳои гуногуни архивӣ (патентҳо), гувоҳномаҳо ва ҳуҷҷатҳои расмӣ ва монанди инҳо хизмат расонида мешавад. Дар натиҷа Марказҳои хизматҳои давлатӣ вақт ва хароҷотҳои аҳолиро хеле сарфа менамоянд.

Адвокатура институти (муассисаи) ҳуқуқӣ буда, он иттиҳодияи мустақил, ихтиёрӣ ва касбии шахсони юридикӣ, ки бо фаъолияти адвокатӣ машғуланд ва баъзе шахсони ҷисмониро, ки бо амалиёти хусусии адвокатӣ шуғл меварзанд, дар бар мегирад. Адвокатура тибқи Конституцияи Республикаи Ўзбекистон ва қонун “Дар бораи адвокатура” ба

Калимаи «адвокат» аз лотинӣ гирифташуда, маънояш «ҳимоячӣ», «сафедкунанда» мебошад.

шаҳрвандони Республикаи Ўзбекистон, шаҳрвандони хориҷӣ, шахсони бетабаа, ба корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ёрии юридикӣ мерасонад.

Адвокатура институти ҳуқуқӣ (гурӯҳи алоҳида) буда, ташкилоти мустақил, ихтиёрӣ ва касбии шахсоне, ки бо фаъолияти адвокатӣ машғуланд ва баъзе шахсоне, ки кори адвокатии хусусӣ мебаранд.

Адвокатҳо дигар намудҳои ёрии юридикиро расонидашон мумкин. Дар баъзе ҳолатҳо ба аҳоли ёрии бепул мерасонанд.

Мувофиқи қонун адвокатура хизматҳои зерини юридикиро анҷом медиҳад:

- додани маслиҳат оид ба масъалаҳои юридикӣ ва фаҳмондани онҳо, додани маълумоти даҳонӣ ва хатгӣ;
- иҷро кардани вазифаҳои намояндагӣ дар суд ва дар органҳои давлатӣ оид ба корҳои шаҳрвандӣ ва ҳуқуқшикани маъмурӣ;
- ҳимоячӣ дар марҳилаи пешакии корҳои ҷиноӣ ва дар суд, дар корҳои оиди шаҳрвандӣ ҳамчун намояндагони даъвогар ва ҷабрдидагон иштирок мекунад ва ҳоказо

Мувофиқи тартиби муқарраршуда шахси литсензия гирифта фаъолияти адвокатиашро бюрои адвокатӣ кушода, ба тартиби якка ё бо шарикони адвокаташ фирмаи адвокатӣ ва ҳайъати адвокатҳо дар асоси аъзогӣ, ё ба сохтори адвокати фаъолият нишон додаистода дохил шуда, дар ҳолати қор қардан дар маслиҳатхонаи юридикӣ бо фаъолияти адвокатӣ машғул шуда метавонад. Адвокат фаъолияти худро фақат дар як ташкилоти адвокатӣ бурда метавонад.

Адвокатура фаъолияти худро дар асоси принсипи устувории қонун,

мустақилӣ ва дигар принципҳои демократӣ амалӣ менамояд.

Дар Республикаи Ўзбекистон дар бобати таъмини иҷрои қонунҳо, ҳуҷжатҳои меъёрӣ идораҳои нотариалӣ ба органҳои ҳифзи ҳуқуқ аз наздик ёри мерасонанд. Дар Ўзбекистон ҳаракатҳои нотариалӣ тибқи қонун “Дар бораи нотариат” ва дигар қонунҳо аз тарафи нотариусҳои идораҳои нотариалӣ амалӣ карда мешаванд.

Идораҳои нотариалиро Вазорати адлияи Республикаи Ўзбекистон ташкил ва мепошад. Дар лавозими нотариус шахрванди Ўзбекистон, ки синнаш аз 25 сол кам набошад, дорои маълумоти олӣ ва се сол стажи юридикӣ имтиҳони малакавиरो супурда лоиқ доништа мешавад.

*Шахсони мансабдоре, ки дар идораҳои **нотариал** кор мекунад, нотариусҳо номида мешавад, қори онҳо анҷомдиҳанда **қорҳои нотариалӣ** ном доранд.*

Вазифаҳои идораҳои нотариус:

- созишномаҳо ва васиятномаҳоро тасдиқ мекунад;
- ба ҳиссаи зану шахвар ба молу мулки умумӣ ва оид ба ҳуқуқи мерос гувоҳнома медиҳад;
- оид ба ҳифзи молу мулки мерос чораву тадбирҳо меандешад;
- ҳаққонӣ будани нусхаи ҳуҷжатҳо ва нусхаи кўчонидашуда онҳоро шаҳодат медиҳад;
- дуруст тарцима шудани ҳуҷжатҳоро тафтиш мекунад;
- ҳақиқӣ будани имзои ҳуҷжатҳоро тафтиш мекунад;
- оид ба харида гирифтани мулки ғайриманкул гувоҳнома медиҳад;
- факти зинда будани шахрвандро тасдиқ менамояд; дар ҷои муайян будани шахрвандро тасдиқ мекунад; дар фотосурат акс ёфтани шахрвандро тасдиқ мекунад; вақти супурдани ҳуҷжатҳоро тасдиқ менамояд;
- суммаҳои пул ва қоғазҳои қиматбахоро дар депозит қабул мекунад;
- ҳуҷжатҳоро барои нигоҳ доштан қабул менамояд;
- чекҳоро барои пардохти пул тақдим менамояд ва аз рӯи чек пул

пардохт нашуданаширо тасдик мекунад.

Ҳангоми амалӣ кардани ҳаракатҳои нотариалӣ агар аз тарафи шахрванд ё шахси мансабдор қонунҳо шикаста шуда бошанд, ба ташкилотҳо, прокурор хабар медиҳад. Бо мазмуни ҳуҷжатҳои тақдимнамудаи тарафҳо, ба нусхаи асл мувофиқӣ ва ба қонун зид набуданани онҳоро месанҷад. Ҳаракатҳои нотариалии вобаста бо маълумотҳои оиди легализатсияи даромадҳои бо роҳи ҷиноӣ ба даст оварда, бо таъмини молиявии терроризм ва аслиҳаи қатли ом агар рӯй диҳанд, ба органҳои махсуси давлатӣ тақдим мекунад.

Маълумотҳо оид ба мулки ғайри манқул, хонау чой, мулки мерос, ҳадявӣ ва мулки хариду фурӯшро, истифодаи воситаҳои нақлиёт, эътимодномаҳо барои тасарруф, маълумотҳо оиди ба шахси дигар гузаштани ин воситаҳо, шартнома оиди иҷораро ба органҳои корҳои дохилӣ, маълумотнома оид ба васиятномаро баъди вафоти шахси васияткарда ба шахсони манфиатдор тақдим мекунад.

Нотариус барои вайрон кардани ўҳдадориҳои касбиаш ҷавобгар шуданаш мумкин.

Идораҳои нотариат имконияти иҷрои ҳаракатҳояшонро ба воситаи шабакаи ягонаи ахбороти автоматишуда доранд.

Аз хазинаи ҳикматҳо!

Дарачаи тарбияи инсон бо ҳурмат шудани ҳуқуқи дигарон муайян карда мешавад.. (Муҳаммад Камол Пилав)

Саволу супоришҳо барои мустақкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Вазорати адлияи Республикаи Ўзбекистон чӣ гуна орган аст?
2. Таркиби сохтори органҳои адлияро гӯед.
3. Вазифаҳои асосии органҳои адлия шумуред.
4. Марказҳои хизматҳои давлатӣ ба кадом мақсадҳо ташкил карда шудаанд?
5. Адвокатура чӣ гуна орган? Вазифаҳои он чист?
6. Идораҳои нотариал чӣ? Онҳо кадом вазифаҳоро иҷро мекунанд?
7. Адвокатҳо кадом хизматҳо мерасонанд? Нотариусҳо чӣ?

Қувваҳои Мусаллаҳ ва тарбияи ҷавонон дар рӯҳи ҳарбию ватанпарварӣ

Саволу супоришҳои фаъолкунанда

1. Зери иборои “Қувваҳои Мусаллаҳ” чиро мефаҳмед?
2. Бародар ё бародарони ҳамсинфи шумо дар хизмати ҳарбӣ шудаанд? Оид ба хизмати онҳо сӯҳбат намоед.
3. Иборои “Қарзи аскарӣ”-ро чӣ гуна мефаҳмед?
4. Маънои истилоҳи “армия”-ро оё медонед?
5. Дар мактабе, ки шумо таҳсил мекунед, оид ба мавзӯи ҳарбию ватанпарварӣ чӣ гуна тадбирҳо гузаронида мешаванд?

Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон барои ҳимояи суверенитет, томии ҳудудӣ, ҳаёти осуда ва амнияти аҳолии Республикаи Ўзбекистон, ҷилавгирӣ кардани ҷангҳо ва мочароҳои мусаллаҳона, дар ҳолати зарурӣ бартараф намудани онҳо аз тарафи давлат ташкил ва таъмин карда мешаванд. Қувваҳои Мусаллаҳ иттиҳодияҳо, ҷузъитомҳо ва қисмҳои ҳарбию дар бар мегиранд.

Се нишонаи Қувваҳои Мусаллаҳро бояд дониста гиред:

Аввалан, Қувваҳои Мусаллаҳ ташкилоти давлатист, ки қонунан мебошанд ва сохтор, вазифаҳои худро доранд.

Сониян, Қувваҳои Мусаллаҳ ташкилоти ҳарбӣ буда, ҳарбиёро муттаҳид мекунад, қувваи аслиҳаро доранд.

Сеюмин, Қувваҳои Мусаллаҳ ташкилоти махсуси ҳарбӣ буда, дар миқёсҳои тактикийу зудамалӣ ва стратегӣ ҷанг ва ҳаракатҳои ҳарбиरो бояд амалӣ кунанд.

“Имрӯз дар баъзе минтақаҳои дунё мочароҳо ва зиддиятҳои хунин боз ҳам шиддат гирифтааст, хавфи терроризм ва экстремизм аз мо огоҳӣ ва хушёрӣ доимиро талаб мекунад. Аз ин рӯ, таъмин кардани амнияти даҳлатнопазирии сарҳадоти Ўзбекистон, мустаҳкам намудани қобилияти мудофиавии мамлакатамон, вазифаҳои ҳалқунандаи ба остонаамон наздик нагузоштани ҳар гуна балову қазо бояд дар маркази диққатамон бошад”.

Ш.Мирзиёев

Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон барои ҳимояи соҳибхитӣҳои давлатӣ ва яклухтии ҳудуд, ҳаёти осуда ва амнияти аҳолии Республикаи Ўзбекистон ташкил карда мешаванд.

Қувваҳои Мусаллаҳ ташкилоти ҳарбии давлат ва маҳаки сохтори мудофиавии мамлакат буда, барои ҷилавгирии мочароҳои ҳарбӣ, инчунин таъмини амнияти ҳарбии давлат ташкил карда мешавад. Фаъолият, вазифаҳои Қувваҳои Мусаллаҳ тавассути Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон, қонун “Дар бораи доктринаи мудофия” ва дигар ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ ба тартиб дароварда мешавад.

Ба таркиби Қувваҳои Мусаллаҳ органҳои идоракунӣ, лашкарон, сохтори ҳарбии Вазорати мудофия, Корҳои дохилӣ, Вазъиятҳои фавқулодда, Хизмати амнияти давлатӣ ва дигар идораҳо, инчунин Гвардияи миллӣ дохил мешаванд.

Раҳбарии мудофияи мамлакат ва Қувваҳои Мусаллаҳро Президенти Республикаи Ўзбекистон—Сарқумондони олии Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон ба амал мебарорад.

Хизмати ҳарбӣ намуди алоҳидаи хизмати давлатист, ки шаҳрвандони Республикаи Ўзбекистон дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳ ўҳдадории ҳарбиашонро иҷро мекунад. Ба хизмати ҳарбӣ шаҳрвандони солашон ба

ҳаждаҳ расида, бино ба саломатиашон барои хизмат дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳ лоиқ даъват карда мешаванд.

Ба принсипи “Ягонагии армия ва халқ”, ки Президенти Республикаи Ўзбекистон, Сарқумондони олии Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев муқаррар намудааст, таъя намуда, аз мактабҳои республика сар карда то муассисаҳои таҳсилоти олии сохтори ноёби доимии томи таълими ҳарбию ватанпарварӣ офарида шудааст. Академияи нави Қувваҳои Мусаллаҳ ташкил шуд, фаъолияти омӯзишгоҳҳои ҳарбӣ тақмил ёфт. Дар сохтори Қувваҳои Мусаллаҳ шӯъбаҳои ибтидоии Иттифоқи Чавонон ташкил карда шуданд. Бо мақсади таъмини иҷрои ин вазифаҳо қарори Девони Вазирон аз 23-юми феввали соли 2018 “Дар бораи тайёр намудани чавонон дар рӯҳи ватанпарварии ҳарбӣ” қабул карда шуд.

Мазмуни Консепсияи дар рӯҳи ҳарбию ватанпарварӣ тарбия намудани чавонон чун гавҳараки чашм ҳифз намудани Ватанамон, шӯҳрати онро дар сатҳи дунё тараннум кардан, ба камол расонидани шаҳрвандони ҳақиқии ватанпарвари Ўзбекистон ташкил медиҳад. Дар шуури ҳар як шаҳрванди чавон қарзи муқаддас ва шарафнок будани садоқат ба Ватан, ҳимояи Ватан, тафаккур намудан бо қаҳрамонони миллиамон, ки дар роҳи истиқлол ва равнаки Ватани азизамон фидокорона мубориза бурдаанд, ба армияи миллиамон зарур будани чавонони ҳисмонан бақувват ва маънан баркамол барин ҷиҳатҳоро идрок кардан вазифаи асосии ҳар як чавон аст.

Қорҳои дар рӯҳи ҳарбию ватанпарварӣ тарбия кардани чавононро дар қор марҳила амали кардан мумкин:

Марҳилаи якум, ба бачаҳои синнашон аз 3 то 17 – сола ба воситаи мафҳумҳои аввалини олами атроф, Ватан ва дар муассисаҳои таълими томактабӣ тавассути шеърӯ таронаҳо, мултфилм, бозиҳо ва кашидани расмҳо ба рамзҳои давлат ҳурмат ва ба диёр муҳаббатро ташаккул дода мешавад.

Марҳилаи дуюм, дар бачаҳои 7—16-сола мустаҳкам намудани муҳаббат ва садоқат ба Ватан. Тайёр кардани онҳо барои адо кардани қарзи фарзандиашон дар назди Модар—Ватан. Пайдо кунонидан ҳавас нисбат ба онҳое, ки дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳ хизмат мекунанд. Ҳар як чавоне, ки хизмат дар Қувваҳои Мусаллаҳро орзу мекунад, бояд аз овони бачагӣ ҳисмонан бақувват буда, ҳамеша бо варзиш машғул шавад, ҳамаи фанҳои мактабиро пухта аз бар карда, аз вақти холӣ пурсамар истифода намуда, дар озмунҳои аз қабилӣ “Қитобҳони чавон” иштирок карда, ҳамеша барои қомебию муваффақият бикӯшад. Донишомӯзон бояд дар

мусобиқаҳои варзишии “Ворисони Темурбек”, “Фарзандони Ўзбекистон баҳодур мешаванд” фаъол иштирок намоянд.

Марҳилаи сеюм, руҳан ва ҷисмонан тайёр намудани ҷавонони 16—18-сола ба хизмати муносиб ба Ватан ва ҳимояи он. Ба онҳо оид ба армияи миллиамон зарур будани ҷавонони ҷисмонан бақувват ва рӯҳан баркамол, аҳамияти хизмати ҳарбӣ ва оид ба ислоҳотҳо дар Қувваҳои Мусаллаҳ бо воситаҳои намоишӣ маълумот додан.

Марҳилаи чорум, ҳамаҷониба баркамол, инсонҳои содиқ ба падару модар ва Ватан тарбия кардани ҷавонони 18—30-сола. Ҳамеша тайёр будан ба ҳимояи Ватан, бо ҷавононе, ки дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳ қарзи хизматро иҷро карда истодаанд, фахр намудан, ташаккул додани эҳсосоти қарзи конституционӣ ва савганди ҳарбӣ.

Чуноне ки дар Консепсияи тарбия намудани ҷавонон дар рӯҳи ҳарбию ватанпарварӣ қайд шудааст, касби интиҳобкардаатонро пухта аз бар намуда, мутахассиси хуб шудан вақти холиро пурмазмун гузаронидан лозим. Барои иштирок дар озмуни “Китобхони ҷавон” ҳаракат намуда, мутолиа кардани адабиёти илмию бадеӣ шуморо ватанпарвар, фидоӣ, ҷасуру ва ҳушёр будан роҳнамун месозад.

Ҳимоя намудани Республикаи Ўзбекистон қарзи ҳар як шаҳрванди Республикаи Ўзбекистон аст. Шаҳрвандон дар заминаи тартиби қонун муқарраркарда барои гузаштани хизмати ҳарбӣ ва муқобил маҷбуранд.

Моддаи 52-юм.

Ватанпарварии ҳарбӣ рӯҳияти ғурур аз Ватан, боварӣ ба ояндаи дурахшони онро ифода мекунад. Истилоҳи “Ватан” калимаи арабӣ буда, маънояш “сарзаминам” аст. Истилоҳи “Ватан” ба маънои васеъ ва танг истифода мешавад. Намояндагони як халқ дар як ҷо ҷамъулҷамъ шуда зиндагӣ намоянд, ин ҳудуд макони аслии аҷдодонашон бошад, ин маънои васеи Ватан аст. Агар хона, маҳалла, даҳае, ки инсон таваллуд ёфта, ба воя расидааст, ин ҳам ватан, аммо ба маънои танг аст. Истилоҳи “Ватан” ва “ватанпарвар” ҳамеша ҳамоҳанг ва ба ҳам алоқаманданд. Ватанпарварӣ фазилати олии шахс, ғурур аз миллате, ки ба он мансуб аст, ғурур аз Ватан, ғамхорӣ дар ҳаққи имрӯзи он ва боварӣ ба ояндаи дурахшони онро ифода менамояд. Мо боварӣ дорем, ки шумо ба аҷдодони ҷасуру бузургамон вориси муносиб, ҳимоятгарони ҳақиқии Ватан мешавед.

Шарҳ диҳед

“Дар чараёни хизмати ҳарбӣ бо ҳар як аскар алоҳида кор бурданамон, онҳоро пеш аз ҳама ҳамчун ворисони муносиби Ҷалолуддин Мангубердӣ ва Амир Темур барин ачдодони бузургу часурамон, ҳимоятгарони ҳақиқии Модар-Ватан тарбия намуданамон зарур аст”.

Президенти Республикаи Ӯзбекистон Шавкат Мирзиёев.

Фаъолияти эҷодӣ

Ба гирифтани “черик” (лашкар, сохтори ҳарбӣ) навкар ба се ҷоида амал кардам:

- авалан, ба қуввату неруи ҷавон;
- сониян, ба бозӣ карданаиш бо шамшер;
- сеюмин, ба камолоти ақлу заковатаиш.

Ҳамин се фазилат ҷамъулҷамъ бошад, ба хизмати навкарӣ гирифтам. Зеро ҷавони пурқуввату неруманд ба ҳар гуна душворихо, азобу уқубат пуртоқот мешавад, шахси шамшербоз рақибашро мағлуб мекунад, навкари оқил дар ҳама маврид ақлу заковатро ба кор бурда, мушкилотро ҳал карданаиш мумкин.

Амир Темур

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Қувваҳои Мусаллаҳ чӣ гуна ташкилоти давлатӣ ба ҳисоб меравад?
2. Қувваҳои Мусаллаҳ аз кадом таркиб иборатанд?
3. Раҳбарии Қувваҳои Мусаллаҳро кӣ бар ўҳда дорад?
4. Киҳо ба хизмати ҳарбӣ даъват карда мешаванд?
5. Концепсияи тарбияи кардани ҷавонон дар рӯҳи ҳарбию ватанпарварӣ ба кадом мақсад қабул шудааст?
6. Марҳилаҳо ва вазифаҳои концепсияро эзоҳ диҳед.
7. Амир Темур дар асоси кадом шартҳо ҷавонро ба навкарӣ қабул мекард?
8. Шумо барои ҳимояи кардани Ватан ва аскарони ҳақиқӣ шудан худатонро чӣ гуна тайёр карданатон зарур аст?

Саволҳо ва супоришҳо барои такрори умумӣ оид ба боб

1. Ба истилоҳи ҳуқуқшиканӣ таъриф диҳед.
2. Дар қонунгузори мамлакатамон чандто ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳаст ва ба кадом намудҳо ҷудо мешаванд?
3. Мавқеи прокуратура дар низоми ҳуқуқ чӣ гуна аст?
4. Агар ҷиноят содир шавад, кадом органҳо ваколати бурдани қори пурсуҷӯро доранд?
5. Кадом органҳои Вазорати адлия мавҷуд аст?
6. Хавфнокии иҷтимоӣ дар кадом ҳолатҳо ба вуҷуд меояд?
7. Ибораи зидди ҳуқуқ буданро чӣ хел мефаҳмед?
8. Ба ҷавобгарии маъмури кадом намудҳои ҷазо дохил мешавад?
9. Ҷавобгарии ҷиноӣ чист? Он дар кадом ҳолатҳои ҳуқуқшиканӣ истифода мешавад ва хусусиятҳои асоситарини он аз ҷиҳати иборат аст?
10. Идораҳои нотариалӣ кадом вазифаҳоро иҷро мекунанд? Вақте нотариус мегӯянд, ҷиро мефаҳмед?

Таърифи ба истилоҳҳо муносибро қайд кунед.

1. Прокурор

2. Ҳуқуқшиканӣ

3. Ҷиноят

4. Коллегии адвокатҳо

5. Адвокат

а) – калимаи латинӣ буда, маънояш «ҳимоячӣ», «сафедкунанда» аст.

б) – кирдори (ҳаракат ё беҳаракати) барои ҷамъият хавфнок.

в) – калимаи франсузӣ буда, маънояш «сиёҳкунанда» аст.

г) – айбе, ки аз кирдори зидди ҳуқуқи шахсе, ки рафтори худро мефаҳмад ва ба он ҷавоб дода метавонад.

д) институти ҳуқуқӣ буда (гурӯҳи алоҳида) иттиҳодияи мустақил, ихтиёрӣ, касбии шахсоне, ки бо фаъолияти адвокатӣ машғуланд ва баъзе шахсони бо адвокатии хусусӣ шугл меварзанд.

Тестҳо оид ба боб

- 1. Ба сохтори марказии ягонаи органҳои прокуратура кадом шахрванди ваколатноки Республикаи Ўзбекистон сарварӣ мекунад?**
  - а) Прокурори генералӣ;
  - б) Раиси коллегияи прокуратура;
  - в) Шахсе, ки аз тарафи прокурорҳои вилоят интихоб шудааст;
  - г) Прокурори Республикаи Ўзбекистон.
- 2. Ҷавоби кадом қатор маъноӣ ғамхорӣ карданро дорад?**
  - а) Адвокат;
  - б) Вазорати адлия;
  - в) Прокурор;
  - д) Судя.
- 3. Прокурор чиро назорат мекунад?**
  - а) Кори тафтишро;
  - б) Кори судиро;
  - в) Аниқ иҷро шудани қонунҳоро;
  - г) Иҷрои ҳукм.
- 4. Аниқ ва як хел иҷро шудани қонунҳоро дар ҳудуди Республикаи Ўзбекистон кӣ ва кадом органи давлатӣ ба амал мебарорад?**
  - а) Вазорати адлия;
  - б) Идораҳои нотариалӣ;
  - в) Прокурори генералии Республикаи Ўзбекистон ва прокурорҳои ба он итоаткунанда;
  - г) Органҳои суд.
- 5. Ҳимоячӣ — ин...**
  - а) Шахсе, ки дар ҷараёни муҳокимаи кори (парвандаи) ҷиноӣ шахрвандонро ҳимоя мекунад;
  - б) Шахсе, ки дар суд иштирок мекунад ва манфиатҳои давлатро ҳимоя менамояд;
  - в) Шахсе, ки аз тарафи айбдоршаванда даъват шудааст;
  - г) Вакили қонунии айбдоршаванда.
- 6. Ба кадом намуди ҳуқуқшиканӣ аз тарафи давлат ҷазои саҳттарин истифода мешавад?**
  - а) маъмурӣ;
  - б) ҷиноӣ;
  - в) интизомӣ;
  - г) шахрвандӣ.
- 7. Ҷавобгарии маъмурӣ аз чандсолагӣ сар мешавад?**
  - а) аз 16-солагӣ;
  - б) аз 14-солагӣ;
  - в) аз 15-солагӣ;
  - г) аз 17-солагӣ.

Дар фаъолияти ҳамаарӯзаи органҳои давлатӣ принсипи конституциявии оид ба афзалнокии ҳуқуқу озодиҳои инсон бечунучаро бояд таъмин карда шавад.

Шавкат Мирзиёев

БОБИ VI

ҲУҚУҚҲО ВА ВАЗИФАҲОИ БА ВОЯ НАРАСИДАГОН

*Истилоҳи ба воя нарасидагон;
Ҳуқуқ ва вазифаҳои ба воя нарасидагон дар Кодекси оила
Ҳуқуқ ва вазифаҳои ба воя нарасидагон дар Кодекси меҳнат
Чавобгариҳои маъмури ва ҷиноии ба воя нарасидагон*

Ҳуқуқҳои ба воя нарасидагон дар қонунгузори шаҳрвандӣ

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Синни одамонero, ки дар расм ҳастанд, тахминан аниқ кунед
2. Мақоми ҳуқуқи онҳоро гурӯҳбандӣ (яъне, ҳуқуқҳошон ба якдигар монандро ба як гурӯҳ ҷудо карда) карда метавонед?
3. Ба фикри шумо байни ҳуқуқҳои одамони ба гурӯҳҳо ҷудо кардаатон чӣ гуна фарқҳо шуданаиш мумкин?
4. Барои рафтори ношоями онҳо ҷавобгари онҳо низ оё фарқ мекунад?
5. Дар мамлакати мо инсон аз чанд солагӣ ба воя расида ҳисоб мешавад?

б. Аз чӣ сабаб айнан аз ҳамин синну сол ба воя расида ҳисоб мешаванд?

Дар Республикаи Ўзбекистон як соҳае ҳаст, ки дар он нормаҳои ҳуқуқи муносибатҳои оид ба мулк ва ғайри мулкии ҳамаи шахсонро (чисмонӣ ва юридикӣ) ва муносибатҳои молу пулиро ба тартиб мебарорад. Ин соҳа соҳаи ҳуқуқи шахрвандӣ ном дорад.

Бино ба қонунгузориҳои шахрвандӣ маҷмуаи ҳуқуку вазифаҳои, ки шахрванд бояд соҳиби он бошад, лаёқати ҳуқуқи шахрвандро ташкил мекунад.

Ҳуқуқи шахрвандӣ аввал дар Рими қадим ба вучуд омадааст ва ин ҳуқуқ муносибатҳои байни шахрвандонро ба тартиб мебарорад. Имрӯз дар аксари мамлакатҳо низоми ҳуқуқи миллии ба тартиб дароварандаи муносибатҳои байни шахрвандон офарида шудааст. Дар мамлақати мо муносибатҳои байни одамонро Конституцияи Республикаи Ўзбекистон ва Кодекси шахрвандии Республикаи Ўзбекистон ба тартиб мебарорад.

Лаёқати ҳуқуқи шахрванд баробари ба дунё омадани он пайдо мешавад ва баъди вафоташ ба охир мерасад.

Лаёқати муомилаи шахрванд ба туфайли ҳаракати шахрванд ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ соҳиб шуда, онҳоро дар амал татбиқ карда, баъди худ вазифаҳои шахрвандӣ ба вучуд оварда ва лаёқати онро иҷро кардан буда, ин лаёқат баъди ба воя расидан, яъне баъди ҳаждаҳ солро пур кардан пурра ба вучуд меояд.

Ҳуқуқ ва вазифаҳои шахрвандӣ аз ҳолатҳои зерин ба вучуд меоянд:

1) аз шартномаҳои дар қонун дар назар дошта ва дигар қарордодҳо, инчунин гарчанде дар қонун пешбинӣ нашудааст, лекин шартномаҳои ба он зид набуда ва монанди онҳо;

2) ҳуҷҷатҳои органҳои давлатӣ ва органҳои худидоракунии шахрвандон ба сифати асоси ба вучуд омадани ҳуқуку вазифаҳои шахрвандӣ, ки дар қонун дар назар дошта шудаанд;

3) аз қарори ҳуқуку вазифаҳои шахрвандон, ки суд муқаррар кардааст;

4) дар натиҷаи гирифтани молу мулк дар асосҳои қонунӣ;

5) дар натиҷаи офаридани асарҳои илмӣ, адабиёт ва санъат ва дигар фаъолияти интеллектуалӣ;

- 6) дар натиҷаи ба дигар кас расонидани зарар;
- 7) дар натиҷаи беасос бой шуда рафтан;
- 8) дар натиҷаи дигар ҳаракатҳои шахрвандон ва шахсони юридикӣ;
- 9) дар натиҷаи ҳодисаҳои, ки ба оқибатҳои шахрвандию ҳуқуқӣ овардани ҳуҷҷатҳои қонунӣ вобаста ҳастанд.

Барои муайян кардани лаёқати муомилаи ба воя нарасидагон дараҷаи инкишофи тана, қаду қомат, бозуҳо ва қобилияти ақлии инсонни ҷавон ба эътибор гирифта мешавад.

Бино ба Кодекси шахрвандии Республикаи Ўзбекистон лаёқати пурраи муомилаи инсон баъди 18 солро пур кардан пайдо мешавад.

Дорои ҳуқуқҳои шахрвандӣ шудани шахрванд ба воситаи ҳаракатҳои худ ва онҳоро амалӣ намудан, ба вучуд овардани вазифаҳои шахрвандӣ барои худ ва лаёқати (лаёқати муомила) иҷро намудани онҳо баъди ба воя расидан, яъне баъди 18-солагӣ пурра ба вучуд меояд.

Моддаи 22-юм.

Ба воя нарасидагони аз **14-сола то 18-сола**:

- 1) ҳуқуқи музди кори худ, стипендия ва дигар даромадҳоро зери тасарруф даровардан;
- 2) ба амал баровардани ҳуқуқҳои муаллифӣ;
- 3) мувофиқи қонун дар банкҳо амонат гузоштан ва онҳоро тасарруф кардан;
- 4) баستاني ҳар гуна созишномаи маишӣ бастанро дорад.

Бачаҳои хурдсоли аз **6-сола то 14-сола**:

- 1) ҳуқуқи баستاني созишномаҳои хурди маиширо;
- 2) созишномаҳои оиди манфиатҳои муфт диданро;
- 3) тасарруф намудани маблағи додашуда барои истифодаи озодона баҳри мақсадҳои муайяни қонунӣ ва мувофиқи тартиби худаш хостаро дорад.

Шахси ба воя нарасидаи 16-сола, дар асоси шартҳои қонун агар бо қор ё бо фаъолияти тадбиркорӣ машғул бошад, ўро бо қарори суд дорои лаёқати пурраи муомила эълон кардан мумкин. Ин ҳолат дар ҳуқуқи шахрвандӣ **эмансипатсия** номида мешавад. Дар ин ҳолат падару модар, онҳое ки ба фарзандӣ гирифтаанд ва ҳомӣ аз рӯи вазифаҳои ба воя нарасидаи эмансипатсияшуда, хусусан дар бобати ўҳдадории

Эмансипатсия аз калимаи латинии «*emansipatio*» гирифта шуда, маънояш баробарии ҳуқуқҳоро дорад.

ба воя нарасида бар оқибати зарар расондан ҷавобгар намебошанд.

Шаҳрванде, ки то ба воя расидан бар асоси қонун ба никоҳ дарояд, аз вақти ба никоҳ даромадан соҳиби лаёқати пурраи муомила мешавад. Лаёқати муомилае, ки дар натиҷаи ба никоҳ даромадан ҳосил шудааст, ҳатто вақте бекор шудани никоҳ то соли 18-ро пур кардан пурра нигоҳ дошта мешавад.

Агар суд никоҳро ҳаққонӣ нашуморад, суд аз вақти шаҳрвандони ба воя нарасида ҳисоб кардани шавҳар (зан) дар бораи аз даст додани лаёқати пурраи муомила қарор қабул карданаш мумкин.

Дар назди Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон, Шӯрои Вазирони Республикаи Қароқалпоқистон, ҳокимияти вилоятҳо, ноҳияҳо ва шаҳрҳо Комиссияҳои кор оид ба воя нарасидагон ташкил дода шудаанд. Мақсаду вазифаҳои ин комиссияҳо чунин аст:

- гирифтани пеши роҳи беназорат ва бенигаҳбон монондан, ҳуқуқшиканиҳои ба воя нарасидагон;

- аниқ намудан ва бартараф кардани сабабҳо ва шароитҳои, ки ба рои ҳаракати ноқонунӣ ва ҳуқуқшикани ба воя нарасидагон имконият фароҳам овардаанд;

- ҳимояи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои ба воя нарасидагон;

- ташкил намудани корҳо барои тарбияи ба воя нарасидагони ба аҳволи ночори аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнок дучоромада.

Иҷрои қарори комиссия, қарорҳои доираи ваколатҳои онҳо аз тарафи органҳои давлатӣ, дигар ташкилотҳо ва шахсони мансабдор маҷбурӣ аст.

Нозими 15-сола ҳангоми таътил бо розигии падару модараш ба қаҳвахона ҳамчун фурушандаи оби маъданӣ ба кори кироя қабул карда шуд. Соҳиби қаҳвахона ўро ҳафтае 48 соат кор фармуда, баробари калонсолон маоши якхела дод.

- 1) Оё соҳиби қаҳвахона ҳуқуқи Нозимро вайрон кардааст?
- 2) Ба фикри шумо, дар ин ҳолат аз иштироккунандагон кадомашон қонунро шикастаанд?
- 3) Оё онҳоро аз нигоҳи ҳуқуқӣ босавод гуфтан мумкин аст?

Шарҳ диҳед!

Барои зарари аз шахсони ба воя нарасида ба амаломада падару модари онҳо, ё ҳомиён, ё муассисаи таълим, тарбия ё муолиҷаи онҳоро назораткунанда ҷавобгар ҳастанд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Дилишоди 5-сола қобилияти расм кашиданро дорад. Мураббии кӯдакистоне, ки Дилишод он ҷо тарбия мегирад, аз расмҳои вай барои истифода бурдан албом тайёр кард.

– Оё ҳуқуқҳои Дилишод шикаста шуд?

– Ҳуқуқҳои Дилишодро кӣ ҷимоя мекунад?

2. Дар рӯзҳои таътили тобистона Набиҷони 14-сола ба фирмае ба сифати ёрдамчии усто ба кор даромад. Маошаширо ҷамъ карда, планшет харид. Оё ӯ барои ин кор ҳақ дорад? Аз ин хусус фикратонро асоснок намоед.

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Лаёқати ҳуқуқӣ чист?
2. Зери ибораи лаёқати муомила чиро фаҳмидан мумкин?
3. Оид ба лаёқати ҳуқуқӣ ва лаёқати муомила мисолҳо оред.
4. Ҳуқуқ ва вазифаҳои шахрвандӣ дар кадом ҳолатҳо ба вучуд меоянд? Номбар кунед.
5. Эмансипатсия чист?
6. Чадвали зеринро кашед ва аз рӯи Кодекси шахрвандии Республикаи Ўзбекистон дар асоси лаёқатҳои муомилаи ба воя нарасидагон пур кунед:

Ба воя нарасидагони аз 14-сола то 16-сола	Бачаҳои хурдсоли аз 6-сола то 14-сола	Ба воя расидагони 16 солро пур карда
		Намуна: Шартномаи хурди маширо тартиб медиханд

Мавзӯи 28

Ҳуқуку вазифаҳои ба воя нарасидагон дар қонунгузориҳои ҷиноӣ

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Тасвирҳои расмҳои 1-3-юмро тавсиф намоед.
2. Ба фикри шумо, ин бачаҳо, ки дар расмҳо тасвир шудаанд, дар оянда чӣ гуна инсонҳо шуданишон мумкин аст?
3. Дар бораи оқибати қирдорони ғайриқонунии бачаи расми 4-ум чӣ гуфта метавонед?
4. Бачаи расми 6-ум аз чӣ сабаб ба ин ҳолат афтодааст?
5. Барои асоснок намудани зарурати ҷазодиҳии бачаҳои расми 4 ва 6-ум ҳаракат намоед. Тасаввур кунед, ки агар онҳо барои қирдорашон ҷазо нагиранд, ба кадом оқибатҳо оварданиш мумкин?
6. Байни ҷавобгарии ба воя нарасидагон ва қалонсолон оё фарқ шуданиш лозим аст ё не? Барои асоснок намудани фикратон ҳаракат намоед.

Қирдорҳои ҳуқуқшиканӣ гуногун буда, онҳо аз тарафи соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ таъқиб карда мешаванд.

Ҳуқуқшиканиҳоро аз рӯи хусусият ва аломатҳо ба чор гурӯҳ тақсим кардан мумкин: инҳо ҳуқуқшиканиҳои ҷиноӣ, маъмурӣ, интизомӣ ва шаҳрвандӣ мебошанд. Дар байни ин ҳуқуқшиканиҳо ҳуқуқшиканиҳои ҷиноӣ ва маъмурӣ ба ҳам қариб монанданд. Дар аксар ҳолатҳо объекти таҷовузи онҳо як хеланд. Аз ҷумла, дар моддаи 2-юми Кодекси ҷиноии Республикаи Ўзбекистон объектҳои муҳофизат аз ҷиноят нишон дода шудааст. Яъне Ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон, манфиатҳои ҷамъиятию давлатӣ, мулк, муҳити табиӣ, оромӣ, Ҳимояи амнияти инсоният аз таҷовуз дар назар дошта шудааст. Дар моддаи 10-уми Кодекси ҷавобгарии маъмурӣ кирдорҳои қонунан айбдоршавандаи таҷовуз ба ҳуқуқҳои шахс, ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон, мулкдорӣ, ба давлат ва тартиботи ҷамъиятӣ дар назар дошта шудааст.

Агар кирдоре, ки онро Кодекси ҷиноӣ манъ карда бошад, содир гардад, ҷавобгарии ҷиноии аз Ҳама саҳт истифода мешавад.

Шахсоне, ки ҳангоми содир кардани ҷиноят ба синну соли дар қонун муқарраршуда расида бошанд, он вақт субъекти ҷиноят ба ҳисоб мераванд. Бачаҳои хурдсоли ҳоло мувофиқи қонун ба балоғат нарасида бино ба синну солашон, аз ҷиҳати инкишофи рӯҳӣ, ҷисмонӣ барои кирдори худ ҳанӯз ҷавоб дода наметавонанд, ҳаракати (ё беҳаракатии) худро пурра идора карда наметавонанд.

Ононе, ки ҳоло чордах солро пурнакардаанд, бачаҳои хурдсол ҳисоб мешаванд, аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳавфнок будани ҳаракати худро (ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷавобгарӣ, қасдан одам куштан аз ин мустасно) пурра дарк намеkunанд. Ононе, ки чордахсола шудаанд, ҷиноят будани баъзе аз кирдорашонро мефаҳманд, рафтори худро идора карда метавонанд. Аз ин боис дар моддаи 17-уми ҚЧ рӯйхати ҷиноятҳои дода шудааст, ки аз чордахсолагӣ субъекти ҷиноят шуданашон мумкин.

Дар Кодекси ҷиноии Республикаи Ўзбекистон ба шахсони ҳаҷдахсола, ки ҷиноят кардаанд, ҷарима, қорҳои ислоҳи ахлоқӣ, ҳабс, аз озодӣ маҳрум кардан барин қорҳои асосии ҷазо қайд шудааст.

Акнун дар бораи ҳар як қорҳои ҷазо алоҳида ҳарф мезанем:

Ҷарима — аз инсоне, ки ин ҷиноятро содир кардааст, ба ҳисоби давлат пул гузаронидан аст. Ҷарима фақат аз шахси ба воя нарасидаи 16-сола ба миқдори аз ду баробари маоши ҳаддалақал то бист

Ба шахсони ба воя нарасида таъин кардани ҷазоҳои иловагӣ мумкин нест.

Дар Кодекси ҷиноӣ ҳолати сабуққунандаи ҷазо барои содир кардани ҷиноят барои ба воя нарасидагон (моддаи 55-ум), нисбат ба шахси бачаи хурдсол содир кардани ҷиноят ҳолати ҷинояти вазнинқунанда доништа шудааст.

баробари он ситонида мешавад.

Ҷазои ислоҳи меҳнати ахлоқӣ ба воя нарасида, лекин ба меҳнат қодир истифода шуда, ба меҳнати маҷбурӣ ҷалб мегардад.

Барои ба воя нарасидагон муддати ин ҷазо аз як моҳ то як сол муқаррар мешавад.

Маҳдуд кардани озодӣ—ин ҷазо ҳамчун ҷорай ҷазои асосӣ нисбат ба маҳбусони ба воя нарасида ба муддати аз 6 моҳ 2 сол таъин мешавад.

Корҳои маҷбурии ҷамъиятӣ — фақат нисбат ба воя нарасидагони ба меҳнат лаёқатманд ба муддати аз 60 соат то 240 соат таъин мешавад.

Аз озодӣ маҳрум кардан ин ҷазо нисбати ба воя нарасидагон ба муддати аз 6 моҳ то 10 сол таъин мешавад.

Умуман, истифодаи ҷазои аз озодӣ маҳрум кардан аз 13-солагӣ сар мешавад. Дар ин асно ҷинси ҷазогиранда ҳам ба эътибор гирифта мешавад. Аз озодӣ маҳрум кардан нисбати мардони ҳанӯз 18-ро пур накарда дар колонияҳои умумӣ ё тарбияи интизомии тақвиятшуда истифода мешавад. Нисбати духтарон гузаштани ҷазо дар колонияҳои умумии тарбиявӣ таъин мешавад.

Суд ҳангоми таъин кардани ҷазои ба воя нарасидагон дараҷаи инкишофи онҳо, шароити зист ва тарбия, саломатӣ, таъсири калонсолон, пурра дарк кардан ё накардани кирдорашонро аниқ мекунад, ҷазо ба ҷорай маҷбурӣ иваз шуданаш мумкин.

Нисбат ба шахсони ба воя нарасида ҷавобгарии калонсолон (аз 18-сола боло) зиёд мешавад. Хусусан, агар калонсолон ба воя нарасидагонро ба гадогӣ, нӯшидани нӯшокии спиртӣ ҷалб кунанд, то 3 сол, агар ба истеъмоли моддаҳои гиёҳванд ҷалб кунанд, аз 3 сол то 5 сол, ба содирқунии ҷиноят ҷалб кунанд, аз 5 сол то 10 сол аз озодӣ

маҳрум шуданашон мумкин аст.

Барои ба ҷавобгариӣ ҷиноӣ ҷалб кардани шахси муайян, хусусан, шахси ба воя нарасида, ҳуҷҷатҳои исботкунандаи ҷинояти содиршуда кифоя, асоснок ва аз нигоҳи юридикӣ аҳамиятнок шуданаш лозим.

Оид ба ҷинояти шахси то ҳаҷдаҳсола то содир кардани ҷиноят чунин маълумотҳо зарур аст:

- 1) синну соли аниқӣ айбдоршаванда (соли таваллуд, моҳ, рӯз);
- 2) хусусиятҳои хоси шахс ва ҳолати саломатии он;
- 3) шароити зист ва тарбияи он;
- 4) будан ё набудани далолатдиҳандагони калонсол ва дигар иштирокчиён.

Дар бобати бурдани кори ҷиноятҳои шахси ба воя нарасида иштироки намояндаи вакили қонунӣ ё органи васигӣ ва ҳомигӣ зарур аст. Дар баробари онҳо дар таҳқиқи қор Ҳимоячӣ низ бояд иштирок намояд. Вақти умумии истинтоқи шахси гумонбаршуда, айбдоршаванда дар давоми рӯз бо назардошти ҷудо шудани як соат барои истироҳат ва ҳӯроқхӯрӣ набояд аз шаш соат зиёд бошад.

Суд вақту ҷои дида баромадани кори оид ба ҷинояти ба воя нарасида падару модараш, шахсони падару модарашро ивазкунандаро, муассисаи таҳсил намуда, қорхонааш, комиссияи шуғл бо шахсони ба воя нарасида ва дигар ташкилотҳоро хабардор карданаш лозим. Суд ҳақ дорад, ки намояндагони ин ташкилотҳоро, васӣ ё ҳомии айбдоршавандаро ба маҷлиси суд даъват намояд.

Чораи эҳтиётӣ нисбат шахси ба воя нарасидаи айбдоршаванда бо назардошти дар моддаи 236-уми Кодекси ҷиноиву муқофавӣ агар асосҳо бошанд, истифода шуданаш мумкин, агар барои ҷинояти содиркардааш эҳтимоли беш аз панҷ сол аз озодӣ маҳрум шудан бошад, ба қасдан ҷиноят содир кардан айбдор эълон шуда бошад, ва агар дигар чораҳои эҳтиётӣ ба хулқ атвори айбдоршаванда муносиб набошад, он вақт истифода бурда, ба ҳабс гирифта мумкин.

Агар нисбати айбдоршавандаи ба воя нарасида чораи эҳтиётӣ истифода шавад, аз ин хусус ба намояндаи қонунии ӯ, агар ин гуна намоянда набошад, ба ҳешовандони дигараш хабар медиҳанд. Шахси ба воя нарасида ба гарави падару модар, агар вай дар муассисаи бачаҳо тарбия гирифта истода бошад, ба гарави раҳбари ҳамон муассиса дода шуданаш мумкин.

Ҳангоми эълон кардани айб нисбати шахси ба воя нарасида дар баробари Ҳимоячии ӯ намояндаи қонунии шахси ба воя нарасида иштирок карданаши мумкин.

Фаъолияти эҷодӣ

Дар бораи ҳуқуқшикани бачаҳои ба воя нарасида ҳикояи хурдакак нависед. Дар ин ҳикоя ҳолати якто ҳуқуқшиканиро биёред. Агар синну соли шахс дар ҳикоя зикришуда аз 6-сола то 14-сола, аз 14-сола то 16-сола, аз 16-сола то 18-сола ва аз 18-сола калон бошад, нисбати онҳо кадом ҷазоҳо мумкин. (Дар ин асно аз Кодексҳои шахрвандӣ, Ҷиноӣ, Маъмурӣ истифода баред).

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Қонунгузори чиноӣ чист?
2. Ба воя нарасидан чист?
3. Ибораи ба воя нарасида аз ибораи синну соли субъекти чиноят чӣ фарқ дорад?
4. Ба воя нарасидагон аз чандсолагӣ сар карда ба ҷавобгарӣ кашида шуданаш мумкин?
5. Аз моддаи 17-уми Кодекси чиноии Республикаи Ўзбекистон истифода бурда, чадвали зеринро пур кунед.

Ҷавобгарии шахсоне, ки то содиркунии чиноят 13-сола шудаанд.	Ҷавобгарии шахсоне, ки то содиркунии чиноят 14-сола шудаанд.	Ҷавобгарии шахсоне, ки то содиркунии чиноят 18-сола шудаанд.

Ҳуқуқу вазифаҳои ба воя нарасидагон дар қонунгузорию оила

Ба Ғаниҷони 13-сола аз бобояш автомашина мерос монд. Ғаниҷон бо падару модари ӯгай зиндагӣ мекунад. Падари Ғаниҷон автомашинару фурӯхта, бо мақсади тасдиқ қунонидани шартнома ба идораи (нотариуси) давлатӣ муроҷиат кард. Аммо нотариус аз расмӣ қардани шартнома саркашӣ намуд.

Донишомӯзи коллеҷи касбию ҳунари Дилшодбек плейери DVD-и 80000-сӯминаро ба кредит харид. Дилшодбеки 16-сола ҳар моҳ стипендияи махсуси коллеҷро мегирад. Ба падараш Олимака ин хариди писараш маъқул нашуд. Ӯ аз он, ки писараш бо плейер овора шуда, ба дарс эътибораш кам қарда буд, хавотир шуд. Аз ин сабаб, Олимака аз ин шартномаи писараш беҳабар буданашро дар назар гирифта, онро ғайриқонунӣ гуфта, ба суд муроҷиат кард.

Ҳалима касе надорад, вай дар тарбияи хешовандонаш аст, аз падару модараш хона мерос мондааст. Ӯ бо рухсати ҳокимияти ноҳия дар 16-солагӣ ба шавҳар баромад. Ба хонаи шавҳараш кӯчида омада, мулки ба ӯ меросмондаро фурӯхтани шуд. Барои ин мақсад қорҳои хариду фурӯшро расмӣ қунонидани шуда, ба ҷамоати шаҳрвандони деҳа муроҷиат кард. Лекин раиси ҷамоат «Ту ҳоло лаёқати муомила надорӣ» гуфта, барои расмӣ қардани шартнома рухсат надод. Ҳалима хафа шуда, ба суд муроҷиат кард.

Саволҳо ва супоришҳои фаълқунанда

1. Агар падари ӯгайи Ғаниҷон ба суд муроҷиат кунад, суд чӣ гуна қарор қабул қарданиш мумкин?
2. Ба фикри шумо, падари ӯгайи Ғаниҷон барои фурӯхтани мошини аз падараш меросмонда оё ҳақ дорад?
3. Ба фикри шумо, аз раиси Ҷамоати шаҳрвандони деҳа хафа шудани Ҳалима бамаврид аст?
4. Ба фикри шумо, агар Ҳалима ба суд муроҷиат кунад, суд аз рӯи шиқояти вай чӣ гуна қарор бароварданиш мумкин? Агар падару модари Ҳалима зинда мебуданд, кадом вазъият рӯй мебарояд?
5. Қори Дилшодбекро оё ҳуқуқшиканӣ гуфтан мумкин аст? Чаро?

6. Ба фикри шумо, суд нисбати шикояти Олимака ба кадом хулоса омаданиш мумкин аст? Агар шумо ба ҷои Олимака мебудед, ба кадом қарор меомадед? Агар ба ҷои Дилшодбек мебудед?
7. Умуман, барои ҳалли муаммоҳои дар боло зикршуда шумо кадом роҳро интихоб мекардед?
8. Кадом чизҳои дар оилаатон бударо мустақилона тасарруф карданатон мумкин аст?
9. Чизҳои шахсан ба шумо мансуб оё ҳаст?
10. Барои ивази кардани чизи ба шумо мансуббуда ба чизи рафиқатон аз падару модаратон оё рухсат мепурсед? Чаро?

Падару модарон то ба воя расидани фарзандонашон маҷбур ҳастанд, ки онҳоро нигоҳубин карда, тарбия намоянд.

Давлат ва ҷамъият парвариш кардан, тарбия намудан ва таълим додани бачаҳои یتим ва аз васигии падару модар маҳрумшударо таъмин мекунад, фаъолияти хайрияро нисбати бачагон рағбатнок мекунад.

Моддаи 64-ум.

1. Ба фикри шумо, аз чӣ сабаб шарт будани парвариш кардан ва тарбия намудани бачаҳои ба воя нарасида аз тарафи падару модарон ба дараҷаи ҳуқуқи конституциявӣ бароварда шудааст? Ин ҳолат оё ба арзишҳои миллии мо мувофиқ аст?

2. Давлати мо ба бачаҳои бепарастор ва یتиммонда ба тариқи конституциявӣ ғамхорӣ мекунад, ин ҳолат дар конституция қайд шудааст. Аз ин ҷамъият чӣ нафъ мебинад? Дар ин асно нафъе, ки ҳоло ва дар оянда мерасад, ҷудо карда нависед.

Ғайр аз ҳолатҳои зидди манфиатҳои кӯдак, ҳар як кӯдак дар оила ҳақ дорад, ки зиндагӣ кунад, тарбия бинад, падару модари худро донад, аз ғамхории онҳо баҳраманда шавад, бо онҳо як ҷо ҳаёт ба сар барад.

Агар бо баъзе сабабҳо кӯдак падару модар надошта бошад, ҳуқуқи дар оила тарбия гирифтани вай аз тарафи васигӣ ва ҳомиён таъмин мешавад.

Кӯдаки ба воянарасида барои ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии худ ҳақ дорад. Ҳуқуқи манфиатҳои қонунии кӯдакро падару модар, агар онҳо набоянд, онҳое, ки ҷои падару модарро гирифтаанд, идораҳои васигӣ ва ҳомигӣ, прокуратура, суд ба амал мебароранд.

Агар ба ҳаёт ё саломатии кӯдаки ба воянарасида хавф бошад, ё ҳуқуқи ва манфиатҳои қонуниаш шикаста шуда бошад, шахсони аз ин ҳолат бохабар бояд ба органи васигӣ ё ҳомигии ҷои зисти вай маълум намоянд. Баъди расидани ин гуна маълумот органи васигӣ ва ҳомигӣ барои ҳимояи ҳуқуқи ва манфиатҳои қонунии вай бояд чораҳои зарурӣ бинад. Падару модар намояндагони қонунии кӯдакон мебошанд ва ҳангоми муносибатҳо бо ҳар гуна шахсони ҷисмонӣ ва юридикӣ, аз ҷумла дар суд бе ваколати алоҳида ҳуқуқи манфиатҳои онҳоро ҳимоя мекунад.

Вобаста ба ҳалли масъалаи манфиатҳои кӯдаки ба воянарасида дар оила кӯдак ҳақ дорад, ки фикрашро баён намояд, дар муҳокимаи суд ва муҳокимаи маъмури ба сухан барояд.

Ҳар як падару модар ба фарзанди худ бомаслиҳат, инчунин бо маслиҳати ҳешовандони наздик бо назардошти исми падару модараш ё исми хостаашонро ба кӯдак гузошта метавонанд. Одатан фамилияи кӯдак ба фамилияи падару модар нигоҳ карда гузошта мешавад. Агар падару модар фамилияи гуногун дошта бошанд, он вақт бар асоси маслиҳат фамилияи падар, ё модарро додан мумкин. Бино ба хоҳиши падару модар ва бо назардошти анъанаҳои миллӣ ба кӯдак аз рӯи исми бобои падар ё модар фамилия дода мешавад.

Фарзандони ба воярасида, ба меҳнат лаёқатнок маҷбур ҳастанд, ки дар ҳаққи падару модар ғамхорӣ кунанд.

Моддаи 66-ум.

1. Оид ба ин талабҳои ин моддаи конституция фикратонро гӯед.

2. Дар бораи то чӣ андоза ба арзишҳои миллӣ, расму оинҳои муносиб будани ин талабҳои модда фикратонро баён кунед.

3. Талабҳои ин моддаро бо талабҳои моддаи 64-ум муқоиса кунед.

Фамилияи бачаи ба воянарасида, то ба синни 16 расиданаш бо қарори яқҷояи падару модар тағйир ёфтаниш мумкин. Агар вай 16

солро пур карда бошад, ном ё фамилияи ӯ танҳо бо розигиаш дигар карда мешавад.

Ҳангоми дар ҳаёт будани падару модар фарзандон нисбат ба молу мулки онҳо ҳуқуқи мулкдорӣ надоранд.

Инчунин, падару модар низ ҳақ надоранд ба молу мулки фарзандонашон соҳибӣ кунанд. Фарзандони ба воя нарасида ҳақ доранд, ки аз падару модар ё аз инсонҳои дигар дар доираи қонун таъминот гиранд. Дар ин асно ҳар гуна маблағи ба кӯдак дахлдор, хоҳ он нафақа бошад, хоҳ он дигар намуди кӯмакпулӣ бошад, ҳамааш аз номи падар ё модари вай барои таъминот, таълиму тарбияш бояд сарф карда шавад.

Зиёда аз ин, падару модар ва фарзандон мулки алоҳида-алоҳида доштанашон мумкин аст. Агар онҳо яқоя зиндагӣ кунанд, бо розигии якдигар ба он мулк соҳибӣ намуда ва аз он истифода бурданашон мумкин.

Ва ниҳоят, молу мулке, ки бачаҳои ба воя нарасида ба тариқи ҳадя, мерос мувофиқи тартиби қонун гирифтаанд, инчунин, дар натиҷаи ғайриқонунии тадбиркорӣ ва меҳнатӣ ба даст овардаанд, мулки хусусии онҳо ҳисоб мешавад.

Ҳамин тариқ, чизҳои мавриди истифодаи шахсии ба воя нарасидагон (либос, воситаҳои қарорӣ, анҷомҳои дарсӣ ва монанди инҳо) мулки хусусии онҳо ба шумор мераванд.

Ба хонаи як нафар дӯсти америкоӣ меҳмон шудам. Бо дӯстам ҳолу аҳвол пурсида нишаста будем, писари ӯ аз мактаб омад.

– «Дада, ман омадам. Салом», гуфту (ба англисӣ) ба хонааш дар қабати боло баромада рафт. Даре нагузашта, садои мусиқии гурӯҳи рок тамоми хонаро гирифт. Ман ба дӯстам «Ҳозир сарам дард мекунад» гуфта шикоят карда будӣ, ба писарат гӯй, мусиқиро паст кунад» гуфтам. Дӯстам ба ман «Ин ҳуқуқи ӯст, ман пасттар кун гуфта наметавонам, чунки ӯ истироҳат мекунад» гуфта ҷавоб дод.

1. Аз нигоҳи арзишҳои миллиамон муносибатҳои ҳуқуқии ин оиларо чӣ таърифи мусбӣ гуфта баҳо медиҳед?

2. Фарзанд аз ҳуқуқҳои худ истифода бурда истодааст, зимни он ҳуқуқи дигаронро чӣ гуна шикаст?

Шарҳ диҳед!

Падару модар намояндаи қонунии фарзандони ба воя нарасида мебошанд. Сабаби ин ҳолат: онҳо ҳуқуқу ўхдадорихои худро мустақилона Ҳимоя карда наметавонанд.

Падару модар дар таъмини фарзандон аз нигоҳи моддӣ, ҷисмонан, рӯҳан ва ахлоқан солим карда тарбия намудан, оид ба тайёр намудани онҳо ба ҳаёти мустақилона ўхдадорихои якхела доранд. Ҳуқуқи падару модар ба манфиати фарзанд бояд хизмат кунад. Фарзанд ҳуқуқи Ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии худро дорад.

Фаъолияти эҷодӣ

Оилаи худатонро хаттӣ тавсиф намоед. Худатон ва дигар шахсони ба воя нарасида: бародар, додар, хоҳари калон, хоҳари хурдатонро номбар кунед. Онҳоро бо назардошти дараҷаи муҳим буданашон тасвир кунед. Вазифаҳои худатонро дар оила нависед.

Барои шумо чӣ муҳим аст: нигоҳ доштани ҳуқуқҳоятон ё иҷрои вазифаҳоятон? Дар ин ҳолат шумо ҳаракат карда, аз нуқтаи назари худатон ва оилаатон муносибат баён кунед. Ҷавобатонро нависед.

Саволу супоришҳо барои мустақам ва такрор кардани мавзӯ

1. Ҳар як фарзанд дар оилаи худ чӣ гуна ҳуқуқҳо дорад?
2. Агар шахси ба воя нарасида падару модар надошта бошад, иҷро шудани ҳуқуқҳои онро кӣ таъмин мекунад?
3. Агар дар оила ҳолати ҳал намудани масъалаи манфиатҳои фарзанди ба воя нарасида муҳокима шуда истода бошад, фарзанд кадом ҳуқуқҳо дорад, номбар кунед.
4. Ба фарзанд аз тарафи кӣ ва чӣ гуна ном гузошта мешавад?
5. Фарзанди ба воя нарасида дар чандсолагӣ ҳуқуқ дорад, ки барои дигар кардани исму фамилияи он аз вай розигӣ мепурсанд?
6. Падару модар оё ба мулки фарзанди ба воя нарасидааш, ё фарзанд ба мулки падару модараш соҳибӣ карда метавонад?
7. Агар фарзанди ба воя нарасида ва падару модари он ба таври алоҳида ба мулк соҳибӣ кунанд, оё он вақт онҳо аз мулкҳои якдигар истифода бурда метавонанд?
8. Кадом чизҳо мулки хусусии ба воя нарасидагон ҳисоб мешаванд?

Мавзӯи 30

Ҳуқуқҳои шахсони ба воя нарасида
дар қонунҳои оид ба меҳнат

1

Ҳар як шахс ҳуқуқи меҳнат кардан, озодона интиҳоб намудани касб, дар шароити одилонаи меҳнат кор кардан ва мувофиқи тартиби қонун пешбиникарда аз бекорӣ химоя гирифтагро дорад.

Моддаи 37-ум.

2

Шахсони синнашон ба ҳаҷдах пуршуда дар бобати муносибатҳои ҳуқуқии оид ба меҳнат бо ходимони калонсол баробар ҳуқуқ доранд, дар соҳаи муҳофизати меҳнат, вақти корӣ, таътил ва дигар шартҳои меҳнат аз имтиёзҳои иловагӣ, ки дар қонунҳо ва дигар ҳуҷжатҳои нормативӣ муқарраршуда истифода мебаранд.

Моддаи 240-ум.

3

4

Саволҳо ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Бачаҳое, ки дар расмҳои боло тасвир шудаанд, бо кадом корҳо машғуланд?
2. Баъди шинос шудан бо моддаҳои дахлдори конститутсия фикратонро баён кунед: ҳамсоли шумо бо кадом касб машғул шуда-

- наш мумкин. Барои асоснок шудани фикратон ҳаракат кунед.*
- 3. Ба фикри шумо, мабодо ҳамсолотон аз рӯи ин касбҳо ба яке-аш ба кор дарояд, барои вай чӣ гуна шароит муҳайё намудан лозим мешавад?*
  - 4. Ба фаъолияти меҳнатӣ ҷалб кардани бачаҳо аз хурдсолӣ ба ҷамъият нафъ оварданиш мумкин аст? Барои номбар кардани ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфии тарафҳои ин ҳолат ҳаракат кунед.*
  - 5. Шумо худатон чӣ ақида доред: оё ба таҳсилатон ҳалал нарасонида, имконияти мустақил кор кардан ва пул ёфтан барои шумо ҳаст?*
  - 6. Оё барои кор кардани шумо дар вазифаи музددиханда розигии падару модаратон зарур аст?*
  - 7. Ба фикри шумо, маблағи бар ивази меҳнат ба даст оварданиро бояд кӣ тасарруф намояд? Шумо ё падару модаратон? Аз чӣ сабаб?*

Мувофиқи Конститутсияи мамлакат ҳар як шахс ҳуқуқи меҳнат кардан, озодона интихоб намудани касб дорад, лекин дар моддаи 77-уми Кодекси меҳнати Республикаи Ўзбекистон барои ба кор қабул кардан аз шонздаҳсолагӣ рухсат дода шудааст. Бачаҳои понздаҳсола бо розигии хаттии падару модарашон ва онҳое, ки дар ҷои падару модар ҳастанд, баъди гузаштани муоинаи тиббӣ ба кор қабул карда мешаванд.

Дар ин ҳол ҳам ин кор набояд ба саломатӣ ва ахлоқу одоби он зиён оварад, ба таҳсилаш ҳалал нарасонад, сабук бояд бошад.

Мақсади асосии ба фаъолияти меҳнатӣ ҷалб кардани ба воя нарасидагон тайёр намудани ҷавонон ба меҳнат ва барои интихоби касб омил шудан дар назар гирифта шудааст.

Бино ба қонунҳои оид ба меҳнат вақти корӣ барои бачагони аз 16-сола то 18-сола ҳафтае бояд аз 36 соат, барои донишомӯзони аз 15-сола то 16-сола ҳафтае аз 24 соат набояд зиёд бошад.

Дар муносибатҳои ҳуқуқии меҳнат бачаҳои ҳоло ба ҳаждаҳ нарасида баробари калонсолон ҳуқуқи як хел доранд. Онҳо оид ба вақти

корӣ, таътилҳо ва дигар шартҳои меҳнат дар асоси қонунҳои оид ба меҳант ва дигар санадҳои нормативӣ аз имтиёзҳои иловагӣ истифода мебаранд. Ба онҳо барои бардоштани бори зиёдатӣ ва кашондани онҳо роҳ дода намешавад.

Нодир бо розигии падару модараш, органи васигӣ ва ҳомигӣ ба корхонаи хурд ба кор даромад. Даре нагузашта ба раҳбари корхона оид ба озод шудан аз кор огоҳ кард ва аризаи хаттӣ ҳам навишт. Раҳбари корхона аризаи Нодирро рад кард ва талаб кард, ки аз падару модараш розигии хаттӣ биорад.

Муносибати шумо оид ба ин ҳолат: Раҳбари корхона оё кори дуруст кард?

Инчунин, вақти кории донишомӯзони аз шонздаҳсола то ҳаждаҳсола, ки дар вақтҳои холиашон кор мекунанд, аз нисфи муддати бисёр набояд гузарад. Бачаҳо ба кори шабона, ба корҳои берун аз кор ва дар рӯзҳои истироҳат ба кор ҷалб карда намешаванд.

Ғайр аз ин, барои онҳое, ки баробари таҳсид боз кор мекунанд, раҳбарони корхона ё муассиса бояд шароити заруриро фароҳам карда диҳанд.

Дар ин ҷо оид ба чандин имтиёзҳои қонунии мамлакатамон, ки барои ба воя нарасидагони ҳам таҳсилкунанда, ҳам коркунанда муқаррар карда шудааст, бояд таъкид намуд. Ба таври иловагӣ ба таътил рафтани ҳафтаи кӯтоҳи корӣ ва монанди инҳоро зикр кардан мумкин.

Агар бачаҳое, ки дар мактабҳои умумитаълимӣ таҳсил карда, дар айни вақт ҳафтае шаш рӯз кор мекунанд, дар давоми соли таҳсил ба миқдори камаш сию шаш рӯз таътил пешбинӣ шудааст.

Ҳангоми аз кор озод шудани донишомӯзон ба миқдори аз маоши моҳонааш аз панҷоҳ фоизи маошаш кам набуда музди кор бояд диҳанд.

Ба донишомӯзон ҳангоми супурдани имтиҳонҳои давлатӣ дар коллеҷҳои касбу ҳунар музди корашон нигоҳ дошта мешавад ва камаш бисти панҷ рӯз таътил ҳам дода хоҳад шуд.

Ҳангоми супурдани имтиҳони аз як синф ба синфи дигар гузаронидан ба донишомӯзи коркунанда бо нигоҳ доштани миқдори ми-

Маъмурияти устохона чавони понздахунимсоларо ҳамчун шогирди пайвандчии газӣ мустақилона ба кор қабул кард. Ҳангоми аз назорати духтур гузаштан (касбашро нишон надода буд) чавон бояд пеш аз ҳама амалиёти истехсолотро гузарад, гуфта маълумотнома дод. Барои ӯ вақти кории 6-соата таъин шуд (бе додани музди иловагӣ). Даре нагузашта ёрдамчии прокурор риоя шудани қонунҳои оид ба меҳнатро дар корхона тафтиш карда, ба воситаи прокуратураси ноҳия ба мудири устохона баённома мефиристад ва талаб кард, ки шогирд ба дигар кор гузаронида шавад, зимнан ба як қатор талабҳои муҳофизати меҳнати бачаҳо риоя нашуданаширо таъкид кард.

- 1. Оё талаби прокурор дуруст аст?*
- 2. Аз тарафи маъмурияти устохона кадом ҳолатҳои қонунгузорию оид ба меҳнат шикаста шуд?*
- 3. Ҳангоми содир шудани ҳамин гуна ҳуқуқшиканӣ кадом намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар назар дошта шудааст?*

ёнаи музд аз чор рӯз то шаш рӯз аз кор озод кардан дар назар дошта шудааст.

Республикаи Ўзбекистон оид ба маҳдуд намудани истифода аз меҳнати ба воя нарасидагон ва ба тартиб даровардани ба кор ҷалб сохтани онҳо ба як қатор ҳуҷжатҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҳамроҳ шудааст. Аз ҷумла, Республикаи Ўзбекистон таҳти рақами 140-ум, аз 4-уми апрели соли 2008-уми Қонуни Республикаи Ўзбекистон Конвенсияи «Дар бораи синни хурдтарини ба кор қабулкунӣ» (Женева, 26-уми июни соли 1973), бо Қонуни таҳти рақами 144-ум аз 8-уми апрели соли 2008 Конвенсияи «Дар бораи манъ кардани шаклҳои вазнинтарини меҳнати бачаҳо ва чораву тадбирҳо оид ба барҳам задани онҳо» (Женева, 17-уми июни соли 1999)-ро ратификатсия кард.

Аз хазинаи ҳикматҳо!

Инсоне, ки тиллову нуқра надорад, камбағал нест, оне, ки ақлу ҳуш ва касбу ҳунар надорад, камбағал аст. *(Маҷидидин Хавофӣ)*

Шарҳ диҳед!

Ҳар як шакли меҳнат аз инсон фаъолияти ироданоки шахсиро талаб мекунад ва аз тарафи инсон шахсан ба амал бароварда мешавад, аз ин сабаб ҳар як шахси лоиқи меҳнат дар як вақт ба лаёқати ҳуқуқӣ ва лаёқати муомила ҳам бояд соҳиб бошад.

Фаъолияти эҷодӣ

Фарз кунед, шумо раҳбари корхона ҳастед. Ба шумо ду наврас, яке 14-сола, дигаре 16-сола барои ба кор даромадан муроҷиат кард.

Шумо бояд чӣ гуна рафтор кунед? Шумо ба онҳо кадом корро пешниҳод мекардед? Барояшон чӣ гуна шароит фароҳам оварданатон мумкин? Барои онҳо кадом имтиёзҳо медиҳед? Агар онҳо оид ба аз кор рафтан ариза нависанд, кадом ҳуҷҷатҳоро талаб мекардед?

Саволу супоришҳо барои мустаҳкам ва такрор кардани мавзӯ

1. Мувофиқи қонунҳои мамлакатамон бачаҳои ба воянарасидаро аз чанд солагӣ ба кор қабул кардан мумкин?
2. Бачаҳои понздаҳсола чӣ тавр ба кор ҷойгир карда мешаванд?
3. Дар кадом шароит ба бачаҳо кор кардан манъ аст?
4. Мувофиқи санадҳои қонунӣ оиди меҳнат барои бачаҳои аз 16-сола то 18-сола ҳафтае бояд чанд соат, барои бачаҳои аз 15-сола то 16-сола бояд чанд соат бошад?
5. Барои он шахсони ба воя нарасида, ки ҳам таҳсил, ҳам кор мекунанд, дар қонунҳоямон кадом имтиёзҳо пешбинӣ шудааст?
6. Зарурати ин имтиёзҳо чӣ тавр муқаррар шуданашонро фаҳмонед.
7. Республикаи Ўзбекистон оид ба маҳдуд намудани истифодаи меҳнати ба воя нарасидагон ва ба тартиб даровардани ба кор ҷалб сохтани онҳо кадом ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии байналмилалиро ратификатсия кардааст?

Саволҳо ва супоришҳо барои такрори умумӣ оид ба боб

1. Санадҳои қонунии Республикаи Ўзбекистон оид ба масъалаи ба воя нарасидагон дар асоси кадом принцип муносибат дорад?
2. Мувофиқи Кодекси шахрвандии Республикаи Ўзбекистон инсон аз чанд солағӣ лаёқати пурра кор кардан пайдо мекунад?
3. Дар бобати аниқ кардани лаёқати муомила шахси ба воя нарасида аз ҷиҳати синну сол ба ҷиҳо бояд эътибор дод?
4. Агар шахси ба воя нарасида ва падару модари он мулкҳои алоҳида дошта бошанд, онҳо аз мулкҳои якдигар истифода бурда метавонанд?
5. Кадом ҷизҳо мулки хусусии шахси ба воя нарасида ҳисоб шуданаш мумкин аст?
6. Ба шахси ба воя нарасида дар кадом шароит ба меҳнат кардан роҳ дода намешавад?

Таърифи ба истилоҳҳо муносибро қайд кунед.

1. Барои ба воя нарасидагон

5. Ҷарима,

2. Барои фарзандони ба воя расида ва дорои лаёқати меҳнат

6. Корҳои ислоҳи ахлоқӣ,

3. Соҳаи ҳуқуқи шахрвандӣ

7. Аз озодӣ маҳрум кардан

4. Ҷазои ҳабс

8. Нисбат ба шахси ба воя нарасида

а) ҷазоҳои асосии зерин истифода шуданаш мумкин: ҷарима, корҳои ислоҳи ахлоқӣ, ҳабс, аз озодӣ маҳрум кардан.

б) муносибатҳои оид ба мулки шахсони ҷисмонӣ ва юридикӣ буда ва набуда, соҳаи нормаҳои ҳуқуқии ба тартиб дароварандаи пулиро молиро дар худ таҷассум карда.

в) ин ба меҳнат маҷбуран ҷалб кардани шахси ба 16 даромада, ба воя нарасидаи ба меҳнат қодир аст.

г) 16 солро пур кардааст, ба шахсони ба воя нарасида ба муддати аз як моҳ то се моҳ таъин карда мешавад.

д) ҷазоҳои иловагӣ ва ҷазои қатл таъин шуданаш мумкин нест.

е) ба падару модарашон маҷбур ҳастанд ғамхорӣ намоянд.

ж) аз инсони ин ҷиноятро содир кардааст, ба ҳисоби давлат пул гузаронидан аст

з) шакли ҷазо барои шахсони ба воя нарасида ба муддати аз 6 моҳ то 10 сол таъин мешавад.

Тестҳо оид ба боб

1. **Шахсони ба воя нарасидаи 14 солро пуркарда субъекти кадом ҷиноятҳои зерин шуданашон мумкин?**
  1. Суиистеъмол аз вазифаи хизмати худ;
  2. Одам куштан;
  3. Иҷро кардани амр ё дигар фармоиш;
  4. Аз ҷои маҳрум кардани аз озодӣ гурехтан;
  5. Дуздаи бурдани воситаи нақлиёт.

а) 1,2,3,4,5;   б) 1,3,4,5;   в) 3,4,5;   г) 2,4,5.
2. **Эмансипатсия чӣ маъно дорад?**
  - а) Аз лотини гирифта шуда, маънояш муваффақ шудан ба баробарҳуқуқӣ, халос хӯрдан аз мутеъгӣ;
  - б) Ин як намуди ҷавобгарӣ буда, шахсони то 16-сола кашида мешаванд;
  - в) Агар аз лотини тарчима шавад, маънояш «ҳимоячӣ», «сафедкунанда» аст;
  - г) Агар аз франсузӣ тарчима шавад, маънои «сиёҳкунанда»-ро дорад.
3. **Шахсони ба воя нарасида дар кадом ҳолатҳо соҳиби лаёқати пурраи муомила мешаванд?**
  - 1) Баъди эмансипатсия шудан бо қарори суд;
  - 2) Шахсони ба воя нарасида соҳиби лаёқати пурраи муомила намешаванд;
  - 3) Агар 18 солро пур накарда, аз ақди никоҳ гузарад, аз ҳамон вақте, ки аз никоҳ гузаштааст, соҳиби лаёқати пурраи муомила мешавад;
  - 4) Баъди бастанӣ шартномаи меҳнат бо ягон ташкилот.

а) 1,2;   б) 1,2,3;   в) 1,3;   г) 1,4.
4. **Дафтарчаи меҳнатӣ баъди аввалин бор ба кор даромадан пас аз чанд рӯз дер намонда кушода, пур карда шуданаш лозим?**

а) 1 рӯз;   б) 3 рӯз;   в) 5 рӯз;   г) 7 рӯз.
5. **Ба шахсони зерин ба кадомашон муддати озмоиш додан мумкин нест?**
  - 1) Ба занони ҳомила;
  - 2) Ба занони фарзанди то 3-сола дошта;
  - 3) Ҳангоми аз хизмати муқобилӣ гузаштан;
  - 4) Ба занони серфарзанд;
  - 5) Ба ходимони бо ташаббуси маъмурият ба кори дигар гузашта;

- б) Ба ходимоне, ки ба муддати 6 моҳ шартномаи меҳнат бастаанд.
а) 1,2, 3, 4, 6; б) 1,2,3,5, 6; в) 1,2, 3, 4, 5, 6; г) 1,2,4,5,6.

6. Барои ба кор даромадан ба маъмурият кадом ҳуҷҷатҳо супурдан лозим аст?

- 1) аз 12-сола то 14-сола: розигии хаттии падар ё модар, ё оне, ки дар ҷои онҳоянд, маълумотнома аз ҷои таҳсил, гувоҳнома оид ба саломатӣ, билети ҳарбӣ ё гувоҳнома оид қайди ҳарбӣ;
2) аз 16- сола то 18-сола: розигии хаттии падар ё модар, ё ононе, дар ҷои онҳо ҳастанд, маълумотнома аз ҷои таҳсил, гувоҳнома оид ба саломатӣ, паспорт ё шаҳодатномаи таваллуд, маълумотнома аз ҷои зист;
3) аз 18-солагӣ: паспорт, дафтарчаи меҳнатӣ ё маълумотнома аз ҷои зист дар бораи шугли вай дар вақтҳои охир;
4) то 15-сола: розигии хаттии падар ё модар, ё ононе, ки дар ҷои онҳо ҳастанд, маълумотнома аз ҷои таҳсил ва оид ба саломатӣ, шаҳодатномаи таваллуд.
а) 1,2,3,4; б) 2,3,4; в) 1,3,4; г) 1,2,4.

7. Ба шахсони 18 солро пур накардаанд, таътили чандрӯзаи дарозкардаи тақвимӣ дода мешавад?

- а) 10 рӯзи тақвимӣ; б) 15 рӯзи тақвимӣ;
в) 20 рӯзи тақвимӣ; г) 30 рӯзи тақвимӣ.

8. Шахси ба воя нарасида ба кор даромад. Як моҳ нагузашта дар бораи аз кор рафтан ба директор ариза навишт.

- а) мувофиқи моддаи 37-уми Конституцияи Республикаи Ёзбекистон меҳнати маҷбурӣ манъ аст. Раҳбари ташкилот бояд ба аризаи шахси ба воя нарасида имзо кунад;
б) розигии падар ё модари шахси ба воя нарасида, ё шахсоне, ки дар ҷои онҳо ҳастанд, талаб карда мешавад;
в) бо кумитаи васигӣ ва ҳомигии маҳалла бояд маслиҳат кард;
г) Мувофиқи қонунҳои оиди меҳнат директор барои аз кор озод кардани шахси ба воя нарасида бояд розигии падар ё модари шахси ба воя нарасида, ё шахсонеро, ки дар ҷои онҳо ҳастанд, гирад.

9. Аз байни ҷавобгарии зерин ҷавобгари маъмуриро нишон диҳед.

- а) Ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи муайян, гирифта мондани

ҲУҚУҚ ВА ӮҲДАДОРИҲОИ ШАҲСОНИ БА ВОЯ НАРАСИДА

- Қои зисти намояндагони қонунии шахсони ба воя нарасидаи 14 солро пур накарда (бачаҳои хурдсол) ё шаҳрвандони таҳти васигӣ буда падару модарашон ё шахсони ба фарзандӣ мегирифтагӣ ё васии онҳо қои зисти ба воя нарасидагон ҳисобмешавад.
- Ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ бо ҳаракати худ соҳиб шудани шаҳрвандон ва ба амал баровардани онҳо барои худ пайдо кардани ӯҳдадориҳои шаҳрвандӣ ва онҳоро лаёқати иҷро (лаёқати муомила) ва ба воя расида, яъне ба синни 18 расида дар ҳаҷми пурра ба вучуд меояд.
- Агар ба синни 18 даромада никоҳ вайрон шавад, лаёқати муомила боқӣ мемонад. Лекин агар никоҳ ғайриҳақиқӣ доништа шавад, суд нисбати шавҳари (зани) ба воя нарасида қарорро дар бораи аз даст додани лаёқати муомилаи пурра қабул кардани мумкин.
- Шартномаҳои ба воя нарасидагони 18-сола нашуда фақат бо розигии падару модар, ба фарзандӣ гиранда ё ҳомиён тартиб дода шаванд, ҳақиқӣ ба ҳисоб мераванд.
- Ба воя нарасидагони аз 14-сола то 18-сола бе розигии хаттии падару модар, ба фарзандӣ гиранда ё ҳомиён барои мустақил ба амал баровардани корҳои зерин ҳақ доранд:
  - барои тасарруф кардани музди кораш, стипендия ва дигар даромадҳояш;
  - барои татбиқи амалии ҳуқуқи муаллифӣ нисбат ба асарҳои илмӣ, адабиёт ё санъат, ихтироъ ё фаъолияти бо қонун ҳимояшаванда;
  - мувофиқи қонун ба муассисаҳои кредит амонатҳо гузошта ва онҳоро тасарруф намудан;
  - шартномаҳои хурди маишӣ, аммо барои манфиат дидан имзошуда, шартномаҳои тасдиқи нотариус, аз рӯйхати давлат гузаштанро тақозо намекарда, шартномаҳои барои тасарруфи маблағи баҳри ягон мақсад ё озод сарфшаванда бо намояндаи қонунӣ ва бо розигии вай бо шахси сеюм имзошаванда.
- Ба воя нарасидагони аз 14-сола то 18-сола мувофиқи ҳолатҳои мазкур барои шартномаҳои худашон имзокарда ба таври мустақил ҷавобгари мулкӣ мешаванд.

- Суд агар падару модарон, ба фарзанди гирандагон ё ҳомиён агар илтимоси асоснок дошта бошанд, бино ба илтимоси онҳо ба воя нарасидагони аз 14-сола то 18-соларо дар бобати истифодаи музди кориашон, стипендия ва ё дигар даромадро аз ҳуқуқи мустақилона тасарруф намудан маҳдуу ё аз ин ҳуқуқ маҳрум карданаш мумкин.
- Агар ба воя нарасидаи 16 солро пур карда аз рӯи шартномаи меҳнатӣ кор карда истода бошад ё бо розигии падару модар, ба фарзанди гиранда ё ҳомиён бо фаъолияти тадбиркорӣ машғул бошад, вайро дорои лаёқати пурраи муомила ҳисоб кардан мумкин.
- Ба лаёқати пурраи муомила соҳиб будани ба воя нарасида эълон шавад—эмансипатсия бо қарори суд дар амал татбиқ мешавад. Аз рӯи ўҳдадориҳои чунин шахси ба воя нарасида агар дар оқибати зарари расондаи ў ўҳадорӣ ба вучуд ояд, на падару модар ё онҳое, ки ҷои онҳоро мегиранд, балки худи ў пурра ҷавобгар мешавад.
- Ғайр аз ҳолатҳое, ки бар манфиати кӯдак зид аст, ҳар як фарзанд ҳақ дорад, ки дар оила зиндагӣ кунад ва тарбия гирад, падару модарашро донанд, аз ғамхориҳои онҳо баҳраманд шавад, бо онҳо якҷоя зиндагӣ намояд.
- Фарзанд барои ҳимояи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонуниаш ҳуқуқ дорад. Ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии бача аз тарафи падару модар, агар онҳо набошанд, аз тарафи онҳое, ки ҷои онҳоро гирифтаанд, идораҳои васигӣ ва ҳомигӣ, прокурор ё суд ба амал бароварда мешавад.
- Ҳангоми ҳалли масъалаҳои ба манфиатҳои фарзанд вобаста дар оила бача барои ифода кардани фикраш, инчунин, дар даври муҳокимаи суд ё муҳокимаи маъмурӣ барои сухан гуфтан ҳақ дорад.
- Ба бача бо маслиҳати падару модар, аз рӯи исми падар ном гузошта мешавад. Фамилияи вай ба фамилияи падараш ё модараш нигоҳ карда монда мешавад. Агар падару модар фамилияи ҳар хела дошта бошанд, ба фарзанд бо маслиҳат ё фамилияи падар, ё фамилияи модар дода хоҳад шуд. Бино ба хоҳиши падару модар ба фарзанд бино ба анъанаҳои миллӣ аз исми бобои падарӣ ё модарӣ фамилия додан мумкин аст.
- Исм ва фамилияи фарзанд бино ба аризаи якҷояи падару модар то 16-сола шудани фарзанд манфиати ўро ба назар гирифта (ба фами-

лияи падар ё модар) дигар кардан мумкин. Дигар кардани исм ё фамилияи фарзанди 16-сола шуда бо розигии вай амалӣ хоҳад шуд.

- молу мулке, ки бачаҳои ба воя нарасида ба тариқи ҳада, мерос мувофиқи тартиби қонун гирифтаанд, инчунин, дар натиҷаи ғайриқонунии тадбирҳои ва меҳнатӣ ба даст овардаанд, мулки хусусии онҳо ҳисоб мешавад.
- чизҳои мавриди истифодаи шахсии ба воя нарасидагон (либос, воситаҳои истеҳсолотӣ, анҷомҳои дарсӣ ва монанди инҳо) мулки хусусии онҳо ба шумор мераванд.
- Шахсони 18 солро пур накарда дар муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба меҳнат бо ходимони калонсол баробар ҳуқуқ доранд.
- Барои ходимони аз 16-сола то 18-сола ҳафтае сию шаш соатӣ рӯзи корӣ муқаррар мешавад.
- Барои шахсони то 15-16-сола (барои донишомӯзони аз 14-сола то 16-сола, ки дар вақти таътил кор мекунанд), ҳафтае на беш аз бисту чор соат вақти корӣ муқаррар мешавад.
- Ба ҷавобгариҳои маъмури он шахсоне, ки хангоми содир кардани ҳуқуқшикании маъмури 16 солро пур кардаанд, кашида мешаванд.
- Шахсони то содир кардани ҷиноят 13 солро пур кардаанд, фақат дар ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷавобгарӣ — қасдан одам куштан (КҶ, моддаи 97, қисми 2) ба ҷавобгариҳои ҷиноӣ кашида мешаванд.
- Шахсони хангоми то содир шудани ҷиноят 14-сола шуда барои ҷиноятҳои зерин ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд:
  - қасдан куштани одам;
  - қасдан ба бадан расонидани ҷароҳати миёна;
  - ба номус расидан;
  - эҳтиҷро зӯри истифода карда, бо усули ғайритабиӣ қонеъ кардан;
  - одам дуздидан;
  - торочгарӣ, таҷовузгарӣ, фиребгарӣ кардан;
  - мулкро қасдан нобуд кардан ё зарари ислохнопазир расондан ба он;
  - аз ҷойҳои маҳруми озодӣ гурехтан;
  - хилофи қонун нигоҳ доштани силоҳи тирпаррон, воситаи он, моддаҳои тарканди ё воситаҳои тарконанда, моддаҳои радиоактивӣ;
  - ба ҳолати хароб овардани воситаҳои нақлиёти роҳи оҳан, баҳр,

- дарё, ҳаво ё роҳҳои алоқаро аз қор баровардан;
- воситаи нақлиётро рабуда гуруҳтан;
- хилофи қонун соҳибӣ намудани моддаҳои нашъаманд, психотроп;
- дар ҳолатҳои айбдорӣ вазнинкунанда авбоши кардан.

МАСЪАЛАҲО ОИД БА

«АСОСҲОИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚИ ЎЗБЕКИСТОН»

1. Донишомӯзе, ки мактабро бо аз бар намудани мутахассиси радио хатм кардааст, ба завод ба қор даромаданӣ шуд. Ў ба худ савол дод: «Завод ба ман чанд соат вақти қорӣ мекарда бошад?». Аммо аз Конституцияи Республикаи Ўзбекистон ба ин савол ҷавоб наёфт. Қорғари ҷавон аз қадом қонун ҷавоб ёфтаниш мумкин? Конституция чаро Қонуни асосӣ ном гирифтааст?
2. Дар моддаи 9-уми Конституцияи Республикаи Ўзбекистон қайд шудааст, ки масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти ҷамъият ва давлат ба муҳокимаи халқ ҳавола қарда мешавад, ба овоздиҳии умумӣ (референдум) гузошта мешавад. Қадом масъалаҳо ба овоздиҳии умумихалқӣ гузошта мешавад? Ҷавобашро гӯед.
3. Аъзои командаи якҷаҳини Республикаи Ўзбекистон Н. акнун ба синни 18 даромада, дар ҳаёташ бори аввал дар интиҳобот бояд иштирок мекард. Лекин ба туфайли мусобиқа ба шаҳри дигар рафта, дар интиҳобот иштирок намекунам, гуфта, зик шуд. Оё Н. дар интиҳобот иштирок қарда метавонад? Агар иштирок қарданӣ бошад, чӣ навъ ин ҳуқуқашро амалӣ қарданаш мумкин?
4. Конституцияи Республикаи Ўзбекистон ва Қонун «Дар бораи мулк» соҳибии мулк шудани шаҳрвандонро эълон қард, манзилгоҳҳо хусусӣ қарда шуданд. Шаҳрванд М. аз ин қонун истифода бурда, қонадонҳои манзилашро мувофиқи табиӣ дилаш дигар қарданӣ шуд, баъзе деворҳои қорифта партофт, аз ду қона як қонаи қалон сохт, ошқонаро ба балқон баровард. Қодимони раёсати қою манзил ба М. танбеҳ доданд ва талаб қарданд, ки қонаҳо қисли қешина бошад. Дар ин манзили қисёрқабата боз дигарҳо ҳам зиндагӣ қарданашонро ҳам таъқид қарданд. Дар ин ҳолат қӣ ҳақ аст?

5. Шаҳрванде бо номи М. ба прокуратураи ноҳияи Яккасарой дар бораи ҳамсояш С. бо шарикаш якҷоя нақшаи ҷиноятро тайёр карда истоданашро маълум кард. Прокурор ба муфаттиш амр дод, ки С.-ро ба ҳабе бигирад.
Ба фикри шумо, прокурор дуруст амр дод?
Муфаттиш хилофи кадом моддаи Конститутсия рафтор кард?
6. Шаҳрванд О. аз кор баргашта дид, ки чизу чораашро дуздидаанд. Ӯ бовар ҳосил кард, дузд сокини ҳамин маҳалла М. аст. Бинобар ин дари хонаи вайро шикаста, молу мулкашро аз хонаи вай бароварда гирифт.
Шаҳрванд О. кадом моддаи Конститутсияро вайрон кард? Аслан вай бояд чӣ гуна рафтор мекард?
7. Донишҷӯёни 15-солаи коллеҷ ҳамкурсонашон Шӯҳрат ва Аъзамро ба рӯзи таваллуд даъват карданд. Ботир «чаро нӯшокии спиртӣ мондед, барои мо нӯшидан мумкин нест. Барои ин ҷарима мегиранд» гуфт.
– Ин гапҳоро мон, агар мо дар кӯча, дар ҷойҳои ҷамъиятӣ нӯшем, ҷарима ситонданашон мумкин. Мо бошем дар хонаи худамон,-- гуфт Баҳодур.
– Ҳар дуятон ҳам ноҳақ, гуфт Баҳром. Барои мо нӯшидани нӯшокиҳои спиртӣ мумкин нест. Сарфи назар дар кучо нӯшем, аз падару модарамон ҷарима мегиранд.
Кӣ ҳақ аст?
8. Алишер милтиқашро гирифта, ба ҷангал рафт. Дар назди ҷангал дуто ғозро дида, онҳоро парронд. Ин вақт нозири ҷангал ӯро боздошта, ба органи дахлдор супурд.
Инспексияи назорати ҷангал барои вайрон кардани қоидаҳои шикор нисбати Алишер чунин чораҳо дид:
ба миқдори 10000 сӯм ҷарима ва мусодира кардани ғозҳои паррондашуда.
Алишер ба кадом намуди ҷавобгарӣ кашида шуд?
9. Як гурӯҳи донишомӯзони мактаб ба кори муҳофизати табиат машғул буданд. Дар бораи мавҷуд будани чизҳои ифлос дар оби атрофи мактаб ба инспексияи назорати моҳидорӣ хабар доданд.

Бо мақсади пешгирӣ намудани оқибатҳои вазнин нисбати шахсони мансабдори заводе, ки партови захрнокро ба об мепартофт, чораҳои ҷазои маъмурий диданд.

Аз чораҳои маъмурии зерин кадомашро мисол овардан мумкин? Агар баъзе шахрвандон ҳам чунин рафтор кунанд, нисбати онҳо чӣ гуна чора дидан мумкин?

- а) ҷарима;
- б) корҳои ислоҳи ахлоқӣ;
- в) мусодири кардан.

10. Хизматчи А. дар бораи аз кор рафтан бо розигии худ ариза навишт. Чанде гузашта, раҳбар ӯро назди худ хонд ва талаб кард, дар аризааш сабаби аз кор рафтанро қайд намояд. А.рози нашуд.

Дар ин вазъият кӣ ҳақ аст?

11. Ронанда Т. бо сабаби муносибати хунукназарона асбоби қиматбахоро аз кор баровард. Раҳбари корхона ба ӯ «Ҳайфи ту» эълон кард, зиёда аз он талаб намуд, ки қусури зарарро барорад ва нисбати вай ҷарима ҳам чорӣ кард. Т. розӣ нашуд.

Рафтори маъмурият оё қонунӣ аст?

12. То анҷоми рӯзи корӣ як соат монда буд. М.-и 17-сола бо нияти аз кор баргаштан ба назди дар омад. Мудирӣ шӯба «Ҳанӯз барвақт аст» гуфт ба ӯ.

Мудирӣ шӯба кадом моддаи Кодекси меҳнати Республикаи Ўзбекистонро шикаст?

13. Ходими 16-сола С. баъди шаш моҳ кор кардан аз раҳбар таътил пурсид. Раҳбар «ҳанӯз шаш моҳ нашудааст» гуфта таътил надод.

Оё рафтори раҳбар зидди қонуни меҳнат нест?

14. Ба хизматчиёни зерин кадом намуди вақти корӣ истифода мешавад (кӯтоҳ, пурра)?

- А) ба ходиме, ки ба модари бемор нигоҳ мекунад;
- Б) ба ходими 16-сола;
- В) ба ходими кӯдаки хурдсол дошта;
- Г) ба ходиме, ки дар кори зарарнок машғул аст;
- Д) ба ходиме, ки дар як вақт таҳсил мекунад.

15. Сардори сеҳ ба коргари 16-сола амр дод, ки ду ҳафта баъди кор боз ҳам меҳнат кунад. Лекин ходим розӣ нашуд. Сардори сеҳ ба вай «Ҳайфи ту» эълон кард.
- а) Дар чунин вазъият рафтори сардори сеҳ оё қонунӣ аст?
б) Агар қонунӣ набошад, коргар ба кӣ муроҷиат карданаш мумкин?
16. Шаҳрванд Ф. чанд рӯз инчониб дар атрофи машинаи ҳамсояш ду наврас гаштугузор карданашонро дид. Дар яке аз рӯзҳо маълум шуд, ки ду чархи автомашинаро дуздидаанд. Ҳамсоя «Кӣ дуздида-наш мумкин? гуфта доду фарёд кард. Ф. «Кӣ дуздиданаш мумкин, мана ин ду нафар-дия» гуфт.
- Оё Ф. ҳақ аст? Агар вай шубҳа дошт, бояд ба кӣ муроҷиат мекард?
17. Падари Шавкат мунтазам арақ менӯшидагӣ шуд. Дар яке аз рӯзҳо вай ба писараш, ки дар синфи 8 таҳсил мекунад, маҷбур карда, арақ дод. Шавкат дилаш беҳузур шуда, ба кӯча гурехт. Кормандони корҳои дохила Шавкат тартибро вайрон карда гуфта, ба таври хаттӣ қайд карданд. Субҳи дигар падари Шавкатро ба шӯъбаи корҳои дохида ҷеғ зада, ҷазо доданӣ шуданд.
- Нисбат ба падари Шавкат кадом чораи ҷазо истифода мешавад?
Чӣ гуна вайронкунии тартиб рӯй дод?
18. Ба навраси 12-сола бобояш бино ба сабаби ба дигар мамлакат рафтани ҷои зистро ҳада кард. Набера ин манзилро ба ягон чиз иваз карданӣ. Оё барои иваз кардан ҳақ дорад? Қонуни шаҳрвандӣ ин муносибати ҳуқуқиро оё қонунӣ медонад?
- А) Оре, ҳақ дорад, ӯ соҳиби мулк аст;
Б) Не, чунки ҳоло 18-сола нест.

ЛУҒАТИ ЭЗОҲИИ БАЪЗЕ ИСТИЛОҲҲОИ ЮРИДИКӢ

АДВОКАТ (лотинӣ) – ҳимоягари айбдоршаванда, ҳуқуқшиносест, ки дар суд кори ягон қасро мебарад, маслиҳатчӣ оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ.

АДЛИЯ – мафҳуми маънояш васеи фаъолияти ташкилотҳои судқунандаро ифода карда.

АЙБ – кирдори ношоъи хилофи тартибот ва қоидаҳои ҷамъиятӣ ва нормаҳои ахлоқ.

АЙБДОРШАВАНДА – шахси ба ҷавобгарии ҷиноӣ дахлдошта.

АКТИ (ҲУҚУҚӢ) ЮРИДИКӢ – фармоише, ки аз тарафи органҳои давлатӣ, шахсони мансабдор дар доираи ваколаташон қабул карда мешавад.

АКТИ (РАФТОРИ) ТЕРРОРИСТӢ – ҷиноятест, ки бар зидди амнияти давлат, асосҳои сохти конституциявӣ нигаронида шудааст.

АЛИМЕНТ – нафақае, ки аз тарафи шахсони наздик ба аъзоёни оила, ки ба меҳнат ношоъ аст, алоҳида рӯзгор мебарад, дода мешавад.

АМНИСТИЯ – дар асоси қонун қисман ё пурра ба озодӣ баровардани судшудагон.

АПЕЛЛЯТСИЯ – шикоят қардан, норозигӣ баён қардан.

АУДИТОР – шахси махсусе, ки дорои ваколати тафтиши фаъолияти банки тижоратӣ ё дигар компанияҳоро дорад.

БЕЗОРИ – қасдан беҳурматӣ қардан нисбат ба тартибу қоидаҳои ҷамъиятӣ, задухӯрд қардан, шикаст расондан ба бадан.

БОҶ – пуле, ки барои ҳалли ягон муаммо аз тарафи органи давлатӣ ва дигар органҳо гирифта мешавад.

ВАСИЯТНОМА – ҳуҷҷатест, ки аз матни ба меросхӯр гузаронидани молу мулк иборат аст.

ВАҚТИ ИСТИРОҲАТ – вақтест, ки ходим баъди иҷрои вазифаҳои меҳнатиаш дар ихтиёри худ дорад ва онро бо салоҳдиди худ истифода бурданаш мумкин.

ГУВОҲ – шахсе, ки ҳодисаи рӯйдодаро бо ҷашми худаш дидааст, шахсе барои гуфта додани чизи медонистагиаш ба суд ҷеғ зада мешавад.

ДАЛОЛАТНОМА – ҳуҷҷатест, ки барои тасдиқ намудани ҳолати мавҷуда, ҳодиса, аз тарафи чанд нафар барои гувоҳӣ додан тартиб дода мешавад.

ДАР ДУ ҶОӢ ҚОР ҚАРДАН – ғайр аз ҷои асосии қор боз дар дигар ҷой дар асоси шартнома қор карда, маош гирифтани.

ДАЪВО – арзномаест, ки барои ҳимояи ҳуқуқи шахрвандии худ ба суд мууроҷиат карда мешавад.

ДАХОЛАТНОПАЗИРИИ ШАҲС – яке аз ҳуқуқ ва озодиҳои шахсии конституциявии шахрвандон.

ДЕКЛАРАТСИЯ (лотинӣ) – баёнот, аризаи шахс оид ба супурдани андоз аз даромад ва дигар бойигариҳо.

ИСТИНТОҚ (ТЕРГАВ) – ғаъолиятест, ки барои аниқ кардани сабаби ягон воқеа ва айбдорон бурда мешавад.

КОДЕКС (лотинӣ) – маҷмӯаи қонуну қоидаҳо оид ба ягон соҳаи ҳуқуқ.

КОНТРОБАНДА – (контр ва бандо) бо роҳи ғайриқонунӣ даровардани мол ба давлат.

КОНСТИТУТСИЯ (лотинӣ) – сохтор, қонуни асосии давлат. Он соҳти иҷтимоию сиёсии давлат, системаи органҳои он, ҳуқуқ ва вазифаҳои шахрвандонро ифода мекунад.

КОНВЕНСИЯ (лотинӣ) – созишнома, яке аз намудҳои шартномаи бисёртарафаи байналмилалӣ.

ЛИТСЕНЗИЯ (лотинӣ) – озода, ҳуқуқ, руҳсат додан. Масалан, ҳуҷҷати техникӣ барои ихтироъ, руҳсатнома барои машғул шудан бо савдо.

МЕРОС – ба ихтиёри ҳешу табор ва дигарон гузаштани мулк баъди вафоти шахс.

МУЛКИ УМУМӢ – мувофиқи санадҳои қонун мулке, ки ба ду ё аз он бештар нафар тааллуқ дорад.

МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚӢ – муносибатҳои иҷтимоие, ки ҳуқуқу вазифаҳои иштирокчиёро муқаррар мекунад ва бо нормаҳои қонун ба тартиб дароварда мешавад.

НОТАРИУС – шахсе, ки ҳаракатҳои нотариалиро ба амал мебарорад, намояндаи давлат.

ОБЛИГАТСИЯ – яке аз намудҳои қоғазҳои қимматбаҳо буда, соҳиби он миқдори пештар муқарраршудан даромади солона мегирад.

ОЗОДИИ ВИЧДОН – ҳуқуқи шахрвандонест, ки мувофиқи он шахс метавонад ба ҳар гуна дин эътиқод намояд ё ба ҳеч ягон дин эътиқод накунад.

ПАРИТЕТ (лотинӣ) – баробарӣ, мутаносибии воҳидҳои пулии давлатҳои гуногун, вазни пул.

ПАТЕНТ – ҳуҷҷати мутлақест, ки барои муддати муайян барон машғул шудан бо ягон намуди ғаъолият дода мешавад.

ПЕНЯ – санқсия, маблағи пардохташаванда барои дар вақташ иҷро накардани ўҳдадорӣ.

ПУРСИШ – воситаи гирифтани нишондод ва эзоҳ аз шахс хангоми таҳқиқ ва дар давоми маҷлиси суд.

РЕПЛИКА (лотинӣ) – маънояш такрор мекунам, ҷавоб медиҳам. Луқма партофтани, мулоҳизаи кӯтоҳақик, эътироз, ҷавоб. Масалан, дар ҷараёни суд эътирозҳои байни сафедкунанда ва сиёҳкунанда.

САВГАНД – қасам хўрдан, дар ҳолати тантанавӣ ва расман ваъда додан ба иҷрои қор, содиқ будан.

САНКСИЯ – қабул қардани чораҳои эҳтиётӣ нисбат ба шахси ҳуқуқшикан.

СЕССИЯ (лотинӣ) – маҷлис, машварат, шакли фаъолияти ташкилию ҳуқуқии органҳои ваколатдор.

СУБСИДИЯ (лотинӣ-субсидиум) – ёрдам, расондани ёрдами молиявӣ аз тарафи бучети давлат ба органҳои маҳаллии ҳокимият, шахсони юридикӣ ва ҷисмонӣ.

ТАМАЪГИРӢ – ҳаракати ҷиноятӣ барои ба даст овардани манфиатдории моддӣ, чашмгуруснагӣ.

ТАҲҚИҚ, КОФТУКОВ – маҷмӯи чораву тадбирҳо бароли пайдо қардани шахси айбдори пинҳоншуда, маҳбусе, ки аз ҷазо гурехтааст, шахси беда-ракшуда аз тарафи қормандони тергав, мақомоти таҳқиқ ва қорҳои доҳила.

ТОРОҶГАРӢ – ташкил қардани ҳуҷум барои талаву тороҷ қардани молу мулки шахси бегона, шикаст расонидан ба бадан.

ҲУҶҶАТИ ЮРИДИКӢ (ҲУҚУҚӢ) – фармоише, ки аз тарафи органҳои давлатӣ, шахсони мансабдор дар доираи ваколати онҳо бароварда мешавад.

ФАКТҲОИ ЮРИДИКӢ (ҲУҚУҚӢ) – ҳолатҳо, далелҳои, ки ҳуқуқу ўҳдадорихоро ба вучуд меоранд, дигар мекунанд ё бекор менамоянд.

ФАРМОН – ҳуҷҷатест, ки аз тарафи сарвари давлат имзо қарда мешавад.

ФАРЗ (арабӣ) – қарз, ўҳдадорӣ, талаб ва нормаҳои динию ҳуқуқие, ки иҷрои онҳо барои ҳамаи мусулмонҳо шарт аст.

ФИРЕБГАРӢ – бо роҳи ҳилаю фиреб бо нияти бад аз худ қардани мулки дигар шахс.

ШАРТНОМА – созишномаи байни ду ва байни бештар аз он шахсон дар бораи ўҳдадориашон оид иҷрои ягон қор, тағйир додан ё бекор намудани он.

ШАХСИ ЮРИДИКӢ (ҲУҚУҚӢ) – субъекти аниқи ҳуқуқҳо ва ўҳдадорихои шахрвандӣ.

ШИРКАТ – ҳамқории чанд нафар бо мақсади ба амал баровардани ягон қор, иттиҳоди рафикона.

ЭКСПЕРТИЗА – тафтиш қарда, омўхта шудани ягон масъала аз тарафи экспертҳо (қоршиносон).

ЭКСТЕРНАТ (лотинӣ) – тартиби муқарраршуда барои супурдани имтиҳонот оид ба қурси таҳсили шахсоне, ки дар муассисаҳои таълим таҳсил нақардаанд.

ЭМАНСИПАТСИЯ (лотинӣ) – ҳалос хўрдан аз қабру зулм, мутеъгӣ, расидан ба баробарҳуқуқӣ, ба озодӣ баромадан.

ЮРИСТКОНСУЛТ – мутахассис, ҳуқуқшиносе, ки дар корхона ва муассисаҳо барои додани маслиҳатҳои ҳуқуқӣ кор мекунад.

ҚАРОРИ ИЛОВАҒӢ – дар вақти муҳокимаи суд баровардани қарори иловагӣ дар баробари ҳукм.

ҚАСД – яке аз шаклҳои айб. Дар асоси содир кардани он ҷинояткор оид ба ҳафси иҷтимоӣ доштани кирдорашро идрок кардааст, оқибатҳои зарарноки онро мебинад ва бошуурона ба он даст мезанад.

ҚОНУН – ҳуҷҷати нормативие, ки аз тарафи органи олии ҳокимият мувофиқи тартиби муқарраршуда қабул карда мешавад.

ҲАДЯ – шартнома дар бораи додани мулки шахсии худ барои истифода ба шахси бегона.

ҲАКАМ – бе суд ҳаллу ҷасл кардани ягон низои ду тараф, воситагари ҳолис.

ҲУҚУҚ – низоми қонуну қоидаҳое, ки аз тарафи давлат барои муҳофизат муқаррар карда мешавад.

ҲУҚУҚИ ИНТИХОБОТИ УМУМӢ – низоми ҳуқуқи интихоботӣ, ки баъди расидани ба синну соли қонун муқарраркарда дар интихоботи органҳои ваколатдори ҳокимият ҳуқуқи иштирок кардани шахрвандон.

ҲУКМ – қарори суд дар бораи ҷазо додан ба айбдоршаванда ва сафед кардани он.

ҶАБРДИДА – шахсе, ки бар оқибати кирдори ҷиноӣ зарар дидааст.

ҶАЗО – ҷораҳои маҷбурие, ки аз номи давлат бо ҳукми суд нисбати шахси ҳуқуқро вайронкарда истифода мешавад ва аз ҳуқуқу озодиҳои муайян маҳрум мегардад.

ҶАРИМА – ба миқдори пешбинишуда ситонидани пул ба даромади давлат аз шахси айбдор.

ҶИНОЯТ – кирдорест, ки ба воситаи қонун манъ шудааст, ба ҷазо лоиқ ва аз нигоҳи иҷтимоӣ ҳаракати (ё беҳаракатии) ҳафснок.

ҶАВОБГАРӢ – ҳолатест, ки шахс барои ҳаракати ношоҷаи худ маҷбуран ҷавоб медиҳад.

ҶАВОБГАРИИ ЮРИДИКӢ (ҳуқуқӣ) – ба ҷазо кашидан, истифодаи санксия мувофиқи қонун нисбате шахсе, ки қонунро шикастааст.

МУНДАРИЧА

Нишондодҳои умумӣ оид ба истифода аз китоби дарсӣ.....	3
<i>Мавзӯи 1. Республикаи Ўзбекистон – давлати мустақил</i>	4

БОБИ I

ШАХС, ЧАМБИЯТ ВА ДАВЛАТ

<i>Мавзӯи 2. Шахс</i>	10
<i>Мавзӯи 3. Чамбият</i>	15
<i>Мавзӯи 4. Давлат</i>	20
<i>Мавзӯи 5. Вазифаҳои давлат</i>	25
<i>Мавзӯи 6. Шакли идоракунии давлат</i>	30
<i>Мавзӯи 7. Шакли сохти давлатӣ</i>	35
<i>Мавзӯи 8. Тартиботи (режими) сиёсӣ. Органҳои давлатӣ.</i> <i>Механизми давлатӣ</i>	40
<i>Тестҳои намунавӣ оид ба боб</i>	46

БОБИ II

ЧАМБИЯТИ ШАҲРВАНДИ ВА ДАВЛАТИ ҲУҚУҚӢ

<i>Мавзӯи 9. Чамбияти шаҳрвандӣ</i>	48
<i>Мавзӯи 10. Давлати ҳуқуқӣ</i>	53
<i>Тестҳои намунавӣ ба боб</i>	58

III ВОВ

ТАШКИЛ КАРДАНИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ДАР РЕСПУБЛИКАИ ЎЗБЕКИСТОН

<i>Мавзӯи 11. Идоракунии давлатӣ дар Республикаи Ўзбекистон</i>	60
<i>Мавзӯи 12. Президенти Республикаи Ўзбекистон</i>	65
<i>Мавзӯи 13. Органи қонунгузории Республикаи Ўзбекистон</i>	70
<i>Мавзӯи 14. Органҳои ҳокимияти иҷроияи Республикаи Ўзбекистон</i>	75
<i>Мавзӯи 15. Низоми суд дар Республикаи Ўзбекистон</i>	80
<i>Тестҳои намунавӣ ба боб</i>	86

БОБИ IV

АХЛОҚ ВА ҲУҚУҚ. МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚӢ

<i>Мавзӯи 16.</i> Ахлоқ ва ҳуқуқ.....	90
<i>Мавзӯи 17.</i> Нормаҳои ҳуқуқ.....	95
<i>Мавзӯи 18.</i> Соҳаҳои ҳуқуқ.....	100
<i>Мавзӯи 19.</i> Муносибатҳои ҳуқуқӣ.....	105
<i>Мавзӯи 20.</i> Манбаъҳои қонунҳои Республикаи Ўзбекистон	110
<i>Мавзӯи 21.</i> Шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ	115
<i>Тестҳои намунавӣ ба боб</i>	121

БОБИ V

ҲУҚУҚШИКАНӢ ВА ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ

<i>Мавзӯи 22.</i> Ҳуқуқшиканӣ	124
<i>Мавзӯи 23.</i> Ҷавобгарии ҳуқуқӣ	129
<i>Мавзӯи 24.</i> Органҳои давлатии муҳофизати ҳуқуқ.....	134
<i>Мавзӯи 25.</i> Вазорати адлия. Адвокатура ва идораҳои нотариалӣ	140
<i>Мавзӯи 26.</i> Қувваҳои Мусаллаҳ ва тарбияи ҷавонон дар рӯҳи ҳарбию ватанпарварӣ.....	146
<i>Тестҳои намунавӣ ба боб</i>	152

БОБИ VI

ҲУҚУҚҶО ВА ВАЗИФАҶОИ БА ВОЯ НАРАСИДАГОН

<i>Мавзӯи 27.</i> Ҳуқуқҳои ба воя нарасидагон дар қонунгузори шаҳрвандӣ	154
<i>Мавзӯи 28.</i> Ҳуқуқу вазифаҳои ба воя нарасидагон дар қонунгузори ҷиноӣ	159
<i>Мавзӯи 29.</i> Ҳуқуқу вазифаҳои ба воя нарасидагон дар қонунгузори оила	164
<i>Мавзӯи 30.</i> Ҳуқуқҳои шахсони ба воя нарасида дар қонунҳои оид ба меҳнат	169
<i>Тестҳои намунавӣ ба боб</i>	175
Илова: Ҳуқуқ ва ўҳдадорихи шахсони ба воя нарасида	178
Масъалаҳо оид ба «Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ўзбекистон»	181
Луғати эзоҳии баъзе истилоҳҳои юридикӣ	185

К-21

Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ўзбекистон: барои
синфи 8-ум / Гурӯҳи муаллифон; Муҳаррирони масъул:
З. Исломов. _____ . — Т: “_____”, 2019 – 192 с.

**OMINA ABDURAHIMOVNA KARIMOVA
NARGIZA QAMARITDINOVNA ISMATOVA
SHUHRATBEK ERGASHEVICH SARIQOV
OMINA ERGASHEVNA AMANOVA**

O‘ZBEKISTON DAVLATI VA HUQUQI ASOSLARI

*O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi
umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8- sinf o‘quvchilari
uchun darslik sifatida tavsiya etgan*

“Huquq va Jamiyat”
Toshkent – 2019

Тарчимон	Ш.Салимов
Муҳаррир	Ч.Эўонкулов
Муҳаррири техникӣ	
Саҳифабанд	Д.Искандарбеков
Мусахҳех	К.Акбарова

Ба чопаш иҷозат дода шуд ____.2019. Андозаи 70x90 1/16, гарнитурани «Times New Roman» Кегли 12,5; 11,0-и шпондор. Коғазни офсет. Чопи офсет. Ҷузъи чопии шартӣ 11,70. Ҷузъи нашриву ҳисобӣ 12,5. Ададаш _____ нусха. Супориши № _____.

Чадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба ичора додашуда

Т/р	Ному насаби хонанда	Соли хониш	Ҳолати китоб ҳангоми гирифтани	Имзои раҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супоридан	Имзои раҳбари синф
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Китоби дарсӣ ба ичора дода шуда, дар охири соли хониш чадвали болоӣ аз тарафи раҳбари синф дар асоси меъёрҳои зерин пур карда мешавад:

Нав	Ҳолати китоби дарсӣ ҳангоми бори аввал супоридан.
Хуб	Муқовааш бутун, аз қисми асосии китоби дарсӣ ҷудо нашудааст. Ҳамаи варақҳои ҳаст, надаридааст, ҷудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноатбахш	Муқова қач шудааст, қаноатбахш қоида, якҷанд хатҳо қашада, ҳолати аз қисми асосӣ ҷудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир шудааст. Варақҳои ҷудошуда аз нав таъмир гашта, дар баъзе саҳифаҳо хат қашада шудаанд.
Ғайриқаноатбахш	Муқова хат қашада шудааст, даридааст, аз қисми асосӣ ҷудо гаштааст ё қи умуҷанд нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст. Саҳифаҳо дарида, варақҳо намерасанд, хат қашада, ранг карда шудааст, китоб барқарор карда намешавад